

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**Н. О. Фісуненко Т. В. Альошина,
О. А. Сидоров, В. Г. М'ячин**

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Дніпро
2023

УДК 330.101.541
Ф 63

*Рекомендовано до друку Науково-методичною
радою Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 19.12.2023)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор економічних наук, професор **Вячеслав Македон**, професор кафедри міжнародної економіки і світових фінансів, Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара; професор **Олена Юдіна**, професор кафедри міжнародного туризму та готельно-ресторанного бізнесу Університету митної справи та фінансів, доктор економічних наук.

Фісуненко Н. О., Альошина Т. В., Сидоров О. А., М'ячин В. Г.
Ф 63 Макроекономіка : навч. посіб. / Н. О. Фісуненко, Т. В. Альошина, О. А. Сидоров, В. Г. М'ячин. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 148 с.

ISBN 978-617-8035-88-4

У навчальному посібнику розглядаються теоретичні та прикладні засади макроекономіки та її місце в системі макроекономічних наук, історія розвитку та макроекономічне регулювання, основні функції макроекономіки та макроекономічне моделювання, макроекономічна теорія та концепція економічного розвитку для України.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми «Економічна аналітика та захист економіки» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 051 «Економіка».

Навчальний посібник адресовано здобувачам вищої освіти, науково-педагогічним працівникам, фахівцям-практикам у галузі економіки, а також широкому загалу читацької аудиторії, зацікавленої у дослідженні макроекономічного розвитку країни.

ISBN 978-617-8035-88-4

© Автори, 2023
© ДДУВС, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА: ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ АНАЛІЗУ, ФУНКЦІЇ	7
1.1. Макроекономіка як наука. Об'єкт, предмет, методи дослідження та функції	7
1.2. Поняття національної економіки, та основні її риси	12
1.3. Економічні кордони національної економіки	13
1.4. Макроекономіка та макрорегулювання	15
Запитання і завдання для самоконтролю	16
ТЕМА 2. ВИМІРЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	18
2.1. Вимірювання обсягу національного виробництва ВВП і ВВП	18
2.2. Методи розрахунку ВВП: за доходами та видатками	21
2.3. ВВП у процесі розподілу – система показників	24
2.4. Показники, що характеризують рівень зайнятості, безробіття та інфляції. Характеристика системи національних рахунків	26
Запитання і завдання для самоконтролю	30
ТЕМА 3. ДИНАМІКА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА	31
Основні терміни та поняття	31
3.1. Поняття макроекономічної нестабільності та форми її прояву	31
3.2. Циклічність економічного розвитку та економічний цикл	32
3.3. Теорії економічних циклів	35
3.4. Політика стабілізації, та її види	37
Запитання і завдання для самоконтролю	40
ТЕМА 4. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ І БЕЗРОБІТТЯ	41
4.1 Ринок робочої сили, як регулятор зайнятості	41
4.2 Безробіття: суть, причини, основні форми	47
4.3. Економічні та соціальні наслідки безробіття	51
4.4. Державне регулювання зайнятості та безробіття	54
Запитання і завдання для самоконтролю	57
ТЕМА 5. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ІНФЛЯЦІЯ	58
5.1. Гроші та грошовий обіг. Національна грошова система та її елементи	58
5.2. Закони грошового обігу. Кількісна теорія грошей та її варіанти	62
5.3. Інфляція: суть, причини, типи та види. Вимірювання інфляції. Державна антиінфляційна політика	66
5.4. Інфляція та безробіття. Крива Філіпса та її логічне обґрунтування.	73
Запитання і завдання для самоконтролю	79

ТЕМА 6. СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА	80
6.1. Сукупний попит: суть і структура. Закон і крива сукупного попиту. Детермінанти сукупного попиту.	80
6.2. Суть сукупної пропозиції. Закон і крива сукупної пропозиції.....	85
6.3. Макроекономічна рівновага: суть і види	89
6.4. Зміни макроекономічної рівноваги	92
Запитання і завдання для самоконтролю	95
 ТЕМА 7. ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ ЗАГАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ.....	96
7.1 Класична модель макроекономічної рівноваги. Закон Ж. Б. Сея.....	96
7.2 Поняття ефективного попиту в кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги	101
7.3 Рівновага інвестицій і заощаджень в кейнсіанській моделі. Крива IS та її логічне обґрунтування	107
7.4. Крива LM і її логічне обґрунтування. Загальна економічна рівновага за кейнсіанськими моделями	112
Запитання і завдання для самоконтролю	114
 ТЕМА 8. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ.....	115
8.1 Фіскальна система, її елементи та функції	115
8.2 Податки, як основний інструмент фіскальної політики.....	116
8.3. Державне регулювання економіки за допомогою фіскальних інструментів.....	122
Запитання і завдання для самоконтролю	125
 ТЕМА 9. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ	126
9.1. Грошові агрегати та їх вимір. Банківська система, її функції та елементи.	126
9.2 Центральний банк та його функції.....	129
9.3 Комерційні банки в системі ринкової економіки	131
9.4. Державне регулювання економіки за допомогою інструментів	134
Запитання і завдання для самоконтролю	139
 ТЕМА 10. ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.....	140
10.1 Економічне зростання: суть, показники і фактори	140
10.2 Кейнсіанські моделі економічного зростання	142
10.3 Неокласичні моделі економічного зростання	143
Запитання і завдання для самоконтролю	144
 ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	145

ВСТУП

Макроекономіка як одна зі складових частин економічної теорії є наукою про поведінку економіки як єдиного цілого. Вона вивчає причини циклічних коливань і взаємозв'язок динаміки обсягів виробництва, рівня інфляції та безробіття.

В основі макроекономіки лежать мікроекономічні явища та процеси. А це означає, що:

- макроекономічні показники є результатом зведення показників економічної діяльності окремих домогосподарств та фірм;
- макроекономічні закономірності відображають тенденції масової поведінки на мікрорівні;
- під час побудови макроекономічних моделей виходять із припущення про те, що домогосподарства та фірми приймають оптимальні мікроекономічні рішення;
- макроекономічні процеси є результатом взаємодії економічних агентів та економічної політики держави.

Економічна політика – це цілеспрямований вплив держави на виробництво, доходи, зайнятість, інфляцію та інші макроекономічні параметри за допомогою зміни пропозиції грошей, рівня податків та державних витрат.

Макроекономічні фактори (такі, як рівень ринкової процентної ставки, інфляції, безробіття тощо) впливають на рішення домогосподарств про заощадження, інвестиції, споживчі витрати, що, в свою чергу, визначає величину і структуру сукупного попиту. Тому мікро - і макроекономічні процеси тісно взаємопов'язані.

На відміну від мікроекономіки, макроекономіка використовує у своєму аналізі агреговані величини: валовий внутрішній продукт (а не випуск окремої фірми), середній рівень цін (а не ціни на конкретні товари), ринкову процентну ставку (а не ставку процента окремого банку), рівень інфляції, зайнятості, безробіття тощо.

Підготовка навчального посібника є актуальним, тому що вивчення макроекономіки сьогодні надзвичайно важливо з багатьох причин. Макроекономічні явища відіграють центральну роль в успіхах або невдачах будь-якої країни. Держава може впливати на своє

Фісуненко Н. О., Альошина Т. В., Сидоров О. А., М'ячин В. Г. МАКРОЕКОНОМІКА
економічне становище через економічну політику, зокрема видатки, податки, зміну грошово-кредитних відносин. Дискусії навколо макроекономічних проблем формують окремі розділи в платформах політичних партій та їхніх кандидатів.

У цій роботі розкривається суть предмету макроекономіки та її місце в системі макроекономічних наук, історія розвитку та макроекономічне регулювання, основні функції макроекономіки та макроекономічне моделювання, макроекономічна теорія та концепція економічного розвитку для України.

ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА: ПРЕДМЕТ, МЕТОДИ АНАЛІЗУ, ФУНКЦІЇ

1.1. Макроекономіка як наука. Об'єкт, предмет, методи дослідження та функції.

1.2. Поняття національної економіки, та основні її риси.

1.3. Економічні кордони національної економіки.

1.4. Макроекономіка та макрорегулювання.

Основні терміни та поняття

Макроекономіка. Позитивна економіка. Нормативна економіка. Агрегат, Агрегування. Діалектика. Аналіз. Синтез. Індукція. Дедукція. Абстракція. Узагальнення. Припущення. Національна економіка. Риси національної економіки. Економічні кордони національної економіки. Цільова функція національної економіки. Головні макроекономічні проблеми. Макроекономічна рівновага. Змішана економіка. Макрорегулювання. Інструменти макрорегулювання.

1.1. Макроекономіка як наука. Об'єкт, предмет, методи дослідження та функції

Макроекономіка галузь економічної науки, що вивчає поведінку економіки як єдиного цілого з метою забезпечення умов сталого економічного зростання, повної зайнятості ресурсів, мінімізації рівня інфляції і рівноваги платіжного балансу.

Макроекономіка – це одна з наук, що вивчає закономірності функціонування національної економіки. Макроекономіка як наука, насамперед, спирається на положення та висновки політичної економії про розвиток виробничих відносин, розширене відтворення, дію об'єктивних економічних законів та механізм їх використання у практиці господарювання. Вона також має безпосередній зв'язок з математикою і статистикою, широко використовує методи економіко-математичного моделювання, що перетворює її у точну науку, дозволяє перейти від якісного до кількісного аналізу економічних явищ, процесів та закономірностей, які відбуваються в економіці.

Об'єктом дослідження макроекономіки виступає національна

економіка, як економіка будь-якої держави (а не нації, або національності) з притаманними їй особливостями та характером виробничих відносин, тобто певний, або історично-конкретний тип економічної системи.

Предмет макроекономіки обумовлений об'єктом її дослідження.

Предмет макроекономіки – це механізм функціонування економічної системи.

Макроекономіка наразі вивчає реальні факти, виявляє загальні принципи економічної поведінки суб'єктів господарювання (позитивна), а з іншого боку, дає рекомендації стосовно удосконалення механізму функціонування економічної системи. Позитивна макроекономіка має справу з фактами і уникає суб'єктивних оцінок. Нормативна макроекономіка, навпаки, містить оцінні судження людей стосовно того, якою повинна бути економіка. Позитивна вивчає те що є, тоді як нормативна – виражає суб'єктивні уявлення про те, що має бути.

Відповідно макроекономічний аналіз має два рівня: *ex post* – національне рахівництво; *ex ante* – прогностичне моделювання.

Ex post – аналіз базується на визначенні макроекономічних параметрів минулого періоду з метою отримання інформації про те, як національна економіка функціонувала і яких результатів досягла. На підставі результатів *ex post* аналізу проводиться корегування макроекономічних концепцій та розробка нових.

Ex ante – аналіз – це прогностичне моделювання економічних явищ і процесів на основі певних теоретичних концепцій. Мета *ex ante* аналізу – визначити, які фактори та яким чином впливатимуть на значення макроекономічних показників у майбутньому.

За допомогою макроекономічного аналізу саме можна дослідити стан та загальні тенденції зміни обсягів виробництва, причини та характер економічних коливань, фактори економічного зростання, зміни загального рівня цін, стан зайнятості та безробіття у суспільстві. Результати макроекономічного аналізу є основою для розробки економічної політики держави.

Економічна політика – це сукупність макроекономічних цілей і засобів їх досягнення; цілеспрямована система заходів держави у сфері суспільного виробництва. Економічна політика передбачає варіанти вирішення економічних проблем і приводить у дію їхні механізми. Метою розробки економічної політики є розв'язання чи пом'якшення гостроти конкретних економічних проблем для досягнення основних цілей суспільства.

Дані макроекономічного аналізу важливі як для суспільства загалом, так і для кожної окремої людини, чи то керівник підприємства,

чи виробник або споживач.

Для керівника підприємства розуміння загального характеру функціонування економічної системи дає змогу ефективніше визначати свою господарську політику.

Дані макроекономічного аналізу також, за правильного їх розуміння та використання, дають змогу кожному індивіду приймати найліпші рішення за будь-якої економічної ситуації.

Для макроекономічних досліджень характерне застосування комплексу методів. *Метод* – це сукупність прийомів, способів, принципів, за допомогою яких визначаються шляхи досягнення цілей дослідження. Їх можна поділити на загальнонаукові та специфічні.

До загальнонаукових методів дослідження відносяться:

– *діалектичний метод*. Діалектика, як метод пізнання передбачає аналіз усіх явищ і процесів у стані їх розвитку, з моменту виникнення у певних формах до моменту переходу в іншу форму;

– *метод наукової абстракції*. Його суть зводиться до виділення найбільш суттєвих сторін досліджуваного явища і відволіканню від усього випадкового і другорядного. У процесі абстрагування формулюються наукові категорії, що висловлюють сутнісні характеристики досліджуваних явищ;

– *метод аналізу і синтезу*. Аналіз – це автономний розгляд частин єдиного цілого. Синтез – з'єднання окремих частин розглянутого явища в єдине ціле, з метою виявлення функціональних зв'язків між ними;

– *метод індукції і дедукції*. Індукція являє собою рух думки від факторів до узагальнень. Дедукція – це умовивід, що відбиває рух від загального до реальних економічних фактах. Єдність індукції і дедукції забезпечує діалектичний зв'язок загального, особливого та одиничного.

– *метод єдності логічного та історичного*. Суть цього методу полягає в тому, що загальні тенденції, логіка економічних процесів доповнюється особливостями кожного окремого об'єкту дослідження і розглядається в певних історичних періодах.

– *метод єдності кількісного і якісного аналізу*. Макроекономіка оперує переважно кількісними показниками, але використовує і якісні, які не мають кількісного визначення, але досягнення їх потребує певних дій і впливає на розвиток економічної системи (економічна свобода, соціальна справедливість, екологічна безпека, сталий розвиток). Якісні показники не прямо, а опосередковано можуть бути оцінені кількісно.

– *метод узагальнення*. Узагальнення – це економічні принципи, в яких містяться дещо не точні кількісні визначення. Тому економічні принципи не рідко формулюють у вигляді середніх даних або

статистичних ймовірностей.

– *метод припущення* (за інших рівних умов). Це означає, що всі інші змінні, за винятком тих, які в цей момент розглядаються, залишаються сталими.

До специфічних методів дослідження макроекономіки відносяться:

– *метод агрегування*. Агрегування – це процес зведення окремих одиниць та показників в загальні показники або одиниці. Агрегат – це сукупність специфічних економічних одиниць, які розглядаються, як одна одиниця. Тому макроекономіка, аналізуючи різні економічні проблеми, оперує такими агрегатними величинами, як загальний обсяг виробництва продукції, загальний рівень зайнятості, сукупний дохід, сукупні видатки, загальний рівень цін.

– *метод моделювання*. Під макроекономічними моделями слід розуміти математичні рівняння, в яких реальні економічні процеси виражені в абстрактному та спрощеному вигляді.

Для створення моделі потрібно знайти функцію, яка пов'язувала б ендогенні та екзогенні параметри макромоделі.

Ендогенні параметри (внутрішні) – це величини, що визначаються в результаті розв'язання моделі (наприклад, рівень зайнятості, рівень інфляції, рівень цін, величина ВВП).

Екзогенні параметри (зовнішні) – величини, що встановлюються урядом та Центральним банком (наприклад, рівень державних витрат, ставки оподаткування, відсоткова ставка, величина пропозиції грошей).

Таблиця 1.1

Типи макроекономічних моделей

№ n/n	Категорії класифікації макроекономічних моделей	Типи моделей
1	За способом відображення досліджуваного об'єкта	Логічні Табличні Графічні Економіко-математичні.
2	За тривалістю періоду	Короткострокові Довгострокові
3	Залежно від ступеню відкритості економічної системи	<i>Закриті моделі</i> (не враховують сектор «закордон») <i>Відкриті</i> (враховують сектор «закордон»)
4	По характеру відображення фактору часу	Статистичні моделі Динамічні моделі

ТЕМА 1. Макроекономіка: предмет, методи аналізу, функції

№ n/n	Категорії класифікації макроекономічних моделей	Типи моделей
5	Залежно від передумов, на яких ґрунтується модель	<i>Рівноважні</i> (походять від того, що рівновага – природний стан системи) <i>Нерівноважні</i> (рівновага не є природною властивістю системи) <i>Структуралістичні</i> (рівновага є результатом перерозподілу доходів)
6	Залежно від повноти охоплення моделлю економічних суб'єктів	<i>Прості</i> (охоплюють сектор домогосподарств та приватний сектор) <i>Повні</i> (охоплюють окрім перерахованих вище, державний сектор)
7	Залежно від цілі дослідження	<i>Пояснюючі</i> (пояснюють реальну або можливу ситуацію в економіці) <i>Прогностичні</i> (прагнуть передбачити явища чи процес в майбутньому) <i>Управлінські</i> (виявляють засоби впливу на досягнення наміченої мети)

До закритої моделі обігу ресурсів, товарів і послуг та доходів відносяться: проста модель, ускладнена і закрита економіка за участю держави.

Проста модель – виходить із взаємовідносин двох основних приватних агрегованих суб'єктів: сектору домогосподарств та підприємницького сектору.

Ускладнена модель, окрім двох названих суб'єктів включає ще посередників.

Закрита економіка за участю держави – модель, яка доповнюється ще одним суб'єктом – державним сектором.

Відкрита модель, до всіх названих вище суб'єктів, додає сектор «закордон», як сукупність економічних суб'єктів за кордоном та іноземних державних інститутів.

Статичні моделі – це такі, що фіксують економічний процес на початку та вкінці певного періоду й не зображують перехід від одного стану до іншого. *Динамічні моделі* – такі, що зображують економічні процеси з урахуванням факторів часу.

Основні функції макроекономічного аналізу:

- 1) теоретико-пізнавальна (гносеологічна);
- 2) практична;
- 3) прогностична;
- 4) виховна;

5) методологічна.

Теоретико-пізнавальна функція макроекономіки полягає в дослідженні економічних процесів на макрорівні та побудові моделей цих процесів. Практична функція макроекономіки – розробка практичних рекомендацій на підставі економічного аналізу (теоретична основа економічної політики). Прогностична функція полягає у прогнозуванні шляхів і напрямів доцільної економічної діяльності. Виховна функція макроекономіки – це виховання раціонального економічного мислення, визначення правил ринкової економічної поведінки, формування сучасного світогляду людини. Методологічна функція полягає у створенні теоретичної основи для системи конкретних економічних наук.

Таким чином, макроекономіка дає уявлення про те, якою є, або повинна бути національна економіка, що треба робити, щоб ефективно вирішувати ті чи інші економічні проблеми, забезпечуючи економічний прогрес розвитку суспільства.

1.2. Поняття національної економіки та основні її риси

Існує декілька підходів до визначення суті терміну «національна економіка», кожен із яких відображає особливості того, чи іншого етапу розвитку економічних систем тому кожне з визначень має право на використання.

У сучасних умовах, національна економіка розглядається, як змішана ринкова економічна система, з притаманною їй взаємодією механізмів саморегулювання, державного та недержавного регулювання.

Національна економіка – це сукупність економічних суб'єктів та зв'язків між ними, яка характеризується господарською цілісністю, спільністю в певних часових та просторових межах.

Основними суб'єктами національної економіки виступають: населення (домашні господарства), підприємства, держава.

Між суб'єктами національної економіки існує тісний взаємозв'язок, що обумовлений суспільним поділом праці. Цей взаємозв'язок має товарно-грошовий характер і його можна показати за допомогою кругообігу товарів та доходів національної економіки, з приводу використання яких виникають (між суб'єктами національної економіки) виробничі відносини. Ці відносини можуть будуватись як по вертикалі (переважно в адміністративно-командній економіці), так і по горизонталі (переважно в ринковій економіці). В обох випадках між

суб'єктами відносин можуть виникати протиріччя, які витікають з протиріч економічних інтересів (індивідуальних, колективних, суспільних), які взаємопов'язані, але відносно відокремлені і мають свої особливості. Протиріччя інтересів можуть досягти такої гостроти, що діяльність одних суб'єктів по реалізації власних інтересів буде заважати, або наносити збитки іншим. Тому саме на рівні макроекономіки повинна створюватись така економічна середа, яка б забезпечувала механізм вирішення цих протиріч, шляхом субординації, або поєднання економічних інтересів усіх суб'єктів господарювання.

Основні риси національної економіки:

1. Наявність тісних економічних зв'язків між суб'єктами господарювання на основі суспільного поділу праці.

2. Наявність загального економічного простору, який утворюється за допомогою:

- а) єдиного господарського законодавства;
- б) єдиної грошової системи;
- в) єдиної фінансової системи (як системи формування бюджету, оподаткування, кредиту та обігу цінних паперів).

3. Наявність єдиного економічного центру, координуючого діяльність суб'єктів господарювання.

4. Єдиний економічний захист економічних інтересів та діяльності учасників суспільного виробництва.

5. Територіальна визначеність (кордони, митна система, тощо).

Всі вищезазвані ознаки притаманні кожній з держав, які знаходяться десь на одному стані розвитку, але це не означає, що успішне вирішення певних макроекономічних проблем в одній державі може дати бажані результати в іншій. Тому розробка макроекономічної політики має враховувати специфічні фактори (демографічні, політичні, соціальні, історичні), які мають національне походження і характер.

1.3. Економічні кордони національної економіки

Останнім часом значно підвищується роль зовнішньоекономічних зв'язків в динаміці розвитку окремих національних господарств, характер яких для кожної окремої держави також буде специфічним.

Характеризуючи національну економіку слід зазначити, що економічні кордони національної економіки не співпадають з державними територіальними кордонами. Економічна діяльність може здійснюватись національними діловими одиницями як на території своєї держави, так і за її межами. З іншого боку, на території даної держави

можуть здійснювати свою діяльність іноземні суб'єкти господарювання.

Зокрема, економічні кордони національної економіки характеризуються не державними кордонами, а межами діяльності національних ділових одиниць як у своїй країні, так і в інших країнах, а також межами діяльності іноземних ділових одиниць на території зазначеної держави.

Умовно, зона між територіальними кордонами держави та економічними визначає ступінь відкритості національної економіки, що залежить від характеру економічної системи та її зовнішньоекономічної політики.

Макроекономічний аналіз є основою розробки економічної політики держави. Економічна політика держави – це розроблена державою система заходів, які спрямовані на вирішення економічних проблем суспільства. Конкретні механізми реалізації державної політики будуть розглянуті у наступних лекціях. Метою розробки макроекономічної політики є розв'язання або пом'якшення гостроти конкретних економічних проблем, головною з яких є проблема рівноваги національної економіки.

Рівновага національної економіки досягається за рахунок:

1. Рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією на товарному ринку, та ринку послуг;
2. Рівноваги на ринку грошей;
3. Рівноваги на ринку робочої сили;
4. Бездефіцитного державного бюджету (рівноваги доходів та видатків держави);
5. Рівноваги платіжного балансу держави та стабільності обмінного курсу національної валюти.

Макроекономічна рівновага – це такий стан економіки, при якому досягається стійка відповідність та взаємна збалансованість структур, які протистоять одна одній (види макроекономічної рівноваги будуть розглянуті у темі 6).

Механізми досягнення макроекономічної рівноваги кожна економічна система має свої.

Змішана економіка – це така економічна система, в якій роль регуляторів виконують ринок та державне регулювання.

Необхідність державного регулювання пов'язане з:

1. Появою монополії та необхідністю підтримки конкуренції.
2. Необхідністю певного перерозподілу доходів з метою соціального захисту населення.

Основні напрямки державного втручання держави в економічні процеси суспільства:

1. Формування правової бази економічної діяльності суб'єктів господарювання.
2. Захист та підтримка конкуренції.
3. Організація виробництва товарів та послуг суспільного використання.
4. Створення системи та механізму перерозподілу доходів.
5. Враховування зовнішніх ефектів.
6. Забезпечення макроекономічної стабільності.

1.4. Макроекономіка та макрорегулювання

Макрорегулювання – це державне регулювання ринкових відносин. Методи державного регулювання:

Прямі – безпосереднє встановлення обов'язкових норм у взаємовідносинах суб'єктів господарювання;

Непрямі – вплив на діяльність економічних суб'єктів через зміну умов, в яких вона здійснюється.

В умовах змішаної ринкової економіки держава використовує переважно непрямі методи регулювання, забезпечуючи нормальні умови функціонування усіх суб'єктів господарювання.

Таблиця 1.2

Об'єкти, цілі та інструменти макрорегулювання

<i>Об'єкти</i>	<i>Цілі</i>	<i>Інструменти</i>
1. Загальний обсяг виробництва	Забезпечення стабільного розвитку, високих і стійких темпів економічного зростання.	Фіскальна політика (податки, доходи та видатки бюджету).
2. Загальний рівень цін	Підтримка стабільного рівня цін. Контроль рівня інфляції.	Монетарна політика (ставка відсотка, норма обов'язкових банківських резервів, операції на відкритому ринку).
3. Загальний рівень зайнятості	Забезпечення високого та ефективного рівня зайнятості.	Політика регулювання доходів.
4. Зовнішньоекономічні зв'язки	Контроль за рівнем безробіття. Підтримка бездефіцитного платіжного балансу. Контроль обмінного курсу валюти.	Зовнішньоекономічна політика (торгова, регулювання обмінного курсу).

Фіскальна політика – це сукупність заходів держави у сфері оподаткування та державних закупівель з метою цілеспрямованого впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Монетарна політика – це розробка та здійснення системи заходів, з допомогою яких держава здійснює грошову пропозицію та регулювання грошової маси для стабілізації економіки. Монетарну політику проводить центральний банк країни (у нашій державі – Національний банк України, який застосовує такі методи: операції на відкритому ринку, зміна рівня мінімальної резервної норми та зміна облікової ставки).

Соціальна політика – політика, спрямована на боротьбу з інфляцією через обмеження зростання заробітної плати й цін. Цю політику інакше називають контролем за цінами й заробітною платою.

Зовнішньоекономічна політика – заходи уряду, що впливають на обсяги зовнішньої торгівлі. Розрізняють два основних види зовнішньоекономічної політики – протекціонізм (політика захисту національних виробників від іноземних товарів) і фритредерство (торгівля з незначними тарифними і нетарифними бар'єрами або взагалі без них).

Використовуючи вищеназвані інструменти держава намагається не обмежувати волю вибору суб'єктів господарювання, а схилити їх до прийняття певних економічних рішень, розраховуючи на потрібний результат, згідно прийнятої політики.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що вивчає «макроекономіка», як наука?
2. Що є об'єктом дослідження «макроекономіки»?
3. Що є предметом дослідження «макроекономіки»?
4. Що вивчає позитивна «макроекономіка»?
5. Що вивчає нормативна «макроекономіка»?
6. Значення макроекономічного аналізу?
7. Що означає агрегування? Наведіть приклади агрегатних величин.
8. Що таке методологія і що таке методи макроекономічного аналізу? Розкрийте зміст термінів.
9. Назвіть основні функції макроекономіки. Розкрийте зміст термінів.
10. Що таке національна економіка?
11. Назвіть основні риси національної економіки. Дайте їх характеристику.

12. Що означає економічні кордони національної економіки?
13. Як зовнішньоекономічна політика держави впливає на економічні кордони національної економіки?
14. Що означає макрорегулювання?
15. Якою категорією є макрорегулювання – загальною чи специфічною?
16. Дайте характеристику еволюції механізмів регулювання національної економіки.
17. Назвіть об'єкти макрорегулювання.
18. Дайте визначення основних цілей макрорегулювання.
19. Наведіть основні види економічної політики держави.
20. Назвіть основні інструменти макрорегулювання.

ТЕМА 2

ВИМІРЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

- 2.1. Вимірювання обсягу національного виробництва ВВП і ВВП;
- 2.2. Методи розрахунку ВВП: за доходами та видатками;
- 2.3. ВВП у процесі розподілу – система показників;
- 2.4. Показники, що характеризують рівень зайнятості, безробіття та інфляції;
- 2.5. Характеристика системи національних рахунків.

Основні терміни та поняття

Валовий національний продукт. Валовий внутрішній продукт. Номінальний ВВП. Реальний ВВП. Потенціальний ВВП. Дефлятор ВВП. Споживчі витрати. Інвестиційні витрати. Державні закупки товарів та послуг. Витрати на чистий експорт. Чистий національний продукт. Національний дохід. Особистий дохід. Рівень безробіття. Рівень зайнятості. Рівень інфляції. Система національних рахунків. Макроекономічна рівновага. Змішана економіка. Макрорегулювання.

2.1. Вимірювання обсягу національного виробництва ВВП і ВВП

Для оцінки результатів розвитку національної економіки й ефективності державної макроекономічної політики використовується система макроекономічних показників.

Всі макроекономічні показники умовно поділяються на три групи:

- показники потоків, що відображають передачу цінностей одними суб'єктами господарювання іншим, за певний проміжок часу;
- показники запасів, що відображають накопичення та використання цінностей суб'єктами господарювання на певну дату;
- показники економічної кон'юнктури, що пов'язані з коливаннями ділової активності.

Перші дві групи показників є абсолютними, третя група – це відносні показники.

До показників економічної кон'юнктури відносяться: % ставка, рівень цін, рівень інфляції, рівень зайнятості та безробіття, інше.

Показники запасів – це майно (активи реальні і фінансові),

національне багатство, грошові касові залишки та інш.

Показники потоків – ВВП (валовий національний продукт), ВВП (валовий внутрішній продукт), ЧНП (чистий національний продукт), НД (національний дохід), ОД, ВОД тощо.

Валовий національний продукт (ВНП) – сукупність усіх вироблених у країні товарів та наданих послуг за рік незалежно від розташування національних підприємств.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва.

Чистий національний продукт (ЧНП) – це сумарний обсяг вартості всіх кінцевих товарів і послуг, які країна за певний проміжок часу зробила і спожила у всіх секторах свого національного господарства, за вирахуванням суми амортизації-вартості зношування основних фондів(обладнання, виробничих приміщень). Тому: $ЧНП = ВНП - A$, де A – амортизація.

Національний дохід – це сукупність усіх доходів в економіці домашніх господарств і підприємців незалежно від того, де вони використовують ресурси – у своїй країні чи за межами своєї країни.

Статистична система вимірювання основних макроекономічних показників отримала назву національного рахівництва. Національне рахівництво переважно виконує для економіки ті ж функції, що і бухгалтерський облік для окремого підприємства. Результати національного рахівництва відображаються за допомогою *системи національних рахунків – (СНР)*.

СНР – це міжнародний стандарт оцінки основних макроекономічних показників національної економіки.

СНР, як єдиний міжнародний стандарт, була розроблена статистичними службами ООН у 1952 році. На сьогодні у світовій практиці використовується стандарт 1993 року (СНР 93).

Інформація отримана за даними системи національного рахівництва має широку сферу застосування:

- за допомогою макроекономічних показників дається оцінка економічного потенціалу держави;
- на основі аналізу макроекономічних показників можна отримати інформацію про стан та зміни, закономірності, тенденції у розвитку національної економіки;
- результати макроекономічного аналізу закладаються в основу розробки державної економічної політики;

– аналіз макроекономічних показників дає змогу державі виконувати свої регулюючу та контролюючу функції;

– на основі макроекономічних показників здійснюються міжнародні співставлення.

Основними в системі макроекономічних показників є ВВП (валовий національний продукт) та ВВП (валовий внутрішній продукт), за допомогою яких вимірюється сукупний обсяг національного виробництва.

Статистичними службами ООН рекомендовано використовувати для СНР показник ВВП, але в деяких країнах (США, Японія) використовується показник ВВП. В Україні застосовується показник ВВП.

Загальні риси ВВП і ВВП:

– обидва показники використовуються для виміру однієї величини – обсягу національного виробництва;

– обидва показники включають ринкову вартість вироблених благ і послуг (тобто є вартісними, грошовими показниками);

– обидва показники включають вартість лише кінцевої продукції (це частина валового продукту, що остаточно виходить за межі виробництва і використовується на споживання, нагромадження, заміщення, приріст запасів, експорт). Завдяки цьому із вартості валового продукту виключається проміжні товари (сировина, матеріали, паливо, електроенергія) і унеможлиблюється повторний рахунок;

– обидва показники розраховуються за певний період (як правило, рік).

– Різниця між ВВП і ВВП витікає із визначення їх суті.

ВВП – це ринкова вартість сумарного обсягу кінцевої продукції, виробленої за допомогою національних факторів виробництва протягом року, незалежно від того, де розміщені ці фактори.

ВВП – це ринкова вартість всієї, виробленої протягом року, кінцевої продукції, за допомогою факторів виробництва, незалежно від того, кому належать ці фактори.

Тобто ВВП оцінює результати національного виробництва незалежно від того, де розташовані підприємства (на території України, чи за її межами).

ВВП оцінює результати виробництва резидентів та нерезидентів на території даної країни.

Кількісна відмінність між ВВП і ВВП полягає у так званих чистих іноземних факторних доходах.

Чисті іноземні факторні доходи – це різниця між факторними доходами, які отримано з-за кордону та факторними доходами, які отримали іноземні інвестори в межах даної країни.

Чисті іноземні факторні доходи можуть бути додатною та від'ємною величиною. Якщо це додатна величина, то $ВВП > ВВП$ на величину чистих іноземних факторних доходів, якщо – від'ємна, то навпаки.

2.2. Методи розрахунку ВВП: за доходами та видатками

Існує декілька принципів розрахунку ВВП:

1. ВВП є вартісним, або грошовим показником, оскільки неможливо підсумувати загальний обсяг виробництва, або порівняти різні товари та послуги в натурально-речовій формі. Загальним для усіх благ є втілена в них вартість, яка, будучи вираженою у грошовій формі, утворює їх ціну.

Таким чином, ВВП вимірює ринкову вартість річного обсягу виробництва в грошовій формі.

2. Обчислення ВВП у вартісній формі утворює небезпеку виникнення подвійного рахунку, оскільки більшість продуктів проходять декілька виробничих стадій, перш ніж потрапляють на ринок.

Саме тому, з метою запобігання подвійного рахунку, ВВП враховує ринкову вартість лише кінцевих товарів і не враховує операції, пов'язані з проміжними товарами, оскільки усі проміжні ділові операції уже входять у вартість кінцевих товарів.

3. Невиробничі операції, що мають місце в економіці за рік, не враховуються у ВВП. Невиробничі операції бувають двох основних видів:

- Суто фінансові операції.
- Продаж уживаних товарів. До чисто фінансових операцій відносяться державні та приватні трансферні платежі, операції з цінними паперами. Трансферні платежі не є результатом виробництва, отже врахування їх у ВВП призвело б до завищення обсягу поточного виробництва для певного року. Операції на ринку цінних паперів є звичайним обміном активами, суми витрат на які наразі не збільшують поточного виробництва. Хоча, в окремих випадках, операції з цінними паперами можуть опосередковано сприяти додаткам, які збільшують обсяг виробництва ВВП (наприклад, випуск нових акцій).

Продаж вживаних товарів, так само, не збільшує обсяг поточного виробництва, або призводить до подвійного рахунку.

Певна частина товарів і послуг, що виробляються протягом року не продаються на ринку, а тому не мають ринкової ціни. Необхідність урахування їх у ВВП, потребує їх виміру. Оцінка таких благ отримала

назву умовно нарахованої вартості. За допомогою умовно нарахованої вартості оцінюються послуги, наприклад, державних установ (суди, правоохоронні органи, апарат управління) і послуги житлової сфери (оренда приміщень, житла) і включаються у ВВП. Слід підкреслити, що методологія розрахунку умовно нарахованої вартості недосконала, тому частина товарів і послуг взагалі не включаються у ВВП (нелегальна виготовлена продукція, продукція домашнього приготування).

Вище названі принципи розрахунку ВВП свідчать про складність і проблемність цього процесу. Ці принципи відображають можливість виникнення прямих проблем розрахунку ВВП.

Існує, також, ряд непрямих проблем, що пов'язані з розрахунком і використанням ВВП (наприклад, проблема розподілу благ у суспільстві; проблема вільного часу; якості продукції, ОНС, порівняльної корисності продукції).

Загальний висновок полягає в тому, що ВВП, як показник, не є абсолютно ідеальним, але незважаючи на недоліки його розрахунку, він може використовуватись з метою макроекономічного аналізу, зокрема вимірювання ринкової вартості обсягу національного виробництва і це загально прийнято у міжнародній практиці.

Методологія складання ССН пропонує аналіз ВВП (ВНП) на рівні його виробництва, розподілу, використання.

Існує три методи вимірювання ринкової вартості виробленого обсягу національного виробництва:

метод доданої вартості (виробничий);

1. За доходами (розподільчий).

2. За видатками кінцевого використання.

За виробничим методом ВВП (ВНП) розраховується як сума доданої вартості на кожному етапі виробництва продукту або послуги.

Додана вартість (ДВ) – це різниця між виручкою від реалізації продукції та вартістю сировини, матеріалів, палива, електроенергії, куплених у постачальників. Часто додану вартість ототожнюють з новоствореною вартістю ($v + m$) або додатковою вартістю (m). Фактичну додану вартість і якісну, і кількісну відрізняється від новоствореної та додаткової вартості (приклад). За формою додана вартість включає амортизаційні відрахування, заробітну плату та прибуток: $ДВ = A + ЗП + Р$.

За другим методом ВВП обчислюється, як сума доходів власників факторів виробництва, отриманих від виробництва всього обсягу продукції в даному році.

ВВП (ВНП) за доходами = $W + R + i + P + A + Tп$ (2.1),

де W – заробітна плата;

R – рента;
i – процент;
P – прибуток;
A – амортизація;
Tп – непрямі податки.

За третім методом, ВВП (ВНП) розглядається, як сума видатків, потрібних для купівлі всього обсягу виробництва.

$$\text{ВВП (ВНП) за видатками} = C + Jg + G + Xn \quad (2.2)$$

де C – особисті споживчі видатки;
Jg – валові приватні внутрішні інвестиції;
G – державні закупівлі товарів та послуг;
Xn – витрати на чистий експорт (різниця між експортом та імпортом).

Останні два названі методи слід розглядати, як різні підходи вимірювання однієї і тієї ж величини. Те, що витрачено на купівлю продукту, є доходом для тих, хто вклав людські та матеріальні ресурси у виробництво цього продукту і реалізацію його на ринку. Відтак, обсяг видатків на купівлю товарів, вироблених в поточному році має дорівнювати грошовим доходам, отриманим від виробництва продукції в цьому ж році.

Величина ВВП (ВНП) залежить від двох основних факторів – кількості вироблених благ і рівня цін на них. Тому слід розмежовувати поняття – номінальний і реальний ВВП.

Номінальний ВВП (ВНП) – це продукт, що без урахування зміни цін за рік, він обчислюється у поточних цінах.

Реальний ВВП (ВНП) – це ринкова вартість вироблених за рік кінцевих благ, що виражена у базисних цінах. Реальний ВВП (ВНП) є скоригованим номінальним ВВП (ВНП), адже він враховує рівень інфляції або дефляції.

Коригування номінального ВВП (ВНП) здійснюється за допомогою дефлятора ВВП (ВНП):

$$\text{Дефлятор ВВП (ВНП)} = \frac{\text{Номінальний ВВП(ВНП)}}{\text{Реальний ВВП (ВНП)}} \times 100\% \quad (2.3)$$

Дефлятор ВВП (ВНП) відображає зміну ціни одиниці продукції в поточному році по відношенню до базового року.

Прямим методом інфлювання та дефлювання номінального ВВП

(ВНП) поточного року є відношення номінального ВВП (ВНП) до індексу цін цього ж року у відсотковій формі:

$$\text{Реальний ВВП (ВНП)} = \frac{\text{Номінальний ВВП(ВНП)}}{\text{Індекс цін}} \times 100\% \quad (2.4)$$

Потенційний ВВП, як кількісна міра визначення ВВП (ВНП), розраховується на основі реального ВВП (ВНП), виробленого при незмінному рівні інфляції та максимально можливому рівні зайнятості.

Різниця між потенційним ВВП (ВНП) та реальним ВВП (ВНП) називається дефіцитом ВВП (ВНП).

Таблиця 2.1

ВВП України, 2012 – 2021 роки*

<i>Рік</i>	<i>Номінальний ВВП (млн. грн)</i>	<i>Реальний ВВП (млн. грн.)</i>	<i>Різниця (реальний-номінальний)</i>
2016	1408889	1304064	-104825 (-7,4%)
2017	1454931	1410609	-44322 (-3,0%)
2018	1566728	1365123	-201605 (-12,9%)
2019	1979458	1430290	-549168 (-27,7%)
2020	2383182	2034430	-348752 (-14,6%)
2021	2982920	2445587	-537333 (-18,0%)

*Офіційний сайт Національного банку України:
<http://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>

2.3. ВНП у процесі розподілу – система показників

У процесі розподілу ВВП (ВНП) формується система показників.

ЧНП = ВВП (ВНП) – амортизація;

НД = ЧНП – чисті іноземні факторні доходи – непрямі податки;

ОД = НД – відрахування на соціальне страхування – податки на прибутки корпорацій – нерозподілені прибутки корпорацій + трансферні платежі.

ВОД = ОД – особисті податки.

Вище названо показники, що характеризують виробництво ВВП (ВНП) і його розподіл, але стан національної економіки залежить і від того, як використовується ВВП (ВНП).

В процесі використання формується наступні показники:

Фонд заміщення (ФЗ) – це частина вартості валового продукту, що використовується на заміщення вжитих засобів виробництва – засобів праці (А) та предметів праці (МВ) на нову закупку сировини, матеріалів,

ТЕМА 2. Вимірювання результатів макроекономічного розвитку. Система національних рахунків палива, електроенергії.

$$\Phi З = A + MB \quad (2.5)$$

Фонд споживання (ФС) – це частина вартості валового продукту, що використовується на задоволення особистих потреб власників робочої сили та власників засобів виробництва, плюс доходи від власності та трансферти.

$$\Phi С = ЗП + Рспож \quad (2.6)$$

Фонд накопичення (ФН) – це частина валового продукту, що використовується на розвиток виробництва, нагромадження.

$$\Phi Н = Ркапітал \quad (2.7)$$

Фонд накопичення є джерелом чистих інвестицій (ЧІ), які у сукупності з амортизаційним фондом, (Аф) утворюють валові інвестиції (ВІ).

$$\text{ЧІ} + \text{А} = \text{ВІ} \quad (2.8)$$

Співвідношення між валовими та чистими інвестиціями характеризує динаміку національного виробництва.

Таблиця 2.2

Реальний ВВП за категоріями кінцевого використання в 2019-2021 рр. – II квартал 2022 р. (основні групи)*

Показники	2019				2020				2021				2022	
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II
зміна порівняно з відповідним періодом, %														
ВВП	5,1	4,5	5,2	5,2	2,5	2,8	1,2	0,3	-1,2	-1,3	-1,2	0,0	-1,1	-2,8
Споживання	10,4	10,9	10,7	11,1	6,6	8,6	9,2	7,9	5,4	6,2	6,1	5,6	2,3	1,0
Приватне	12,9	13,5	14,2	15,3	7,5	9,8	10,1	8,7	6,5	8,0	7,9	7,5	4,9	1,5
Державне	2,0	2,4	-1,5	-3,0	3,3	4,1	5,8	4,6	1,1	-0,7	-1,5	-2,5	-9,1	-1,2
Інвестиції	-1,8	1,2	4,7	7,1	13,8	15,9	6,8	2,8	7,0	-7,1	-7,3	-6,6	-19,1	-18,8
Експорт	19,4	11,5	7,4	4,3	-7,3	-7,7	-6,4	-7,2	-9,0	-11,7	-10,4	-8,8	-2,0	-4,6
Імпорт	38,1	30,2	23,4	17,7	-3,0	3,1	3,5	1,8	-2,4	11,0	-7,4	-5,9	-7,0	-9,1

*Офіційний сайт Національного банку України: <http://www.bank.gov.ua>

2.4. Показники, що характеризують рівень зайнятості, безробіття та інфляції. Характеристика системи національних рахунків

Окрім обсягів національного виробництва об'єктами державного регулювання, в умовах змішаної економіки, виступають загальний рівень цін і загальний рівень зайнятості. Тому результати вирішення державою цих макроекономічних проблем можна оцінити за допомогою відносних таких показників:

$$1) \text{ Рівень (температура) інфляції} = \frac{\text{ІСЦ п.р.} - \text{ІСЦ б.р.}}{\text{ІСЦ б.р.}} \times 100\% \quad (2.9)$$

$$2) \text{ Рівень зайнятості} = \frac{\text{кількість зайнятих}}{\text{кількість працездатного населення}} \times 100\% \quad (2.10)$$

$$3) \text{ Рівень безробіття} = \frac{\text{кількість безробітних}}{\text{кількість економічно активного населення}} \times 100\% \quad (2.11)$$

Таким чином, у сучасних умовах прийнято міжнародні стандарти обліку розвитку національних економік. Як зазначено вище, цей облік здійснюється за допомогою системи національних рахунків.

Система національних рахунків – це система макроекономічних показників, що орієнтована на аналіз і характеристику народного господарства, як цілісної системи сучасної ринкової економіки.

Причина появи СНР – це об'єктивна потреба органів державного управління в інформації для розробки економічної політики.

Перший варіант СНР ООН з'явився у 1952 році. Сьогодні використовується міжнародний стандарт 1993 року.

У Європейських країнах існує своя система національних рахунків, що отримала назву – Європейської системи інтегрованих економічних рахунків.

До переліку нових сучасних макроекономічних показників у системі СНР відносяться: індекс людського розвитку, індекс економічної свободи, індекс глобалізації, рівень тіньової економіки, індекс споживчих настроїв, індекс очікуваної динаміки безробіття.

1. *Індекс людського розвитку (ІЛР)* – це інтегральний показник, що містить такі показники: тривалість життя; навчання, освіта; ВВП (ВНП) на одну особу (співвідношення вартості «споживчого кошика» у доларовому еквіваленті).

Програма розвитку ООН (ПРООН) презентувала Доповідь про людський розвиток яка сформована за підсумками 2016 року. Україна в розрахунках ІЛР за 2016 рік – із величиною індексу 0,743 посідає 84 місце серед 188 країн, у 2017 році Україна була на 81-му місці, у 2015

році перебуває на 78 місці (з величиною індексу 0,740, тоді як у попередній доповіді ПРООН вона була на 76 місці. Найвищий показник ІЛР у Норвегії (величина індексу 0,949), друге місце за цим показником посідає Австралія (0,939), третя позиція належить Швейцарії (0,926). Найнижчий показник ІЛР в Нігерії (0,353) – це 187 місце.

Тривалість життя – це кількість років, що новонароджений може прожити, якщо протягом його життя рівень смертності не змінюється. В Україні на початок 2000 року тривалість життя становила – 68,1 років. На цей час із 162 країн світу найвищий показник мала Японія (80,8), найнижчий – С'єра-Леоне (38,3). Середньосвітовий показник – 66,7 років. У країнах, на цей час, що посідали 1 – 26 місце – 75 років.

За даними доповіді ПРООН у 2012 році в Україні тривалість життя складала 68,8 років, у 2017 році цей показник становить 69,0 років. Серед 187 країн найвищий показник у 2015 році мала Японія (83,6), на сьогодні країною з найбільшою тривалістю життя є Монако (89,4) найнижчий – Свазіленд (31,88 років).

Навчання, освіта – це показник кількості, що використовується відносно населення у віці до 15 років і старше та передбачає вміння читати нескладні тексти. У середньому в світі 20,8 % населення – безграмотні. На початок 2000 року в Україні цей показник становив 99,6 %. Кількість охоплених навчанням – це відношення кількості тих, хто навчається (не залежно від віку) у навчальних закладах I-III рівня освіти до кількості тих, хто міг би навчатися. В Україні цей показник становить приблизно 76-78 %, у Західних країнах – це 94 %. Середня тривалість навчання в Україні складає 11,3 років, а очікувана тривалість навчання – 14,8. Найвища тривалість навчання, за даними ПРООН – у США – 13,3, найнижча в Нігерії – 1,4.

ВВП (ВНП) на одну особу, за цим показником Україна на початок 2000 року посідає 96 місце із 162 країн. У доларовому еквіваленті цей показник складав – 3,5 тис. дол. Найвищий показник на цей час мав Люксембург – 42,7 тис. дол. США – 31,8 тис. дол. У 2016 році в Україні цей показник склав 2304 дол. США, найвищими залишаються показники Норвегії та США, відповідно 48688 тис. дол. та 43480 тис. дол.

2. *Індекс економічної свободи (ІЕС)* – це агрегований показник, що характеризує ступінь впливу держави на економічні процеси суспільства.

ІЕС містить у собі 10 показників: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових стосунків.

Вимірюються індекси показниками від 0 до 100, зокрема 100 є максимальною свободою, 0 мінімальною.

Отже всі країни згідно цих індексів поділяються:

- Максимально вільна – 80-100;
- Переважно вільна – 70-79,9;
- Помірно вільна – 60-69,9;
- Переважно не вільна – 50-59,9;
- Не вільна 0-49,9.

Україна в рейтингу Індекс економічної свободи 2017 року збільшила свій показник із 46,8(2016 рік) до 48,1 бала зі 100 можливих.

Індекс розрахований на початку 2011 року показав найгірші показники в таких елементах, як інвестиційна свобода (29,3) і свобода від корупції (+3,2 – по відношенню до 2016 року корупція знизилася). Найбільший спад відбувся в ефективності бюджетних витрат (-8,2) і в свободі трудових стосунків (-7,7). Відмічено ріст свободи бізнесу (62,1 +5,3), що скоріш за все, пояснюється зменшенням дозвільних документів, необхідних для відкриття, ведення та закриття бізнесу.

3. *Індекс глобалізації (ІГ)* – це агрегований показник, що включає 4 показники: рівень економічної інтеграції (визначений обсягом зовнішньої торгівлі, іноземних інвестицій, іноземних виплат включає заробітну плату), персональні контакти (кількість міжнародних і туристичних поїздок, кількість користувачів міжнародної пошти, і міжнародних телефонних зв'язків), сучасні технології та участь країни в діяльності міжнародних організацій.

Україна займає 44 місце з-поміж 208 країн. Український показник 68,9 балів. Близькі до України позиції у списку займають Бахрейн, Чорногорія, Сербія та Панама. Країнами із найбільшою інтегрованістю у світовий процесі визнано Бельгію, Ірландію та Нідерланди. Останні позиції в індексі займають Сомалі та Вірджинські острови.

Чим вищий показник тим більший рівень глобалізації.

4. *Рівень тіньової економіки (РТ)* – визначається за формулою:

$$РТ = \frac{ВВП_{тс}}{ВВП_{оф} + ВВП_{тс}} \quad (2.12)$$

Де, $ВВП_{тс}$ – валовий внутрішній продукт тіньового сектору,
 $ВВП_{оф}$ – валовий внутрішній продукт офіційний.

Тіньова економіка – сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності чи на ухилення від суспільного (державного контролю) і сплати податків під час здійснення легальних видів діяльності.

Головною причиною тіньової економіки є надмірний тиск на бізнес. В Україні рівень тіньової економіки становить 40 %.

5. *Індекс споживчих настроїв (ІСН)* – це новий макроекономічний показник пов'язаний із вивченням споживчих очікувань, які досить важливі для прогнозування поведінки економічних суб'єктів.

Методика визначення індексу відповідає методиці University of Michigan Consumer Sentiment Index (Університет Мічигану Індекс настроїв споживачів).

Індекс визначають на підставі вибіркового обстеження домашніх господарств країни. Під час дослідження опитують 1 000 осіб віком від 15 до 59 років. Населення віком 15-59 років, яке становить 61,3 % усього населення України, вважають найактивнішою частиною споживачів. Вибірка репрезентативна за статтю та віком, враховує міське та сільське населення й величину населеного пункту. Статистичне відхилення не перевищує 3,2 %.

Для визначення ІСН респондентам задають такі запитання за кожним із цих запитань визначають відповідний індекс:

1. Як змінилося матеріальне становище вашої сім'ї за останні шість місяців? (x1) – індекс поточного особистого матеріального становища;

2. Як, на вашу думку, зміниться матеріальне становище вашої сім'ї впродовж наступних шести місяців? (x2) – індекс очікуваних змін особистого матеріального становища;

3. Говорячи про економічну ситуацію в країні загалом, ви вважаєте, що наступні дванадцять місяців будуть для економіки країни сприятливим чи несприятливим часом? (x3) – індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчого року;

4. Як ви охарактеризували б наступні п'ять років – як сприятливий чи несприятливий час для економіки країни? (x4) – індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих п'яти років;

5. Як ви гадаєте, тепер загалом сприятливий чи несприятливий час робити великі покупки для дому? (x5) – індекс доцільності робити великі покупки.

Значення індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200. Значення дорівнює 200 в тому разі, якщо всі громадяни позитивно оцінюють економічну ситуацію. Індекс дорівнює 100 тоді, коли частки позитивних і негативних оцінок однакові. Значення індексу менше 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

В Україні ІСН станом на третій квартал 2021 року цей показник становить 60,3.

6. *Індекс очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ)* – новий

макроекономічний показник пов'язаний із визначення очікуваного рівня безробіття, що є досить важливим як для роботодавців, так і для економічно активного населення.

Індекс визначають на підставі вибіркового обстеження і для його визначення респондентам ставлять такі запитання за кожним із цих запитань визначають відповідний індекс:

1. Як Ви вважаєте в найближчі 12 місяців кількість безробітних стане більше, менше чи залишиться на сьогоднішньому рівні?

2. Як на Вашу думку будуть змінюватися ціни на споживчі блага в найближчі один-два місяці?

Відповіді на дані запитання вираховуються як і для ІСН. На сьогодні в Україні (ІОДБ) становить 134,7.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які показники включаються до системи макроекономічних показників?

2. Значення системи національних рахунків?

3. За допомогою яких показників вимірюються обсяги національного виробництва?

4. Що таке подвійний рахунок, механізм його утворення?

5. Визначте якісне та кількісне співвідношення між ВВП і ВВП.

6. Які показники формуються у процесі розподілу ВВП?

7. Назвіть основні методи розрахунку ВВП. Що таке додана вартість?

8. Що означає номінальний і реальний ВВП?

9. Яким чином розраховується дефлятор ВВП?

10. Що означає потенційний ВВП?

11. Як розраховується дефіцит ВВП?

12. Що таке амортизація?

13. Що таке чисті інвестиції?

14. Назвіть складові валових інвестицій.

15. Суть і призначення фонду заощаджень?

16. Суть і призначення фонду споживання?

17. Суть і призначення фонду нагромадження?

18. Назвіть основні складові структури макроекономічних показників.

19. Що таке суспільний добробут, як він визначається кількісно?

20. Назвіть нові, сучасні макроекономічні показники.

ТЕМА 3 ДИНАМІКА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

- 3.1. Поняття макроекономічної нестабільності та форми її прояву,
- 3.2. Циклічність економічного розвитку та економічний цикл,
- 3.3. Теорії економічних циклів,
- 3.4. Політика стабілізації та її види.

Основні терміни та поняття

Макроекономічна нестабільність. Економічна криза. Стагфляція. Депресія. Пожвавлення. Підйом в економіці. Короткострокові цикли. Середньострокові цикли. Низхідна хвиля. Політика стабілізації. Політика стримування. Політика експансії.

3.1. Поняття макроекономічної нестабільності та форми її прояву

Динаміка основних макроекономічних показників може бути як позитивною, так і від'ємною. Тому економічне зростання може змінюватись спадами виробництва, стабільність цін – зростанням загального рівня цін (інфляцією), а повна зайнятість – зменшенням або збільшенням безробіття.

Нестабільність основних макроекономічних показників відображає основні макроекономічні проблеми національної економіки. Таким чином, кожне суспільство, вирішуючи ці проблеми, намагається досягнути ідеального стану розвитку економіки, що характеризується високими та стійкими темпами економічного зростання в умовах відсутності або незначних темпів інфляції, і повної зайнятості. Однак фактичний стан розвитку економіки переважно не співпадає з ідеальним (графік). Економіка країн розвивається нерівномірно.

Макроекономічна нестабільність – це нестійка, різноспрямована змінність (зміна) основних макроекономічних показників, що характерна певному проміжку часу.

Основними формами прояву макроекономічної нестабільності є: циклічність розвитку економіки, безробіття та інфляція.

Коливання у розвитку суспільного виробництва, що регулярно повторюються у певний проміжок часу, означають циклічний характер

його розвитку.

Відхилення економіки від стану її рівноваги ведуть до економічної кризи.

3.2. Циклічність економічного розвитку та економічний цикл

Економічна криза – це порушення процесу відтворення, унаслідок невідповідності виробництва та споживання, сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Основні види циклічної економічної кризи:

1. Криза перевиробництва.
2. Криза недовиробництва.

Переважаючими у розвитку суспільства завжди були кризи перевиробництва, що супроводжувались спадами виробництва; повторювались через певний проміжок часу. Період від початку однієї кризи, що характеризується скороченням обсягів виробництва, ділової активності, до початку наступної кризи називається економічним циклом (циклом ділової активності або кон'юнктурним циклом).

Економічний цикл, у класичному своєму варіанті, має чотири фази, це: спад, депресія, поживлення і підйом.

В умовах спаду (перша фаза економічного циклу) виробництва спостерігається скорочення обсягів виробництва, зменшення навантаження виробничих потужностей, збільшення безробіття, зниження реальної з/п, прибутків, збільшення масових банкрутств, в умовах затяжної кризи – зниження цін, та їх підвищення в умовах стагфляції (стагфляція – це одночасне зростання загального рівня цін, скорочення обсягів виробництва і, отже, збільшення безробіття).

Зростають потреби у платіжних засобах, попит на гроші, підвищується ставка позичкового відсотку. Спад виробництва починається після того, як економіка досягає піку циклу, або, так званої, вершини, коли ділова активність досягає тимчасового максимуму, забезпечуючи високий рівень обсягів виробництва, зайнятості. Саме в цей час виникають передумови наступної кризи.

Спад фіксується тоді коли зменшення реального ВВП спостерігається протягом, не менше ніж півроку, що свідчить про зниження ділової активності у багатьох секторах економіки.

Рівень виробництва залишається дуже низьким, але припиняється його падіння, зайнятість не збільшується, спостерігається занадто високий рівень безробіття, свого мінімуму досягає ставка банківського відсотку. Фаза депресії може бути різною за терміном, її позитивне

значення визначається тим, що саме в цей час формуються умови для подальшого пожвавлення економіки та її підйому.

Друга фаза економічного циклу. Депресія – це найнижча точка економічного циклу (дно). В умовах депресії основні економічні показники досягають критичних значень.

Третя фаза економічного циклу. Пожвавлення – на фазі пожвавлення спостерігаються позитивні зміни в економіці (зростання обсягів виробництва, зменшення безробіття, припиняється падіння цін, зростає ставка банківського відсотку), її характерною ознакою є досягнення докризового рівня обсягів виробництва, після чого починається *Остання фаза економічного циклу. Підйом в економіці*.

Економічні цикли, на відміну від економічних коливань, мають певну періодичність і послідовність (4 фази). У сучасних умовах, завдяки регулюючим функціям держави «класичний» 4-х фазний цикл може бути двофазним (минаючи фази депресії та піднесення).

За терміном економічні цикли поділяються на:

1. Короткострокові (2-4 роки).
2. Середньострокові (7-11 років).
3. Довгострокові (48-55 років).

Короткострокові цикли, частіше всього, економісти пояснюють зміною товарних запасів, можливостями встановлення рівноваги на ринку споживчих товарів, життєвим циклом товарів. Саме ці зміни свідчать про необхідність посилення або зменшення ділової активності, пов'язаної з виробництвом тих чи інших товарів. Існують і інші точки зору на причини короткострокових коливань. Наразі американський економіст І. Мітчелл вважав, що коливання ділової активності слід пов'язувати з фінансовими кризами, які суттєво впливають на інвестиційну діяльність. Короткострокові цикли, іноді, називають «циклами Кітчїна», на ім'я англійського економіста Джорджа Кітчїна (1861-1932 рр.) який, одним з перших, поставив питання про короткострокові коливання і пов'язував їх з коливаннями світових запасів золота.

Середньострокові цикли отримали назву циклів Жугляра, на ім'я французького економіста Жугляра, який досліджував економічні коливання у другій половині XIX століття. Причину циклічності Жугляр вбачав у особливостях розвитку сфери обігу, зокрема банківського кредиту.

Значна увага до характеристики середньострокових циклів приділяється в роботах К. Маркса, який причину економічних криз вбачав в основному протиріччі капіталізму, а матеріальною основою виходу з кризи вважав масове оновлення основного капіталу,

необхідність якого за терміном співпадає з тривалістю середньострокового циклу.

Дж. Кейнс, Е. Хансен пояснювали кризи перевиробництва недостатньою схильністю до споживання, в результаті чого збільшення споживчих витрат відстає від зростання доходів. Вихід із кризи вони пов'язували зі стимулюванням сукупного попиту.

Першу спробу осмислення *довгих економічних циклів* зробив англійський економіст І. Джевонс. Суть довгих і середніх циклів досліджували М. Туган-Барановський, А. Афталъон, М. Ленуар. Але науково – обґрунтована теорія тривалих циклічних коливань (довгих хвиль) була створена російським економістом М. Кіндратієвим (1892-1938 рр.), засновником теорії великих циклів кон'юнктури, яка виникла на основі аналізу статистичних даних зміни основних макроекономічних показників розвитку таких країн, як Англія, Франція, Німеччина, США. Обробка даних за методами математичної статистики виявила чітко визначені цикли економічної динаміки, тривалістю 48-55 років. Хронологію великих циклів було складено 1925 року, згідно з нею за 140 років (з кінця XVIII століття до 20-х років XX століття) минуло 3 цикли.

Структура довгострокових коливань визначається двома фазами:

1. Низхідна. 2. Висхідна.

Низхідна хвиля великого циклу триває приблизно 20-25 років. Це період зміни базисних технологій і технологічних структур виробничої системи суспільства. *Висхідна хвиля* триває близько 25-30 років. Це фаза тривалого піднесення, що пов'язана з масовим поширенням нових технологій і відповідно до цього зародженням і розвитком нових провідних галузей економіки.

Таким чином довгі хвилі в економіці – тривалі циклічні коливання впродовж 48-55 років, основа яких полягає у процесі якісних змін базисних технологій. Цей процес здійснюється шляхом еволюційних та революційних перетворень. Еволюційні перетворення відображають удосконалення існуючих технологій, а революційні – суттєві, якісні зміни у суспільному виробництві. Обидва шляхи перетворень пов'язані між собою, наразі перший готує умови для другого, в свою чергу другий, забезпечуючи якісні зміни ТСВ, не виключає наступне поступове його удосконалення.

Під впливом довгострокових коливань змінюються коротко та середньострокові цикли, залежно від того, на якій фазі вони виникають.

3.3. Теорії економічних циклів

Існує велика кількість теорій, що пояснюють причини походження економічних криз, а потім і економічних циклів.

Теорії економічних циклів і теорії економічного зростання є складовими загальної теорії економічної динаміки.

Теорії економічного зростання досліджують умови, фактори, закономірності розвитку економіки у довгостроковому періоді, маючи за мету визначення загальної тенденції її динаміки, а теорії економічних циклів досліджують причини коливань ділової активності на певних проміжках часу.

У роботах більшості видатних економістів, досліджуються деякі аспекти проблеми циклічного розвитку, визначаються причини цього економічного явища. Потрібно підкреслити, що осмислення ідеї циклічного розвитку суспільства виникло ще у стародавньому світі і першими на неї звернули увагу філософи, наразі економісти почали досліджувати цю проблему лише на початку ХІХ ст. Першими, хто досліджував кризові та циклічні явища розвитку економіки, були відомі вчені економісти Ж. Сімонді (1773-1842 рр.), Т. Мальтус (1766-1834 рр.).

Представники класичної школи буржуазної політичної економії, як відомо, взагалі не визнавали можливість загальної економічної кризи, віруючи у необмежені можливості ринку до саморегулювання. Тому вважали, що відхилення від рівноваги можливі, як тимчасові, а проблеми відновлення рівноваги вирішуються за допомогою самого ринку. У роботах А. Сміта (1723-1790 рр.), Д. Рікардо (1772-1823 рр.) цикли розглядаються не як закономірне явище, а як випадкове.

У теорії відтворення та економічних циклів К. Маркса (1818-1883 рр.), як уже зазначалось, причиною економічних криз називається основне протиріччя капіталізму.

Більшість сучасних теорій циклічного розвитку економіки базуються на кейнсіанських моделях економічного циклу.

Усі вони поділяються на дві групи моделей: старі та нові.

У старих моделях основна увага приділяється визначенню гіпотез циклічності, позаяк у *нових*, обґрунтовуються ці гіпотези. Використовуючи підхід П. Самуельсона усі старі гіпотези поділяються на екзогенні та ендогенні. Перші пояснюють економічний цикл зовнішніми причинами, що лежать за межами економічної системи (демографічні, політичні, воєнні, психологічні, зміни у ТСВ, тощо).

Наприклад, відомий англійський економіст У. Джевонс пов'язував циклічність розвитку економіки зі змінами сонячної активності. Представники інноваційної теорії циклів, американський економіст, професор Гарвардського університету Е. Хансен (1887-1975 рр.) та Й. Шумпетер вважали, що головна причина циклічності – це зміни у технологічному способі виробництва, пов'язані з розвитком науки і техніки, із упровадженням їх досягнень у процес виробництва.

Психологічна теорія циклів базується на чисто суб'єктивній оцінці причин економічних коливань, що пов'язуються з психологічним станом та характером людини. У разі, якщо більшість людей є оптимістами – це сприяє підвищенню ділової активності і навпаки, якщо ж більшість є песимістами, то варто чекати високої активності, так вважають А. Пігу, У. Мітчел, Д. Робертсон.

До ендогенних теорій відносять ті, що пояснюють циклічність розвитку суто внутрішніми причинами, які породжуються самою економічною системою. Головні з цих причин – це нестабільність споживчих та інвестиційних витрат, недосконалість механізму, або низька ефективність державного регулювання.

Згідно теорії недостатнього споживання, представниками якої слід вважати швейцарського економіста Ж. Сімонді (1773-1842 рр.), англійського економіста Дж. М. Кейнса та інших, причиною економічних коливань та економічних криз перевиробництва, що спричиняють їх, є недостатня схильність до споживання. З ростом доходу, вважають представники цієї теорії, зростає споживання, але зростає воно повільніше, ніж зростають доходи, оскільки більша частина доходу заощаджується. Це веде до того, що сукупний попит є недостатнім, у результаті чого порушується пропорція між виробництвом і споживанням.

Автори теорії надлишкового інвестування Ф. Хайєк, Ф. Мізес вважають що інвестиції можуть перевищувати можливості споживання, а високі темпи росту галузей, сприятливих до інвестування, ведуть до структурних диспропорцій в економіці.

Грошова (монетарна) теорія, представниками якої є М. Фрідмен, американський економіст, глава чикагської школи, І. Фішер пояснює циклічність збільшенням або скороченням банківського кредиту та, взагалі, нестабільністю грошової системи.

Серед нових теорій циклічності виділяють два основних напрямки досліджень. Перший – це, так звана, «нова кейнсіанська макроекономіка», що вивчає кількісні обмеження і їх вплив на розвиток ринкових процесів. Другий напрямок – це теорії, що пов'язують економічні коливання з особливостями недосконалої конкуренції,

можливостями та труднощами відновлення ринкової рівноваги в сучасних умовах, реакцією динаміки рівноважного стану економіки на екзогенні шоки, які можуть бути обумовлені зміною будь-якої із складових сукупного попиту.

3.4 Політика стабілізації та її види

Вважається, що запобігти циклічному розвитку економіки неможливо, але зменшити циклічні коливання досить реально. В основі антициклічного регулювання лежить антикризове регулювання, найважливішу роль в якому відіграє держава, що впроваджує у життя політику стабілізації.

Політика стабілізації – це сукупність заходів держави, що направлені на згладжування коливань в економіці. Існує два типи політики стабілізації – це політика експансії та політика стримування.

Політика експансії – це сукупність заходів держави, спрямованих на збільшення сукупного попиту. Очевидно, що така політика застосовується в умовах спаду виробництва.

Політика стримування – це система заходів держави, спрямованих на обмеження сукупного попиту. Вона застосовується тоді, коли економіка знаходиться на фазі підйому.

Обидва типи політики стабілізації пов'язані з регулюванням сукупного попиту, величини сукупних видатків усіх суб'єктів господарювання.

Інструментами політики стабілізації, що використовуються з метою регулювання сукупного попиту є фіскальні та монетарні, окрім яких держава може застосовувати інструменти зовнішньоторгового, валютного, цінового регулювання, тощо.

Теоретично обґрунтував необхідність антикризового регулювання Джон Кейнс. І вперше його було застосовано у США під час кризи 1929-1933 рр.

Зокрема, для виходу з найглибшої економічної кризи держава організувала і забезпечила широке проведення громадських робіт (будівництво доріг, мостів та інше) за кошти державного бюджету, закупувала надлишки продукції, надавала допомогу розореним компаніям, здійснювала виплати безробітним тощо. Ці витрати поступово зростали і в наступний період. Так, у 1980 р. Уряд США (федеральний, штатів і муніципалітетів) витратив на такі цілі 72,2 млрд. дол., а в 1992 р. – 103 млрд. дол. США.

Після Другої світової війни у більшості розвинутих країн світу

були розширені антикризові заходи держави, а також доповнені певними анти циклічними заходами, щодо пом'якшення антициклічних коливань. Зокрема, антикризові заходи були розширені за рахунок стимулювання житлового будівництва. Держава страхує та гарантує отримання кредитів на житлове будівництво, регулює терміни погашення кредитів, розмір відсотка тощо, проведення політики прискореної амортизації, надання податкових знижок при встановленні нового устаткування, зниження податків на прибутки корпорацій та ін. Узагальнюючим показником впливу держави на економічний цикл є частка державних витрат у ВВП і передусім державні закупівлі товарів і послуг. У середині 90-х років частка державних витрат у ВВП становила майже 35 % в Японії, а у Швеції (найвища серед розвинутих країн світу) – понад 70 %.

Особливості антициклічного регулювання в сучасних умовах значною мірою зумовлені домінуванням монополій (у тому числі олігополій) в економіці. Відомий англійський економіст Е. Чемберлен цілком переконливо стверджував, що навіть за відсутності угод (письмових або усних) ціни на олігополістичному ринку вищі, ніж на конкурентному, а обсяг виробництва нижчий. Е. Чемберлен та інші західні вчені наголошували на відсутності у цей період гнучкості цін, їх рухливості порівняно з періодом вільної конкуренції. Якщо раніше ціни під час економічної кризи різко знижувалися, то в умовах панування колективної монополії (тобто олігополій) вони незмінні або навіть зростають. Це зумовлено тим, що олігополії скорочують обсяги виробництва, щоб запобігти надвиробництву товарів і зниженню цін.

Цій негативній тенденції може протистояти лише діяльність держави щодо стимулювання грошового попиту за допомогою відповідної грошово-кредитної політики. Якщо під час кризи 1929-1933 рр. маса грошей (грошовий агрегат М1) в обігу США збільшилася приблизно на 25 %, то в 1929-1933 рр. вона зросла майже вдвічі. Цей метод активно використовували у повоєнний період, він сприяв скороченню глибини й тривалості економічних криз. Темпи зростання грошової маси переважно були вищими (5-8 %), ніж це рекомендували монетаристи (до 3 % щорічно). Але значне прискорення зростання грошової маси наприкінці 60-х – на початку 70-х років призвело (разом із дією інших факторів, наприклад, різкого підвищення цін на нафту в період енергетичної кризи) до посилення інфляційних тенденцій – темпи зростання цін у середині 70-х років становили понад 10 %.

Тому у 80-х роках уряд почав обмежувати темпи зростання грошової маси за допомогою жорсткої кредитно-грошової політики. Зокрема, у період високої економічної активності (або «перегріву»

економіки, за класифікацією західних учених) держава значно підвищує норму відсотка, що спричиняє подорожчання кредиту. Під час депресії та кризи вона підвищує резервну норму (нормативи обов'язкових відрахувань комерційних банків до резервів), знижує ставку відсотка і здешевлює кредит. Це зумовлено тим, що встановлена центральним державним банком величина відсотка впливає на розмір відсотка, за яким банки надають позику своїм клієнтам. Федеральний банк встановлює для кожного кредитного інституту ліміти перерахованих векселів (у межах яких він купує в них придатні для перерахування векселі), що обмежує обсяги кредитів під врахування векселів, наданих кожному банку. Це, зокрема впливає на обсяг грошової маси.

Перевага цього методу антициклічного регулювання в тому, що цього можна застосовувати дуже оперативно (без прийняття відповідного закону). Важливо лише точно визначити час підвищення або зниження відсоткової ставки.

Щоб розширити сукупний попит, держава у фазах кризи і депресії знижує ставки оподаткування на прибутки, заробітну плату, надає пільги за умови прискореного списання вартості основних фондів, що є засобом стимулювання інвестицій у недержавний сектор економіки. Під час кризи уряд збільшує обсяг прямих капіталовкладень у державний сектор, насамперед у галузі економічної й соціальної інфраструктури (сферу транспорту і транспортного будівництва, електро-, газо- і водопостачання, житлове будівництво, атомну енергетику та інше).

У фазі піднесення держава збільшує податки, відсоткові ставки, скасовує податкові пільги, зменшує обсяги прямих капіталовкладень, що гальмує процес надмірного «перегріву» економіки, послаблює суперечність між виробництвом і споживанням, згладжує різкі коливання під час переходу від однієї фази промислового циклу до іншої.

Водночас між вжиттям заходів щодо кредитно-грошової політики і певним результатом минає чимало часу. Таким чином, за оцінками західних учених, цей лаг за умов циклічного спаду становить від 5 до 20 місяців, а період піднесення – 10, що значною мірою зумовлено тривалістю законотворчого процесу. Тому важливо мати чіткий економічний прогноз механізму протікання економічного циклу.

Антициклічне (а отже антикризове) регулювання здійснюється економічними, правовими й адміністративними методами. Наразі в Україні за 9 місяців 1995 р. Президент і Уряд прийняли понад 700 указів, постанов і розпоряджень.

Національні органи в країнах ЄС проводять значною мірою уніфіковану промислову, структурну, податкову, амортизаційну та інші форми політики, що є важливим фактором антициклічного

регулювання, синхронізації економічного циклу.

Внаслідок цього між сучасними економічними кризами (у повоєнний період) і кризами ХІХ ст. існують такі відмінності:

- 1) сучасні кризи менш глибокі, але відбуваються частіше;
- 2) замість надвиробництва товарів під час криз у минулому нині має місце надвиробництво основного капіталу (у формі простоювання значної частини виробничих потужностей);
- 3) під час криз у минулому відбувалося різке зниження цін, а в сучасних умовах його здебільшого немає;
- 4) сучасні кризи характеризуються менш тривалим періодом протікання фаз власне кризи і депресії та відповідним збільшенням фаз поживлення й піднесення;
- 5) на відміну від стихійного характеру протікання криз у минулому, сучасні економічні кризи, механізм їх розгортання все більше піддаються регулюванню.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке циклічність економічного розвитку?
2. Що таке економічний цикл?
3. Чим відрізняються економічні цикли від економічних коливань?
4. Які основні фази економічного циклу?
5. Чи обов'язковими є усі чотири фази економічного циклу?
6. Що таке економічна криза?
7. Які основні види економічних криз?
8. Що означає депресія, як фаза економічного циклу?
9. Чим фаза підйому відрізняється від фази поживлення?
10. Що таке рецесія?
11. Які причини зумовлюють короткострокові циклічні коливання?
12. Що є причиною економічних криз відповідно марксистської теорії?
13. Які особливості довгострокових циклів?
14. Що таке тренд? Які причини зумовлюють зміщення довгострокового тренду?
15. Що таке нециклічні коливання? Чим вони зумовлені? Яка їх структура?
16. Чи пов'язані нециклічні коливання з діловими циклами?
17. Що таке екологічна криза?
18. Що означає системна криза? Який взаємозв'язок між економічними та системними кризами?

ТЕМА 4

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ І БЕЗРОБІТТЯ

- 4.1. Ринок робочої сили як регулятор зайнятості.
- 4.2. Безробіття: суть, причини, основні форми.
- 4.3. Економічні та соціальні наслідки безробіття.
- 4.4. Державне регулювання зайнятості та безробіття.

Основні терміни та поняття

Ринок праці. Пропозиція робочої сили. Попит на робочу силу. Ціна робочої сили. Економічно активне населення. Економічно не активне населення. Зайняті. Безробітні. Рівень зайнятості. Рівень безробіття. Безробіття. Фрикційне безробіття. Структурне безробіття. Циклічне безробіття. Природний рівень безробіття. Економічні наслідки безробіття. Закон А. Оукена. Соціальні наслідки безробіття.

4.1. Ринок робочої сили, як регулятор зайнятості

Однією з основних форм прояву макроекономічної нестабільності економічного розвитку суспільства є безробіття. Циклічні коливання в економіці, спади та підйоми, що періодично повторюються, супроводжуються збільшенням або зменшенням зайнятості, а відповідно, і безробіття.

Наявність безробіття має, переважно, негативні економічні та соціальні наслідки, а саме тому, є важливою макроекономічною проблемою, яку повинна досліджувати, регламентувати, контролювати та вирішувати держава.

Безробіття пов'язане з функціонуванням ринку робочої сили, суб'єктами якого виступають власники робочої сили, з одного боку, та роботодавці, з іншого.

Ринок робочої сили можна розглядати як систему економічних відносин, які виникають між його суб'єктами з приводу умов використання та визначення ціни робочої сили.

За визначенням, ринок робочої сили – це механізм, який поєднує інтереси агентів попиту та пропозиції робочої сили з метою виявлення умов найму робочої сили, зокрема, її ціни – заробітної плати, умов праці, гарантій зайнятості, можливостей професійного росту, тощо.

Ринок робочої сили – це ринок ресурсу праці, тому він підпадає під дію об'єктивних економічних законів розвитку ринкової економіки, що є спільним для всіх видів ринку.

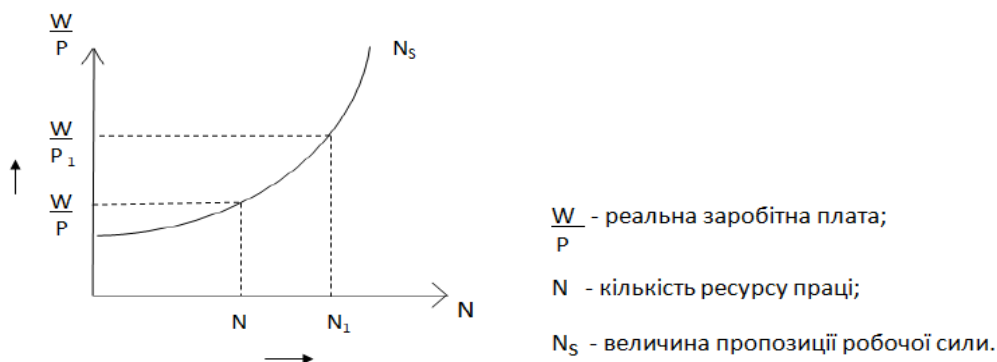
Специфіка ринку робочої сили полягає в тому що за допомогою його забезпечується відтворення робочої сили, як виробника, споживача та особистості. Тому, цей вид ринку підпадає під вплив факторів, що мають демографічний, економічний, соціальний, політичний характер.

Основними елементами ринку робочої сили є: пропозиція робочої сили, попит на робочу силу, ціна робочої сили.

Пропозиція робочої сили – це кількість ресурсу праці, що буде запропонована на ринку робочої сили при певних ставках реальної заробітної плати (РЗП).

Між ціною робочої сили (РЗП) та величиною її пропозиції існує пряма залежність, що виражається законом пропозиції робочої сили. Суть закону: чим вищою є ціна робочої сили (РЗП), тим більшою буде величина її пропозиції на ринку праці.

Графік кривої пропозиції робочої сили:

Особливістю пропозиції робочої сили, на відміну від пропозиції інших товарів, є вільний її характер. Власник робочої сили має свободу вибору, в умовах ринкової економіки, між зайнятістю та незайнятістю, сфер і видів діяльності, умов праці, тощо. Але існує багато факторів, що обмежують таку свободу. Наприклад:

- Фізіологічні можливості людини (вік, стать, стан здоров'я).
- Наявний рівень освіти та професійної підготовки.
- Соціальні умови (сімейний стан, місце проживання).
- Стаж роботи, відсутність досвіду.

Ці фактори визначають конкурентоспроможність робочої сили в окремих секторах ринку праці, як із боку роботодавця, так і з боку власника робочої сили.

Відтак, на рівні національної економіки, пропозиція на ринку

робочої сили залежить від:

- демографічної ситуації в країні (рівня народжуваності, смертності, темпів зростання працездатного населення);
- економічного стану та положення країни;
- вікової та статевий структури населення, в тому числі, працездатного;
- рівня життя населення та активності до праці;
- вікових традицій суспільства, країни.

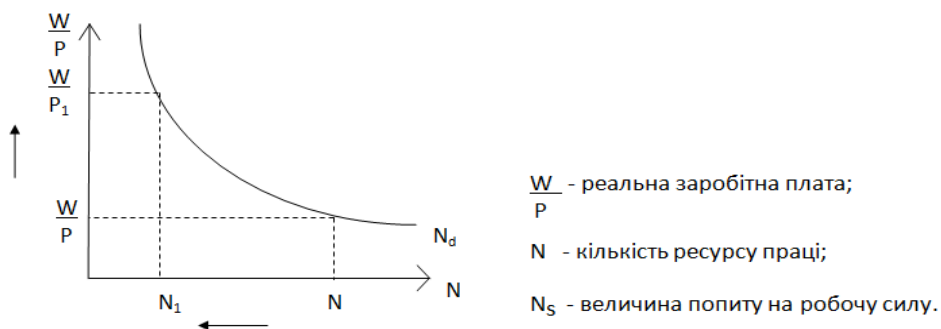
Попит на робочу силу – це кількість ресурсу праці, яку потребують роботодавці за певного рівня ставок реальної заробітної плати у певний проміжок часу.

Між ціною робочої сили (РЗП) та попитом на неї простежується обернена залежність, що виражається законом попиту на робочу силу. Суть закону: чим вищою буде ціна робочої сили (РЗП), тим меншою буде величина попиту на неї.

Фактори, що будуть визначати попит на робочу силу можна поділити на дві групи: об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні, пов'язані з умовами функціонування підприємства (метою діяльності та методами її досягнення, нормою прибутку та ресурсною політикою, конкуренцією на ринку, діями зовнішнього середовища підприємства та фазою економічного циклу, тощо) та кількісно визначають попит на робочу силу.

Графік кривої попиту на робочу силу:

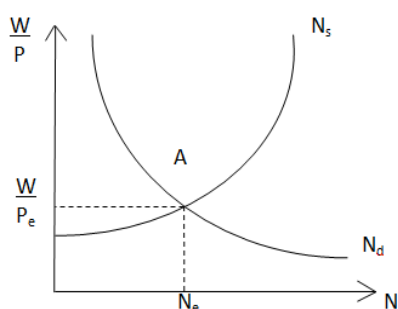

Друга група факторів пов'язана з суб'єктивною оцінкою роботодавцем найманої робочої сили. Під дією цих факторів формується якість найманої робочої сили, але, нажаль, не завжди. Бувають, очевидно, випадки, коли суб'єктивний підхід роботодавця до вибору кадрів не є гарантією їх якості. Наприклад, якщо підбір робітників здійснюється з точки зору таких, чисто людських якостей, як: надійність, ініціативність, дисциплінованість, відповідальність, відношення до справи та інше, то це, безумовно, сприятиме підвищенню

якості робочої сили. Але у випадках, коли суб'єктивна оцінка пов'язана з упередженнями, будується на особистих симпатіях або антипатіях, то це ще не означає високої якості, більш того, веде до, всіякого роду, дискримінацій.

Ціною робочої сили виступає заробітна плата. Заробітна плата – це ціна фізичних та інтелектуальних здібностей людини за створення нею економічних благ. Заробітну плату слід, також, розглядати як грошову форму суспільної вартості робочої сили, що лежить в основі ринкової рівноваги.

Графік ринкової рівноваги на ринку праці:

W/P – реальна заробітна плата;
 W/P_e – рівноважний рівень заробітної плати;
 N_d – крива попиту на робочу силу;
 N_s – крива пропозиції робочої сили;
 N_e – рівноважна кількість ресурсу праці;
 А – точка ринкової рівноваги на ринку праці.

Точка А на графіку – це точка ринкової рівноваги на ринку праці. Ця точка відображає рівень ринкової ціни на робочу силу. Координати цієї точки відображають рівноважний рівень заробітної плати (W/P_e) і рівноважну кількість ресурсу праці (N_e), яка буде запропонована і затребувана на ринку праці ($N_d=N_s$) при даному рівні заробітної плати.

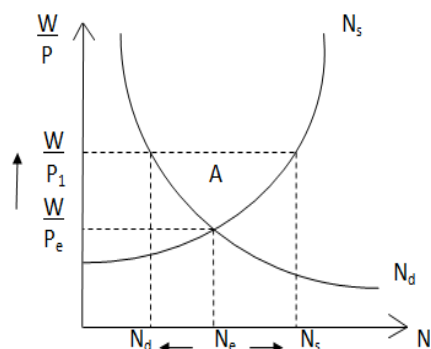
Ставка заробітної плати в умовах конкурентного та регульованого ринку залежить від трьох факторів:

- співвідношення попиту і пропозиції робочої сили;
- державного регулювання зайнятості, безробіття та заробітної плати;
- діяльності профспілок.

Функціонує ринок робочої сили, як і будь-який ринок товарів та послуг, на основі дії, перш за все законів попиту і пропозиції товару робочої сили.

В умовах конкурентного ринку, якщо виникає ситуація, за якою реальна заробітна плата, наприклад, зростає (W/P_1) у порівнянні з рівноважною (W/P_e), то величина пропозиції ресурсу праці (N_s) зростає, а величина попиту (N_d) зменшується у порівнянні з рівноважною величиною (N_e) (див. графік № 1).

Графік зміни рівноваги на ринку праці № 1:

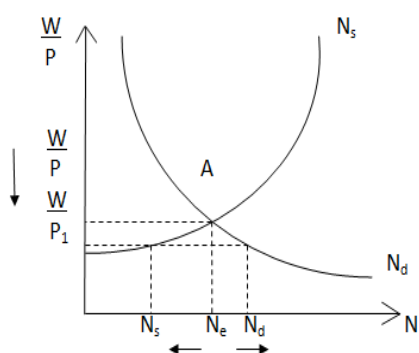

W/P – реальна заробітна плата;
 W/P_e – рівноважний рівень заробітної плати;
 плати;
 N_d – крива попиту на робочу силу;
 N_s – крива пропозиції робочої сили;
 N_e – рівноважна кількість ресурсу праці;
 А – точка ринкової рівноваги на ринку праці.

В результаті виникає ситуація на ринку праці, коли $N_s > N_d$, а це означає виникнення безробіття.

Якщо, навпаки, наприклад, заробітна плата (W/P_1) зменшується у порівнянні з рівноважним її рівнем, то величина попиту (N_d) зростає, а величина пропозиції (N_s) зменшується у порівнянні з рівноважною величиною (N_e) (див. графік № 2).

Графік зміни рівноваги на ринку праці № 2:

W/P – реальна заробітна плата;
 W/P_e – рівноважний рівень заробітної плати;
 плати;
 N_d – крива попиту на робочу силу;
 N_s – крива пропозиції робочої сили;
 N_e – рівноважна кількість ресурсу праці;
 А – точка ринкової рівноваги на ринку праці.

За таких умов, коли $N_d > N_s$ на ринку праці виникає дефіцит робочої сили.

Основним інструментом відновлення рівноваги в умовах конкурентного ринку є саме конкуренція. Тому, у першому розглянутому прикладі, за наявності безробіття виникає конкурентна боротьба між власниками робочої сили (безробітними), які готові будуть працювати за більш низької заробітної плати, щоб не втратити роботу взагалі. Ціна пропозиції робочої сили (W/P_{1s}) буде мати тенденцію до зниження, навіть до рівня (W/P_e), що забезпечить відновлення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили.

У другому прикладі, коли має місце дефіцит робочої сили $N_d > N_s$,

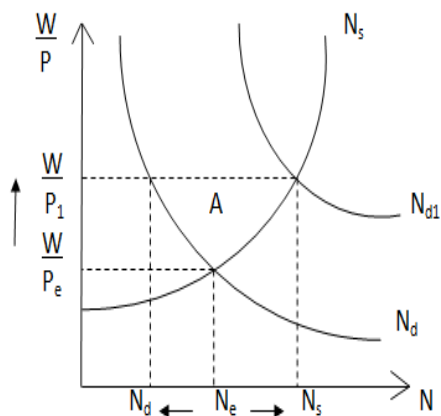
конкуренція буде виникати між роботодавцями, що готові будуть платити більшу заробітну плату, щоб задовольнити свій попит на робочу силу. Ціна попиту (W/P_{1d}) буде мати тенденцію зростання до рівня (W/P_e), що також забезпечить відновлення рівноваги.

Саме тому в умовах конкурентного ринку, коли ціна попиту і пропозиції є гнучкою і може змінюватись під впливом конкурентної боротьби між власниками робочої сили, з одного боку, і між роботодавцями, з іншого, рівновага може відновлюватись без участі держави, виключно за рахунок ринкових механізмів.

Це означає, що безробіття в умовах конкурентного ринку, якщо і виникає, то носить недовготривалий характер.

За умов неконкурентного ринку ціна попиту і пропозиції на робочу силу перестають бути гнучкими і еластичними, оскільки обмежуються можливості ринку до саморегулювання. Тому у випадку, коли заробітна плата зростає (W/P_1) у порівнянні з рівноважним її рівнем (W/P_e), виникає ситуація за якої $N_s > N_d$, що веде до вимушеного безробіття, яке може виявитись більш тривалим, особливо якщо держава та профспілки будуть стримувати зниження заробітної плати, що стає ще одним чинником обмеження можливості ринку до відновлення рівноваги (див. графік № 3).

Графік зміни рівноваги на ринку праці № 3:

- W/P – реальна заробітна плата;
- W/P_e – рівноважний рівень заробітної плати;
- N_d – крива попиту на робочу силу;
- N_s – крива пропозиції робочої сили;
- N_e – рівноважна кількість ресурсу праці;
- A – точка ринкової рівноваги на ринку праці.

Відтак, точка ринкової рівноваги A переміщується до точки A_1 і саме в цій точці визначається нова рівноважна ціна ресурсу праці, попит і пропозиція робочої сили здійснюється при новому рівні заробітної плати (W/P_1).

Основними кількісними параметрами ринку робочої сили є:

- $L + NL = POP$ – загальна кількість населення;

- економічно активне населення (Labour force – L);
- економічно неактивне населення (Non labour force – NL);
- зайняті (Employed – E);
- безробітні (Unemployed – U);
- рівень зайнятості;
- рівень безробіття.

Економічно активне населення включає в себе зайнятих і безробітних ($L=E+U$).

4.2. Безробіття: суть, причини, основні форми

Рівень економічної активності – відносний показник, що характеризує частину населення, яке пропонує свою працю на ринку для виробництва товарів та надання послуг. Визначається, як відношення

(у відсотках) чисельності економічно активного населення у віці від 15 до 70 років до всього населення означеного віку.

Середньомісячна чисельність економічно активного населення в Україні становила:

Таблиця 4.1

Роки	Кількість екон. акт. населення віком від 15 до 70 років (млн. осіб)	У % до населення відповідної вікової групи
2000	22,8	63,2
2005	22,2	62,2
2010	22,0	63,7
2012	21,9	65,0
2021 I півріччя	20,2	63,3

Загальна тенденція – це зниження економічно активного населення, як загальної кількості, так і у % до відповідної вікової групи.

Економічно неактивне населення включає людей не зайнятих у суспільному виробництві і які не шукають місце роботи. Це наступні категорії людей:

- віком до 15 років (які не є працездатними);
- категорії людей з обмеженою працездатністю;
- хворі, які знаходяться у психіатричних лікарнях;

- люди, які знаходяться в місцях позбавлення волі;
- непрацюючі пенсіонери;
- учні загальноосвітніх шкіл, студенти середніх та вищих навчальних закладів денної форми навчання;
- інші, які вибули зі складу робочої сили за будь яких інших причин.

Ці категорії людей називають інституціональним населенням, оскільки вони, в основному, знаходяться на утриманні державних інститутів. Чисельність економічно неактивного населення можна розрахувати, як різницю між кількістю населення та кількістю економічно активного населення.

Зайняті – це та частина населення, яка задіяна у суспільному виробництві, має роботу, що приносить їм прибуток у будь якій формі. Середньомісячна чисельність зайнятого населення в Україні:

Таблиця 4.2

Роки	Кількість зайнятого населення віком від 15 до 70 років (млн. осіб)	У % до населення відповідної вікової групи
2000	20,1	55,8
2005	20,6	57,7
2010	20,2	58,5
2015	20,4	60,3
2021 I півріччя	18,3	57,4

Безробітні – це частина економічно-активного населення, що не має місця роботи, але бажає працювати і активно шукає роботу.

Рівень зайнятості визначається, як відсоткове відношення кількості зайнятих до загальної кількості працездатного населення.

Рівень безробіття (rate of unemployment – u) – це виражене у відсотках відношення кількості безробітних до економічно активного населення (робочої сили).

$$u = \frac{U}{L} \cdot 100\% ; \quad u = \frac{U}{E + U} \cdot 100\% \quad (4.1)$$

Чисельність безробітних і рівень безробіття в Україні:

Таблиця 4.3

Роки	Кількість безробітного населення віком від 15 до 70 років (млн. осіб)	У % до ек. акт. населення відповідної вікової групи
2000	2,6	11,6
2005	1,6	7,2
2010	1,7	8,1
2015	1,5	7,2
2021 I півріччя	1,7	8,9

Основну проблему розрахунку рівня безробіття становить оцінка кількості безробітних. За статистикою офіційно безробітними вважаються ті, хто зареєстрований на біржі праці (в Україні – у регіональних центрах зайнятості), але велика кількість тих, хто не має постійного місця роботи, не реєструється, постійно при цьому шукаючи роботу і погоджуючись на тимчасову зайнятість. Хоча згідно методології МОП до безробітних відносяться особи у віці від 15 до 70 років (зареєстровані, та не зареєстровані в державній службі зайнятості), які, за даними опитування, одночасно задовольняють двом умовам:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що перебували опитуванню.

Серед зайнятих, також, велика кількість робочої сили працює не повний робочий день, тобто є частково зайнятою, а тому не входить до складу безробітних. Все це свідчить про те, що показник рівня безробіття не відображує фактичного його рівня, занижує його.

Безробіття – це такий стан розвитку економіки, за якого певна частина економічно активного населення виявляється вимушено незайнятою у суспільному виробництві.

Існує три основних форми безробіття: фрикційне, структурне та циклічне.

Фрикційне безробіття (від слова «фрикція» – тертя, переміщення) – це безробіття, що пов'язане, переважно, з добровільною зміною місця роботи, за будь яких суб'єктивних обставин, або з об'єктивним тимчасовим звільненням. Визначення дає підстави вважати, що це сама проста, неминуча, а в окремих випадках, бажана форма безробіття. Характерною рисою фрикційного безробіття є наявність вільних робочих місць і, водночас, тимчасово незайнятих (безробітних), тобто

людина, за цих умов, має можливість працевлаштування без значних витрат грошових коштів, часу та перекваліфікації. Ті робітники, які самі приймають рішення про зміну місця роботи, частіше за все, спочатку знаходять нове місце а потім вже звільняються. До фрикційного безробіття належить добровільне безробіття внаслідок звільнення, сезонне безробіття, безробіття пов'язане з первісним працевлаштуванням.

Структурне безробіття – це безробіття, що пов'язане зі змінами у структурі сукупного попиту на товари та послуги, та технологіях виробництва. З часом у структурі споживчого попиту відбуваються істотні зміни, що наразі ведуть до зміни структури попиту на робочу силу, внаслідок чого, попит на окремі види професій зменшується, або взагалі зникає. Аналогічний – результат виникає в разі застосування нових технологій, використання яких потребує більш високої якості підготовки фахівців, або появи зовсім нових професій. Це більш складний вид безробіття, оскільки він пов'язаний з необхідністю підготовки нових кадрів, перепідготовкою, перекваліфікацією існуючих, витратами грошових коштів та часу. Значна частина безробітних, у таких випадках, втрачає, за різних причин, можливість отримати нову роботу. Основним проявом структурного безробіття є те, що структура робочої сили не співпадає зі структурою робочих місць.

Циклічне безробіття – безробіття, що пов'язане з економічною кризою та спадом виробництва. Це сама важка форма безробіття тому, що велика кількість працюючих, незалежно від їх бажання, втрачають роботу, не маючи надію отримати її знов найближчим часом. Це вимушена форма безробіття і, як правило, довготермінова. За умов великої конкуренції на ринку робочої сили, на фазі підйому економіки, більшість тих, хто раніше був звільнений, перестають бути конкурентоздатними. Оскільки криза охоплює економіку країни в цілому, то неможливою є перекваліфікація, застосування звільнених в інших галузях виробництва. На відміну від попередніх форм безробіття, циклічне безробіття означає відсутність робочих місць взагалі, або наявність певних вакансій, що потребують вузькоспеціалізованої робочої сили.

Повна зайнятість не означає відсутність безробіття, в умовах ринкової економіки це не можливо. Повну зайнятість слід розглядати як сукупність фрикційного та структурного безробіття, або відсутність циклічного безробіття. Таким чином, фактичний обсяг випуску продукції дорівнюватиме його потенційному рівню.

Рівень безробіття в умовах повної зайнятості називають природним рівнем безробіття (natural rate of unemployment), він

розраховується як:

$$u^* = U_f + U_c = \frac{(U_f + U_c)}{L} \cdot 100\% \quad (4.2)$$

У процесі розвитку суспільства, природний рівень безробіття зростає (60 роки – 4 %, зараз – 6-7 %). Природний рівень безробіття означає найбільш ефективне і раціональне використання робочої сили. Сучасна назва показника природного рівня безробіття – не прискорюючи інфляцію рівень безробіття, оскільки економіка знаходиться на рівні потенційного випуску, що відповідає природному рівню безробіття, то інфляція не зростає.

Як було зазначено, фактичний рівень безробіття розраховується, як відсоткове відношення загальної кількості безробітних до загальної кількості економічно активного населення (робочої сили), або як сума рівнів різних типів безробіття. Оскільки рівні фрикційного та структурного безробіття утворюють природний рівень безробіття, то звідси, фактичний рівень безробіття дорівнюватиме сумі природного рівня безробіття та рівня циклічного безробіття.

$$U_{\text{факт}} = U^* + U_{\text{цикл}} \quad (4.3)$$

Величина фактичного рівня безробіття може бути як більшою, так і меншою за природний рівень безробіття. У першому випадку рівень циклічного безробіття буде позитивною величиною (спад виробництва), а у другому – від'ємною (пожвавлення, підйом виробництва).

4.3. Економічні та соціальні наслідки безробіття

Пояснення причин безробіття в різних макроекономічних моделях різне. Представники класичної школи економічної науки, які вважали механізм ринку самодостатнім для вирішення усіх економічних проблем, у тому числі і проблем ефективного використання ресурсу праці, можливою причиною безробіття називали лише добровільну відмову робітників працювати за рівноважну заробітну плату, яка виявлялась нижчою за фактичний рівень заробітної плати, при якому виникало вимушене тимчасове безробіття.

У сучасних умовах, поряд з цим, представники неокласичного напрямку економічної теорії вважають, що добровільне безробіття існує, відносять його до фрикційного безробіття та включають до природного рівня безробіття, за якого існує рівновага на ринку праці, тому всі ті, хто погоджується працювати за заробітну плату, що

визначається рівноважною ціною робочої сили, знаходять робочі місця. Але разом із цим, послідовники неокласиків не виключають можливість і вимушеного безробіття, що виникає внаслідок перевищення фактичного рівня заробітної плати над її рівноважним рівнем. За цих умов пропозиція робочої сили буде перевищувати попит на неї, а різниця між пропозицією і попитом складатиме безробіття, що отримало назву безробіття, коли рівень ставки заробітної плати знижується під дією ринкового механізму, конкуренції, сприяючого зростанню попиту на робочу силу, і досягає рівноважного рівня, якщо в цей процес не втручаються профспілки чи держава. Діяльність профспілок, держави може стримувати зниження ставки заробітної плати і подовжувати очікуване безробіття.

Марксистська економічна наука причиною безробіття вважала зростання органічної будови капіталу. Із ростом органічної будови капіталу зростає постійний капітал і змінний, але постійний зростає набагато скоріше, тому витрати на змінний капітал відносно зменшуються, що зменшує попит на робочу силу.

Кейнсіанська теорія зайнятості та безробіття причиною безробіття вважає недостатній сукупний попит. Дж. Кейнс погоджуючись з класиками підкреслював, що зниження заробітної плати може сприяти підвищенню зайнятості, але при цьому знижується сукупний попит, що негативно впливає на виробництво і зайнятість.

Отже, зниження сукупного попиту Дж. Кейнс пояснював, також, недостатньою схильністю до споживання. Тому головним інструментом боротьби з безробіттям, на його погляд, слід вважати підвищення державою, за допомогою фіскальних інструментів, сукупного попиту, що сприятиме зростанню обсягів виробництва і зайнятості.

Коли кейнсіанський напрямок розвитку економічної теорії втрачає свою привабливість, саме завдяки надмірному втручанню держави до економічних процесів суспільства, з'являється монетаристська теорія, ідеї якої близькі до ідей класичної школи. Монетаристи намагаються підвищити значення ринкових механізмів, стверджуючи, що втручання держави до економічних процесів суспільства обмежують можливості ринку до саморегулювання. Ринок праці, як і інші види ринку перестає бути гнучким, тому що заробітна плата стає більш жорсткою завдяки втручанню держави і профспілок, особливо в умовах, коли зменшується попит на робочу силу, а відновлення рівноваги ринку можливе лише при зниженні заробітної плати.

Наявність різних підходів до визначення причин безробіття обумовлює можливість використання різних методів боротьби з безробіттям. В одних випадках можливе обмеження заробітної плати, в

інших, стимулювання сукупного попиту, що сприятиме розширенню виробництва та підвищенню зайнятості, або сприяння підтримці конкуренції на ринку праці.

Якщо ще раз розглянути точки зору різних економічних шкіл на причини та характер безробіття, то можна зробити висновок що головною макроекономічною проблемою суспільства є, саме, циклічне безробіття, що виступає формою прояву макроекономічної нестабільності і свідчить про неповне, та неефективне використання ресурсу праці.

Суспільство в цілому, як і окрема людина, що втрачає роботу, несе збитки, якщо фактичне безробіття перевищує природний його рівень. Наслідки безробіття переважно є негативними, за характером їх, поділяють на економічні та неекономічні, за рівнем – суспільні та індивідуальні.

Економічні наслідки – це переважно макроекономічні збитки, що потерпає суспільство та кожна окрема людина, яка стає безробітною. Тільки, якщо для кожної людини, яка втратила роботу, безробіття означає втрату доходу повністю, або частково, на даний момент, а можливо і в майбутньому (втрата кваліфікації знижує можливість отримання високооплачуваної роботи в майбутньому), то для суспільства – це означає недовиробництво ВВП, та відставання фактичного рівня його виробництва від потенційного, яке отримало назву – ВВП (розриву). Розраховується ВВП-розрив, як відсоткове відношення різниці між потенційним і фактичним ВВП до величини потенційного ВВП.

Американський економіст Артур Оукен, на підставі аналізу статистичних даних розвитку американської економіки за декілька десятиліть, визначив залежність між рівнем циклічного безробіття та недовиробництвом ВВП. Ця залежність отримала назву «закон А. Оукена». Суть закону: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний його рівень на один відсоток, то недовиробництво ВВП становитиме 2,5 %. Цей закон можна виразити формулою:

$$J(U - U^*) = \frac{Y^* - Y \cdot 100\%}{Y} \quad (4.4)$$

Y^* – обсяг ВВП, виробленого за умовами повної зайнятості (потенційний ВВП);

Y – фактичний ВВП;

U – фактичний рівень безробіття;

U^* – природний рівень безробіття;

J – коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки безробіття (коефіцієнт Оукена).

Отже, стверджуємо, що між фактичним ВВП і рівнем циклічного безробіття існує обернений зв'язок. Чим вищим буде рівень циклічного безробіття, тим меншою буде величина фактичного ВВП порівняно з потенційним.

До неекономічних наслідків інфляції відносять психологічні, соціальні, політичні, тощо.

Для окремої людини втрата роботи, поряд з економічними проблемами, породжує складні психологічні проблеми. Людина втрачає впевненість у собі, відчуття самодостатності, ускладнюються відносини у сім'ї. На підставі цього, можуть виникати стреси, психологічні захворювання, депресії. Не важко уявити стан людини, яка втратила роботу, надходження доходу, щоб утримувати себе та членів сім'ї і не має надії, найближчим часом, отримати знов роботу. Проблеми, що накопичуються і не можуть бути вирішені, можуть підштовхнути людину на будь-які вчинки, від чого потерпають інші люди, суспільство в цілому. Тому, у суспільстві зростає в умовах безробіття, соціальна напруженість, нестабільність, погіршується криміногенна ситуація, люди втрачають довіру до влади, уряду, страждає національна єдність держави.

4.4. Державне регулювання зайнятості та безробіття

Раніше було підкреслено, що засоби боротьби з безробіттям залежать від його причин і характеру. Загальними для різних форм безробіття є такі заходи:

- створення служб зайнятості;
- виплата грошової допомоги безробітним;
- створення нових робочих місць;
- організація оплачуваних громадських робіт і залучення до них безробітних;
- сприяння підвищенню кваліфікації, або перекваліфікації;
- надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатних громадян у працездатному віці, які потребують соціального захисту, тощо.

Основну роль у реалізації цих заходів відіграє державна служба зайнятості.

Державна служба зайнятості, згідно діючого Закону України «Про зайнятість населення» складається з:

Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної

політики України, центру зайнятості Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міжрайонних, міських і районних у містах центрів зайнятості, центрів організації професійного навчання незайнятого населення і центрів професійної орієнтації населення, інспекцій по контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення.

До складу державної служби зайнятості належать також навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації населення, підприємства, установи і організації, підпорядковані службі зайнятості.

У складі державної служби зайнятості створюється інспекція, що здійснює контроль за виконанням законодавства про занятість підприємствами, установами і організаціями, незалежно від форм власності і господарювання фермерами та іншими роботодавцями.

Основні функції. Державна служба зайнятості:

- аналізує і прогнозує попит і пропозицію на робочу силу, інформує населення й державні органи управління про стан на ринку праці;

- консультує громадян, власників підприємств, установ і організацій або уповноважені ними органи, що звертаються до служби зайнятості, щодо можливості одержання роботи і забезпечення робочою силою, вимоги, що ставляться до професії, та з інших питань, корисних для сприяння зайнятості населення;

- веде облік робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування;

- надає допомогу громадянам у підборі підходящої роботи і власникам підприємств, установ, організацій або уповноваженим ними органам у підборі необхідних працівників;

- організує, за потреби, професійну підготовку і перепідготовку громадян у системі служби зайнятості або направляє їх до інших навчальних закладів, що ведуть підготовку та перепідготовку працівників, сприяє підприємствам у розвиткові та визначенні змісту курсів навчання і перенавчання;

- надає послуги з працевлаштування та професійної орієнтації працівників, які бажають змінити професію або місце роботи (у зв'язку з пошуками високооплачуваної роботи, зміною умов і режиму праці тощо), звільненим працівникам і незайнятому населенню;

- реєструє безробітних і надає їм, у межах своєї компетенції, допомогу, зокрема грошову;

– бере участь у підготовці перспективних і поточних, державної і територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття.

Державні служби зайнятості створюють умови незайнятим громадянам для поновлення їх трудової діяльності та забезпечують різні види компенсацій. Зокрема, для громадян, які зареєстровані на загальних підставах, як безробітні, допомога по безробіттю виплачується з восьмого дня після реєстрації громадянина у державній службі зайнятості до працевлаштування, але не більше 360 календарних днів протягом двох років; для осіб перед пенсійного віку – до 720 календарних днів, а громадянам, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше шести місяців) перерви, і громадянам, які вперше шукають роботу, допомога по безробіттю виплачується не перевищує 180 календарних днів.

Розміри допомоги з безробіття для громадян, що зареєстровані на загальних підставах, становлять:

– не менше 50 відсотків середньої заробітної плати за попереднім місцем роботи, але не більше середньої заробітної плати, що склалася в народному господарстві відносно області за минулий місяць, і не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати, якщо громадянин протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працював не менше 26 календарних тижнів;

– не нижче встановленого законодавством розміру мінімальної заробітної плати – у всіх інших випадках, включаючи громадян, які шукають роботу вперше чи після тривалої (більше шести місяців) перерви.

Безробітні після закінчення строку виплати допомоги по безробіттю можуть одержувати протягом 180 календарних днів матеріальну допомогу по безробіттю у розмірі 75 процентів встановленої законодавством мінімальної заробітної плати за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує встановленого законодавством неоподаткованого мінімуму доходів громадян та в інших випадках, зазначених у законі.

Законодавством України, також, можуть за рахунок бюджету передбачатися держави додаткові гарантії громадянам, вивільнюваним з підприємств, що підлягають ліквідації у зв'язку зі здійсненням заходів щодо поліпшення екологічної ситуації чи внаслідок стихійного лиха.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Чому безробіття виступає формою прояву макроекономічної нестабільності?
2. Що таке ринок праці? Назвіть його елементи?
3. Що є механізмом дії ринку праці?
4. Наведіть основні параметри ринку праці?
5. Що таке безробіття?
6. Назвіть основні причини безробіття?
7. Що означає фрикційне безробіття? Наведіть приклади фрикційної форми безробіття.
8. У чому суть структурної форми безробіття?
9. Чим структурна форма безробіття відрізняється від фрикційної?
10. Що означає циклічне безробіття?
11. У чому суть та як визначається природний рівень безробіття?
12. Як визначається рівень безробіття та зайнятості?
13. Хто належить до економічно активного населення?
14. Хто належить до економічно неактивного населення?
15. Хто вважається безробітним?
16. Назвіть соціальні наслідки безробіття.
17. Наведіть економічні наслідки безробіття?
18. У чому суть закону А. Оукена?
19. Що означає державне регулювання зайнятості та безробіття?
20. Назвіть основні функції державної служби зайнятості?

ТЕМА 5

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ТА ІНФЛЯЦІЯ

5.1. Гроші і грошовий обіг. Національна грошова система та її елементи.

5.2. Закони грошового обігу. Кількісна теорія грошей та її варіанти

5.3. Інфляція: суть, причини, типи та види. Вимірювання інфляції.

5.4. Державна антиінфляційна політика

5.5. Інфляція та безробіття. Крива Філіпса та її логічне обґрунтування

Основні терміни та поняття

Гроші. Масштаб цін. Грошовий обіг. Національна грошова система. Грошова емісія. Закон кількості грошей у обігу. Закони паперово-грошового обігу. Інфляція. Темп інфляції. Відкрита інфляція. Прихована (подавлена) інфляція. Інфляція попиту. Інфляція пропозиції. Стагфляція. Відсоткова ставка. Крива Р. Філіпса.

5.1. Гроші та грошовий обіг. Національна грошова система та її елементи

Наразі багато політиків і економістів називають інфляцію ворогом суспільства номер один, найбільш суворим його податком. Вона тісно пов'язана з проблемою зайнятості населення, безробіттям, матеріальним і духовним благополуччям людей, їх добробутом. Від рівня інфляції, ефективності антиінфляційної політики, керованості інфляційних процесів залежать стабільність та перспективи економічного і соціального розвитку суспільства.

Як соціально-економічне явище інфляція виникла у XVII столітті, проте мала локальний, обмежений характер. Лише з розвитком ринкової економіки інфляція набуває постійного характеру.

Інфляція пов'язана з рухом грошей, тому перші її ознаки з'явилися після їх виникнення, а причинами інфляції вважалися війни, епідемії та стихійні лиха.

Безпосередньо термін «інфляція», що походить від латинського «inflatio», що в перекладі означає «набухання, здуття» і з'явився у

Північній Америці, в період громадянської війни 1861-1865 рр. і означав збільшення обігу надлишкових готівкових грошей. В Англії та Франції, у ХІХ ст. також, застосовувався цей термін із метою обґрунтування знецінення грошової маси в умовах надмірного її зростання. В економічній літературі широкого запровадження він набув лише після першої світової війни, а у вітчизняній літературі – у середині 20-х років.

Традиційно інфляція визначається як процес переповнення каналів грошового обігу грошовою масою понад запаси товарно-матеріальних цінностей, рух яких вони забезпечують, що знецінює грошову одиницю та веде до підвищення загального рівня товарних цін.

Основною причиною виникнення інфляції слід вважати порушення законів грошового обігу, порушення співвідношення між попитом на гроші та їх пропозицію.

Існує декілька теорій, які визначають передумови виникнення та суть грошей, основними з яких є раціоналістична та еволюційна.

Відповідно до раціоналістичної теорії, гроші є результат домовленості між людьми з приводу використання їх, як загального еквіваленту, з метою спрощення обміну товарів, яка доповнювалась згодом державним регулюванням обміну з використанням грошової одиниці. Теоретичне обґрунтування цієї теорії здійснив, як відомо, ще Аристотель (IV ст. до н. е.) і домінувала вона до кінця ХVІІІ ст. Прихильниками цієї теорії залишаються окремі сучасні відомі економісти П. Самоельсон, Дж. К. Гелбрейт.

Еволюційна теорія стверджує, що гроші – це продукт тривалого історичного розвитку суспільного поділу праці, товарного виробництва та обміну, кінцевий його результат. Засновниками еволюційної теорії були представники класичної політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, пізніше ця концепція була доповнена К. Марксом. На перший погляд, ці теорії діаметрально протилежні. Раціоналістична, виходячи з визначення, має переважно суб'єктивний характер, а еволюційна – об'єктивний. Зв'язок між ними полягає в тому, що саме об'єктивність передумов виникнення і суті грошей надала можливість суспільству визнати їх загальним еквівалентом і продуктом домовленості з використання їх у обігу в цій якості. Держава може змінювати умови використання грошей, як загального еквіваленту, але не їх суть.

Аналізуючи історичний процес розвитку обміну та форми вартості класики визначали передумови виникнення та природу грошей. Історично роль грошей спочатку виконували окремі товари, які виступали як еквіваленти в процесі обміну (проста, поодинокі та випадкова форма вартості; повна або розгорнута; загальна форма

вартості), пізніше срібло та золото, які було виділено, в силу своїх особливих природних та економічних характеристик, із всієї кількості товарів, в якості загального еквіваленту (грошова форма вартості).

Тому, відповідно до еволюційної концепції, гроші – це загальний еквівалент, загальна міра вартості усіх товарів, які обмінюються. При цьому економічна суть та роль грошей реалізуються через їх функції: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб накопичення і створення скарбів, світові гроші. В цій якості гроші мали загальну споживчу вартість і були абсолютно ліквідними. За цих умов інфляція практично унеможлилювалась, оскільки збільшення або зменшення кількості грошей в процесі обміну, відповідно до законів грошового обігу, забезпечувалось запасами золота (скарбами).

Подальша еволюція грошей така: від срібла і золота, в якості загального еквіваленту (при біметалічній системі) та золота (при монометалічній системі), чеканки монет, до появи паперових грошей, кредитних і, як їх різновидності, електронних грошей в сучасних умовах.

Як відомо, появу паперових грошей, зазвичай, пов'язують з обмеженістю запасів золота та з відокремленням реального змісту золотих монет від номінального, що і обумовлювало їх заміну знаками золота. Використання паперових грошей у обігу потенційно збільшувало ризик виникнення інфляції, але в умовах вільного їх обміну на золото (система золотого стандарту) він був незначний. Система золотого стандарту проіснувала до Першої світової війни.

Поступово роль золота, як загального еквівалента, обмежується (система золотозлиткового та золотодивізного стандарту). Після кризи 1929 – 1933 років обмін паперових грошей на золото було взагалі ліквідовано. Залишалась система золотодоларового стандарту в США, за якої можливим був обмін доларів США на золото і лише для урядів та ЦБ країн, членів МВФ. У 1971 р. після Бреттон – Вудської конференції обмін доларів на золото було призупинено, а у 1976 р. на Ямайкській Міжнародній конференції (м. Кінгстон) було заявлено про створення нової міжнародної валютної системи (паперово-кредитної), в якій золото вже не виконувало роль загального еквіваленту. Це означало:

- повну демонетизацію золота, яка була закріплена законодавчо;
- відмову від масштабу цін, за допомогою якого фіксувався зміст золота в національних валютах;
- відміну офіційної ціни золота, перетворення його на звичайний товар, ціна на якій формується на світових ринках за законами попиту і пропозиції;

- перехід до вільно плаваючих валютних курсів;
- функціонування в грошовій системі паперових і кредитних грошей.

За цих умов змінюється суть грошей, вони перестають виступати знаками золота і не мають золотого забезпечення. Змінюється і функції грошей, за допомогою яких виявляється їх новий зміст. Головними функціями грошей стають – засіб платежу (для кредитних грошей), засіб обігу (для паперових грошей) та світові гроші, функцію яких виконують національні валюти, що вільно конвертуються та колективні валюти об'єднань окремих країн.

Така ситуація значно підсилювала ризики виникнення інфляції, оскільки, як було показано, гроші поступово перетворюються з повноцінних на неповноцінні, дематеріалізовані, які, не маючи власної вартості, отримують купівельну спроможність лише в процесі обміну. Такі гроші легко використовувати для вирішення таких проблем національної економіки, як покриття дефіциту державного бюджету, що і є однією з головних причин інфляції.

Рух грошей, пов'язаний з реалізацією товарів, оплатою послуг, здійсненням платежів тощо, називається грошовим обігом.

Грошовий обіг поділяється на дві сфери – готівкову і безготівкову.

Готівковий обіг – це рух готівкових грошей. Він обслуговується банкнотами, розмінними монетами і паперовими грошима (казначейськими білетами).

Банкноти (банківські білети) випускає центральний банк, вони мають державну гарантію їхньої купівельної спроможності. У розвинених країнах банківські білети складають переважну частину готівкового обігу.

Казначейські білети, паперові гроші, що випускаються з метою покриття державного бюджету та монети емітує казначейство.

Безготівковий обіг грошей – обслуговується векселями, чеками, кредитними картками, електронними переказами. Маючи характерні відмінності, всі названі види кредитних грошей, по суті є наказами власника рахунку банку, що його обслуговує, заплатити з цього рахунку вказаній фізичній чи юридичній особі або перерахувати гроші на інший рахунок.

Між готівковим та безготівковим обігом існує тісний зв'язок, оскільки гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи при цьому форму готівкових грошей на депозит в банку і навпаки, наявність безготівкових грошей в банку є незмінною умовою видачі готівкових грошей.

Тому безготівковий обіг невід'ємний вид руху готівкових грошей, утворює разом з ним єдиний грошовий оборот країни, в якому циркулюють гроші одного найменування. Грошовий обіг у будь-якій державі існує в межах державної грошової системи.

Національна грошова система – це форма організації грошового обігу, яка склалася історично і закріплена законодавчо.

Основними елементами грошової системи є:

- національна грошова одиниця;
- види грошей;
- емісійна система (законодавчо встановлений порядок випуску грошей у обіг);
- державний апарат, який здійснює регулювання і обслуговування грошового обігу (Міністерство фінансів, Центральний банк, Комерційні банки, Ощадбанк, податкова інспекція, служба інкасації, фабрика держзнаку та монетний двір).

5.2. Закони грошового обігу. Кількісна теорія грошей та її варіанти

Грошовий обіг здійснюється, як було підкреслено, у межах державної грошової системи, за досить жорсткими правилами та законами. Для забезпечення економічної рівноваги необхідно дотримання вимог законів грошового обігу.

Сутність загального закону грошового обігу полягає у тому, що кількість грошей, необхідних для економіки країни повинна дорівнювати сумі цін товарів, що продаються, поділеній на швидкість обігу одно іменної грошової одиниці. Його можна виразити формулою:

$$KГ = \frac{T \cdot Ц}{O} \quad (5.1)$$

де КГ – кількість грошей у обігу;

Т – кількість товарів певного виду;

Ц – ціна товарів певного виду;

О – середня швидкість обігу грошової одиниці.

До того ж маємо зазначити, що якби обмін товарів обслуговували повноцінні гроші, то згідно цього закону необхідна кількість грошей у обігу підтримувалась автоматично, а стихійним регулятором рівноваги виступали б скарби.

З розвитком грошових відносин утворилась така форма реалізації товарів, як продаж у кредит. Враховуючи кредитні відносини формулу кількості грошей можна записати так:

$KГ$ = сума цін товарів, які реалізуються, – сума цін товарів, проданих у кредит, + сума платежів, за якими настав термін оплати, – сума платежів, що взаємно погашаються, поділених на швидкість обігу однойменної грошової одиниці.

В умовах, коли обіг грошей обслуговується паперовими грошима, не розмінними на золото, грошовий обіг повинен здійснюватися відповідно до закону паперово-грошового обігу.

Цей закон полягає в тому, що кількість паперових грошей в обігу повинна відповідати кількості символічно представленого ними золота, а вартість кожної паперово-грошової одиниці повинна відповідати вартості тієї кількості золота, яка необхідна для нормального обігу товарів, поділеної на кількість паперових грошей, які знаходяться у обігу. Очевидно, що суть цих законів свідчить про те, що в основу паперово-грошового обігу покладено закони золотого (металевого) обігу.

Поки існує паперово-грошовий обіг популярною залишається і кількісна теорія грошей. Ця теорія свого часу намагалася дати відповідь на питання відносної вартості товарів, купівельної спроможності грошей та причин її зміни. Виникнення цієї теорії пов'язане з так званою, «революцією цін» у Європі (XVI-XVII ст.). Представниками кількісної теорії грошей були: Джон Локк (1632-1704 рр.) – англійський філософ, історик та економіст – Девід Юм (1711-1776 рр.). На відміну від своїх попередників – меркантилістів, які вважали, що чим більше грошей (золота) в державі, тим багатшою вона є, представники кількісної теорії грошей доводили, що збільшення кількості грошей у обігу веде до зростання цін. Це був новий крок, новий підхід у дослідженні законів грошового обігу.

Значний внесок у розвиток цієї теорії вніс американський економіст, спеціаліст з теорії грошового обігу та кредиту, представник математичної школи політичної економії, перший президент Міжнародного економічного співтовариства – Ірвінг Фішер (1867-1947 рр.). Саме він першим сформулював залежність між масою грошей у обігу і рівнем цін товарів. Згідно з його формулою:

$$M \cdot V = \sum P \cdot Q \quad (5.2)$$

де M – кількість грошей у обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін (індекс цін);

Q – обсяг випуску.

За цією формулою очевидним є зв'язок між кількістю грошей у обігу, які обслуговують угоди купівлі-продажу та загальним обсягом угод в економіці, ступенем їх економічної активності, інтенсивності. Формула отримала назву рівнянні І. Фішера.

Формула має значення в умовах обігу паперових грошей, коли зміна грошової маси впливає на рівень цін.

З цієї формули можна визначити масу грошей, яка необхідна для обігу:

$$M = \frac{P \cdot Q}{V}; \quad (5.3)$$

Кількість необхідних для обігу грошей, або попит на гроші для угод купівлі-продажу, прямо пропорційна масі і ціні товарів, та обернено пропорційна числу оборотів на рік однойменної грошової одиниці, яка використовується для купівлі товарів і послуг, що складають реальний ВВП.

Якщо вважати, що обсяги виробництва та швидкість обігу грошової одиниці у короткостроковому періоді – величини задані, то між масою грошей у обігу і рівнем цін простежується пряма залежність і зростання кількості грошей буде вести до підвищення рівня цін. Існують різні точки зору на характер цієї залежності.

З появою кредитних грошей, яка вела до економії засобів обігу, І. Фішер доповнює свою формулу, включивши в неї залишки грошей на чекових банківських рахунках. Формула набуває такого вигляду:

$$M \cdot V + M' \cdot V' = \sum P \cdot Q = P \cdot T \quad (5.4)$$

де M' – сума залишків грошей на банківських рахунках;

V' – швидкість обертання залишків грошей на рахунках банку за певний проміжок часу;

$\sum P \cdot Q$ – номінальний обсяг випуску;

P – ціна типової угоди;

T – кількість торгових угод за певний проміжок часу (індекс торгівлі).

Позитивним в цьому рівнянні І. Фішера є те, що враховані платіжні засоби, як складова грошової маси.

Розвиток кредитних грошей і кредитного обігу зближує грошову масу з фінансовими активами, при цьому виникає альтернатива: мати готівкові гроші, використовуючи переваги грошових операцій з

готівкою, чи безготівкові гроші, які будуть приносити додатковий дохід, але при цьому існуватиме проблема перетворення їх у готівку.

Здатність матеріальних благ та фінансових активів перетворюватись у готівкові гроші називається ліквідністю.

Основи теорії ліквідності було розроблено неокласиками, зокрема представниками кембріджської школи А. Маршалом (1842-1924 рр.), А. Пігу (1877-1958 рр.), тощо. Згідно їх теорії, грошова маса вимірюється за допомогою ряду показників, які на практиці формуються в залежності від ступеня ліквідності благ та фінансових активів, які послідовно ранжовані від абсолютно ліквідних до абсолютно неліквідних.

Звідси принцип побудови показників грошової маси: до найбільш ліквідних засобів додаються менш ліквідні, результатом чого є формування наступних грошових агрегатів – M , M_1 , M_2 , M_3 , L .

Враховуючи ці показники, за допомогою яких вимірюється грошова маса, можна зробити висновок, що частина грошової маси завжди знаходиться у найбільш ліквідній формі – готівковій, а частина у безготівковій формі. Може виникнути питання, від чого залежить їх співвідношення, у яких випадках люди будуть віддавати перевагу готівці, а у яких безготівковим грошам?

Щоб відповісти на це запитання слід розглянути ще одну формулу кількісної теорії грошей, що отримала назву «кембріджського рівняння». За цією формулою, як вважають представники цієї теорії, можна за допомогою коефіцієнта k визначити ту частину загального доходу ($P \cdot Q$), що люди вважають за необхідну тримати у абсолютно ліквідній формі. Формула має такий вигляд:

$$M = k \cdot P \cdot Q \quad (5.5)$$

де M – грошова маса;

P – рівень цін (індекс цін);

Q – обсяг випуску;

k – доля абсолютно ліквідних грошових засобів;

Коефіцієнт k є величиною зворотною швидкості обігу грошей $k = \frac{1}{V}$, зокрема k , і V пов'язані з відсотковою ставкою. Збільшення відсоткової ставки веде до зменшення частини доходу, що населення зберігає у готівковій формі, і водночас зростають банківські фінансові активи. Тоді частина готівки, яка залишилася зможе обслуговувати той же випуск продукції при умові зростання швидкості обігу грошей. Виключенням з цієї залежності можуть бути випадки, коли угоди з готівкою можуть принести суб'єктам господарювання більші переваги

(дохід) ніж відсоткова ставка, навіть зростаюча.

Розглянуті вище закони грошового обігу визначають величину попиту на гроші. Кількість грошей на даний момент часу називається масою грошей у обігу (M), або пропозицією грошей. Пропозиція грошей в Україні, як і в інших країнах, забезпечується банківською сферою і очолюється центральним банком (НБУ).

5.3. Інфляція: суть, причини, типи та види. Вимірювання інфляції. Державна антиінфляційна політика

Загальна економічна рівновага в країні передбачає рівновагу не лише на товарному ринку, а і на грошово-кредитному ринку, тобто рівновагу попиту і пропозиції грошей. Порушення рівноваги на грошовому ринку, зокрема, перевищення пропозиції грошей над попитом на них веде до інфляції.

З рівняння І. Фішера ($M \cdot V = P \cdot Q$) кількісної теорії грошей витікає, що швидке зростання номінальної кількості грошей (M) або швидкості їх обігу (V) у порівнянні із зростанням реального національного продукту Q веде до підвищення середнього рівня цін.

Рівняння обміну може бути представлено у темпах приросту, тоді отримаємо таку формулу:

$$\frac{\Delta M}{M} \cdot 100\% + \frac{\Delta V}{V} \cdot 100\% = \frac{\Delta P}{P} \cdot 100\% + \frac{\Delta Q}{Q} \cdot 100\% \quad (5.6)$$

Звідси рівень інфляції:

$$\hat{P} = \hat{M} + \hat{V} - \hat{Q} \quad (5.7)$$

Зрозуміло що інфляція виникне за умови $\hat{P} > 0$, що можливо у наступних випадках:

1. $\hat{M} > \hat{Q}$ при $\hat{V} = 0$ (темп приросту номінальної кількості грошей більший за темп приросту реального продукту за малої швидкості обігу грошей).

2. $\hat{V} > \hat{Q}$ при $\hat{M} = 0$ (темп приросту швидкості обігу грошей більший за темп приросту реального продукту при сталій номінальній кількості грошей).

3. $\hat{M} + \hat{V} > \hat{Q}$ (сума темпів приросту номінальної кількості грошей і швидкості їх обігу більше темпів приросту реального продукту).

На цих засадах будується монетарийська теорія інфляції, представники якої вважали, що інфляція залежить від кількості грошей

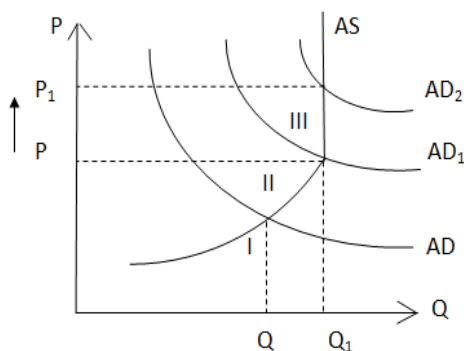
у обігу.

На відміну від монетаристів, прихильники немонетарних теорій, у зазначеній вище нерівності, вбачають лише умову, а не причину існування інфляції. На їх погляд причинами інфляції слід вважати зміни у витратах виробництва та сукупному попиті. У реальному житті інфляцію спричиняють як монетарні, так і немонетарні чинники.

Інфляція – це тривалий, безперервний процес знецінення грошей, котрий проявляється у стійкому підвищенні загального (середнього) рівня цін у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями.

Інфляція, залежно від причин, що її провокують, має два типи: інфляція попиту та інфляція витрат виробництва (пропозиції).

Інфляція попиту (demand-pull inflation) виникає за умов, коли сукупний попит (щорічні його темпи) перевищує сукупну пропозицію (щорічні темпи зростання реального випуску), а виробники не можуть адекватно відреагувати на підвищений попит зростанням обсягів виробництва. Інфляція попиту, як правило, виникає в умовах повної зайнятості та повної завантаженості виробничих потужностей. За цих умов виробники реагують на підвищений попит підвищенням цін.

Графік інфляції попиту

AD – сукупний попит;
AS – сукупна пропозиція;
P – загальний рівень цін;
Q – реальний обсяг національного виробництва (реальний ВВП).

Третій відрізок кривої сукупної пропозиції (AS) відображає функціонування економіки за умов повної зайнятості та завантаженості виробничих потужностей. За цих умов зростання грошової маси (сукупного попиту з AD₁ до AD₂) призведе до інфляційного зростання цін (з P до P₁) при незмінному обсязі виробництва Q₁. Отже, ціни будуть зростати незалежно від витрат виробництва, номінальний ВВП зростатиме швидше ніж реальний ВВП. Інфляція попиту розриває кількісні значення номінального та реального ВВП, тому номінальний ВВП слід дефлювати, щоб визначити зміни у фізичному обсязі виробництва.

Таким чином, ціни зростають незалежно від витрат виробництва.

Тому номінальний ВВП зростає швидше ніж реальний ВВП. Інфляція попиту розриває кількісні значення номінального та реального ВВП. Тому номінальний ВВП треба дефлювати, щоб визначити зміни у фізичному обсязі виробництва.

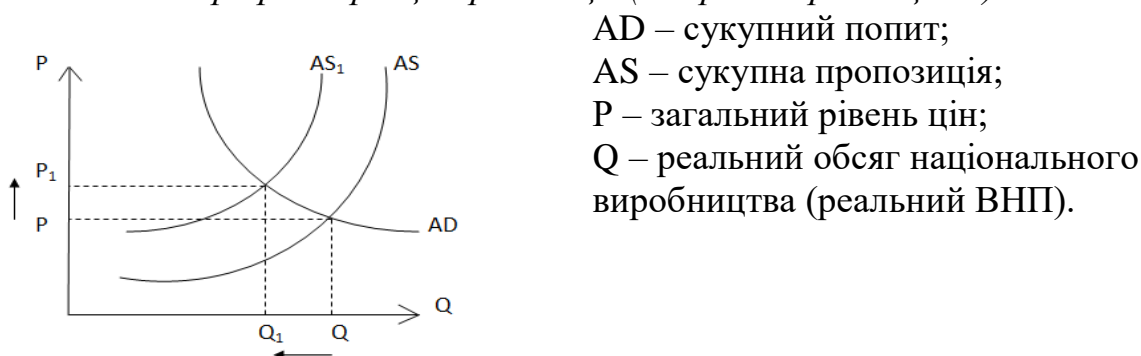
Ріст сукупного попиту може бути викликаний збільшенням будь-якого з компонентів сукупних витрат (споживчих, інвестиційних, державної закупівлі товарів та послуг, чистого експорту) або збільшенням пропозиції грошей.

Тому з вищеназваних причин інфляції, такими, що провокують безпосередньо інфляцію попиту є:

- 1) дефіцит державного бюджету;
- 2) грошова емісія;
- 3) темпи росту заробітної плати вищі за темпи росту продуктивності праці;
- 4) поширення користування кредитами;
- 5) зменшення заощаджень;
- 6) надлишкове інвестування; у межах національної економіки;
- 7) зростання іноземних інвестицій.

Інфляція, викликана скороченням сукупної пропозиції, що відбувається в результаті збільшення витрат виробництва, випереджаючими зростання реального доходу та продуктивності праці називається інфляцією пропозиції, або витрат виробництва (costpush inflation).

Графік інфляції пропозиції (витрат виробництва)

Збільшення виробничих витрат на одиницю продукції веде до зменшення прибутків і обсягів виробництва, що їх виробники готові запропонувати за наявного рівня цін. Зменшення пропозиції навіть за умови незмінного попиту призведе до зростання цін.

Причини, що провокують інфляцію пропозиції, переважно пов'язані з факторами, які впливають на складові собівартості продукції.

Це насамперед:

- 1) зростання цін на сировину, матеріали, паливо, електроенергію на національному ринку;
- 2) зростання додаткових витрат виробництва;
- 3) зростання цін на сировину на світовому ринку;
- 4) збільшення номінальної заробітної плати;
- 5) діяльність профспілок по підвищенню заробітної плати;
- 6) збільшення податків з виробників.

Особливу загрозу для суспільства має зростання номінальної заробітної плати, що не супроводжується ростом виробництва. У такому випадку може виникнути таке явище, як інфляційна спіраль. Суть інфляційної спіралі лягає в тому, що ріст номінальної заробітної плати веде до зростання витрат виробництва, відповідально, до підвищення цін, зниження рівня життя. Наразі зниження рівня життя веде до появи нових вимог по підвищенню заробітної плати.

Існує також певна кількість видів інфляції, до яких можна віднести:

– відкрита (явна) інфляція характеризується довгостроковим підвищенням загального рівня цін, а також використанням механізму адаптивних інфляційних очікувань.

– скрита (подавлена) інфляція проявляється у наявності дефіциту товарів, штучному обмеженні цін і доходів, зниженні якості продукції. Ознака подавленої інфляції – адміністративне регулювання цін та дефіцитні очікування споживачів.

– очікувана (expected) інфляція – це інфляція, яку суб'єкти господарювання передбачають і враховують в своїх очікуваннях і поведінці до її фактичної появи. За рахунок побудови економічної поведінки відповідно очікуваної інфляції можна мінімізувати зменшення реальних прибутків та знецінення грошей. Отже, робітники, знаючи темпи і рівень інфляції попереднього періоду, можуть вимагати підвищення номінальної заробітної плати. Виробники, відповідно очікуваному темпу інфляції, можуть підвищувати ціни на свою продукцію, з метою покриття зростаючих витрат виробництва і збереження рівня прибутку. Кредитори будуть надавати кредити по номінальній ставці відсотка (i), яка дорівнює сумі реальної ставки відсотка (r) і очікуваному темпу інфляції ($\hat{\delta}$).

$$i = r + \hat{\delta} \quad (5.8)$$

Ця залежність номінальної ставки відсотка від очікуваного темпу інфляції називається «ефектом» Фішера. Формулюється він таким чином: якщо очікуваний темп інфляції підвищується на 1 процентний

пункт, то номінальна ставка відсотка підвищується також на 1 процентний пункт. Отже реальна ставка відсотка може розраховуватися наступним чином:

$$r = i - \hat{\pi} \quad (5.9)$$

Очікувана інфляція є збалансованою (такою, що не змінює відносні ціни) і суттєво не впливає на загальний обсяг виробництва та перерозподіл доходів.

– непередбачувана (unexрected) інфляція – це інфляція, яку ніхто не очікує, тому вона призводить до зниження всіх видів фіксованих доходів і перерозподіляє їх на користь тих економічних суб'єктів, чий номінальні доходи зростають швидше за середній рівень цін.

Загальний висновок полягає в тому, що окремі люди та суб'єкти господарювання мають можливість невілювати негативні наслідки передбачуваної інфляції, тому основною проблемою для них є не передбачувана інфляція, яка:

– знижує життєвий рівень населення, за рахунок зменшення купівельної спроможності грошей, скорочення реальних доходів та знецінення заощаджень. Особливо це стосується людей з фіксованими доходами, які не можуть збільшувати свої доходи хоча б до рівня підвищення цін. У цих верств населення доходи знижуються навіть при умові їх індексації, яка не завжди є своєчасною та відстає від темпів зростання цін;

– веде до поглиблення майнової та соціальної диференціації населення, коли бідні стають ще біднішими, а багаті, якщо і втрачають реальні доходи, то значно менше, ніж бідні;

– обумовлює зниження можливостей інвестування, оскільки знецінюються відрахування на інвестиційні цілі;

– непередбачувана інфляція значно шкодить кредиторам, оскільки боржники, перш за все, повертають знецінені гроші. Крім цього, якщо важко або неможливо визначити темп інфляції, то реально існує ризик для кредитора втратити реальні доходи. Наприклад, згідно з формулою:

$r = i - \hat{\pi}$, якщо кредитор планує отримати реальну ставку відсотка (10 %), то, знаючи темп інфляції (10 %), від встановить номінальну ставку 20 %. Наразі реальна ставка відсотка і становитиме 10 % (20 % - 10 % = 10 %), якщо ж темп інфляції опиниться більшим (20 %), то кредитор взагалі не отримає реального прибутку (20 % - 20 % = 0). Тому в умовах високих темпів інфляції вигідно брати гроші в кредит і не вигідно надавати кредит;

– високі темпи інфляції, знецінення грошей веде до того, що гроші втрачають свої функції, поширюється бартер, натуралізується обмін;

– виробники, що не можуть покрити витрати на виробництво підвищенням цін на свою продукцію, будуть скорочувати обсяги виробництва;

– інфляція значно збільшує соціальну напруженість у суспільстві, викликає незадоволеність у людей, недовіру до влади, протести, які можуть привести до не передбачуваних наслідків.

Існує три види інфляції залежно від її рівня:

– помірна (повзуча) інфляція, яка характеризується повільним зростанням цін (10 % на рік);

– галопуюча інфляція – ціни зростають від 10 % до 200 % на рік;

– гіперінфляція відбувається тоді, коли ціни зростають від 200 % до 1000 % і більше.

Враховуючи те, що інфляція – це підвищення середнього рівня цін, існує декілька методів її вимірювання.

Середній рівень цін – це середньозважена ціна всієї кількості товарів та послуг, що вимірюється за допомогою індексу цін. Індекс цін показує відносну зміну середнього рівня цін за певний період часу. Існує декілька методів розрахунку індекса цін.

Індекс цін Ласпейраса відображає зміну рівня цін, за певний проміжок часу, при умові, що структура виробництва і споживання не змінюється. Цей індекс обчислюється за формулою:

$$P_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^{t+1} \cdot Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^t} \quad (5.10)$$

де \hat{P} – рівень інфляції;

P^t, P^{t+1} – рівень цін у (t) та $(t+1)$ році;

Q^{t+1} – обсяг продажу у (t) році;

i, n – кількість видів товарної продукції.

Індекс цін Ласпейраса може бути розрахованим для певного набору товарів і послуг. Фіксований набір товарів та послуг отримав назву «споживчого кошика» а індекс цін (індекс інфляції) розрахований на його основі – індексу споживчих цін (Consumer Price Index – CPI). За визначенням, індекс споживчих цін показує зміни середнього рівня цін «споживчого кошика» (за певний проміжок часу – рік), до складу якого

входять продовольчі товари, одяг, житло, паливо, медичні послуги, плата за навчання, інші товари та послуги, яких потребує середній споживач для повсякденного життя. Склад «споживчого кошика» фіксується на рівні базового року визначається за формулою:

$$\tilde{NPI} = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^{t+1} \cdot Q_k}{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_k} \quad (5.11)$$

Оскільки до «споживчого кошика» входять різні товари та послуги, кожен з яких має свою питому вагу (кількість, ціна) у витратах сімейного бюджету, то індекс споживчих цін розраховується, саме, з урахуванням зміни цін на окремі групи товарів та їх питомої ваги у бюджеті споживачів. Наприклад: 60 % свого бюджету (в середньому) люди витрачають на продовольчі товари, 20 % на інші споживчі товари та 20 % на послуги. Якщо вважати, що ціни на продовольчі товари зросли на 105%, на інші – на 110 %, а на послуги на 120 %, то індекс споживчих цін складатиме:

$$105 \cdot 0.6 + 110 \cdot 0.2 + 120 \cdot 0.2 = 107 \% ;$$

Одним із поширених індексів за допомогою якого, також, вимірюється рівень інфляції є індекс Пааше (дефлятор ВВП), що розраховується за формулою:

$$\hat{P}^{t+1} = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^{t+1} \cdot Q^{t+1}}{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q^{t+1}} \quad (5.12)$$

де \hat{P} – рівень інфляції;

P^t, P^{t+1} – рівень цін у (t) та $(t+1)$ році;

Q^{t+1} – обсяг продажу у $(t+1)$ році;

i, n – кількість видів товарної продукції.

Показники рівня інфляції, розраховані на основі індексів споживчих цін і індексу Пааше можуть суттєво відрізнятись.

До вимірювання інфляції має відношення так зване «правило величини 70». Суть його в тому, що розділивши число 70 на щорічний темп приросту цін, можна визначити кількість років, протягом яких відбудеться подвоєння рівня цін.

Державна антиінфляційна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на стримування росту цін.

Тривалий час економічна наука і практика оцінювали інфляцію виключно негативно. Починаючи з 60-х років ставлення до інфляції дещо змінилося, стало диференційованим. Більшість економістів

(зарубіжних і вітчизняних) визнала, що «повзуча» інфляція має позитивний вплив на соціально-економічний розвиток і тільки на вищих стадіях набуває руйнівного характеру. Тому і проблема боротьби з інфляцією набула характеру її регулювання з боку держави. Основна мета такого регулювання полягає в тому, щоб стримати інфляцію в розумних межах і не допустити розгону її темпів до розмірів, загрозливих для соціально-економічного життя суспільства.

Ідею регулювати інфляцію першими висунули представники кейнсіанської школи, їх ідея «контрольованої» інфляції сформувалась як складова кейнсіанської теорії державного регулювання економіки шляхом втручання в платоспроможний попит, яка виникла ще в 30-ті роки ХХ ст. Кейнс і його послідовники вважали, що різними економічними важелями, у тому числі збільшенням грошової маси в обігу, держава може стимулювати розширення попиту, реакцією на що буде зростання пропозиції, а значить, і виробництва товарів без підвищення цін, в умовах неповної зайнятості і неповної загрузки виробничих потужностей.

Кейнсіанська ідея регульованої інфляції широко використовувалася на практиці в 1950-60-і рр. в більшості країн ринкової економіки. На її основі виправдовувалося форсування державних витрат, зростання бюджетних дефіцитів, що стало хронічним явищем. Практикувалася політика кредитної експансії, лібералізація доходів і цін тощо.

Дійсно, політика регульованої інфляції дала свої позитивні результати і в цей період забезпечила темпи росту цін на рівні «повзучої» інфляції, що давало підстави говорити про реалізацію на практиці ідеї «контрольованої» інфляції.

5.4. Інфляція та безробіття. Крива Філіпса та її логічне обґрунтування

Отже, на початку 1970-х років кейнсіанська теорія втрачає свою популярність, оскільки надмірне втручання держави до економічних процесів суспільства призводить до появи негативних наслідків. Зокрема інфляція починає наближатися до галопуючого рівня, що ставить під сумнів можливість подальшого використання ідей кейнсіанців щодо регулювання інфляції.

Такі зміни були зумовлені рядом об'єктивних причин:

– переповнення каналів грошового обігу надлишковою грошовою масою;

– надмірне зростання державних витрат на реалізацію соціальних програм, поряд з тенденцією зниження трудової та ділової активності;

– прискорення монополізації виробництва і обмеження можливостей ринку до саморегулювання;

– загострення екологічної та енергетичної кризи, що погіршувало умови виробництва, вело до збільшення витрат виробництва, підвищення цін;

– зростання ролі профспілок, що перешкоджали заморожуванню заробітної плати робітників.

Політика контрольованої інфляції практично зазнала поразки і змінилася антиінфляційною політикою.

Антиінфляційна політика має декілька видів:

- політика адаптації до інфляції;
- політика запобігання інфляції;
- активна антиінфляційна політика.

Політика адаптації – це політика пристосування до умов інфляції, зниження негативних її наслідків, поступового зниження цін. Основними її напрямками є:

- індексація грошових доходів населення;
- дотримання урядом певного співвідношення між зростанням рівня цін, заробітної плати та підвищенням продуктивності праці;
- поступове обмеження грошової пропозиції;
- стабілізація інфляційних очікувань.

Політика адаптації виявляється результативною в умовах невисоких темпів інфляції.

Політика запобігання інфляції – це комплекс заходів держави зі стримування темпів зростання цін із метою їх довгострокової стабілізації.

Напрямами такої політики можуть бути:

- забезпечення щорічного приросту грошової маси у обігу;
- обмеження кредитної та готівкової емісії;
- постійний контроль за витратами державного бюджету;
- скорочення дефіциту державного бюджету;
- у разі необхідності посилення податкового тиску;
- поширення випуску державних позик, із метою вилучення надлишкових грошей з обігу;
- встановлення темпів зростання цін та заробітної плати в межах темпів приросту продуктивності праці;

– створення сприятливих умов для розвитку ринкових механізмів, підприємництва;

– раціоналізація структури національної економіки.

Проведення такої політики не дає можливості різкому зростанню цін, переходу інфляції на більш високі рівні. Це певна розробка і впровадження антиінфляційної стратегії, що передбачає проведення ефективної монетарної політики впорядкування державних фінансів, раціоналізацію структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

Активна антиінфляційна політика (шокова терапія) – полягає в різкому скороченні темпів зростання грошової маси, застосовується, як правило, в умовах гіперінфляції.

Заходи, які застосовуються при цьому:

– повний і жорстокий контроль за грошовою масою, використання усіх можливих заходів її обмеження;

– заборона емісійного забезпечення дефіциту державного бюджету;

– засоби збільшення норми заощаджень та зменшення їх ліквідності;

– проведення грошової реформи.

Неефективна антиінфляційна політика в умовах гіперінфляції веде до фінансового краху, застою в економіці та суспільно-політичного безладу.

Для України проблема інфляції нова, а не така, що її український народ встиг пізнати в усіх її проявах. Уже в перші роки проголошення незалежності в Україні спостерігалася гіперінфляція, яку вдалося приборкати лише через 10 років. Маючи загальну природу, інфляція в Україні відрізнялася специфічними рисами, що відображали особливості економічного та соціального розвитку країни в цей період. Це наступні риси:

1) надзвичайно високі темпи інфляції, такі, яких не зазнавала жодна з країн за мирних умов;

2) лібералізація цін, що була пов'язана з формуванням ринкових засад економіки;

3) монополізм держави і безпосередньо виробників сприяли зростанню цін, ринкові механізми ще не працювали;

4) масштабний дефіцит товарів, що примножувався інфляцією попиту, за незмінних цін, які переважно встановлювалися ще державою;

5) спад виробництва на фоні дефіциту товарів, незадоволеного попиту та небезпеки знецінення заощаджень, посилював диспропорцію

між грошовою масою та її матеріальним забезпеченням;

б) роздування бюджетних витрат та зростання бюджетного дефіциту; (зберігаються субсидії державним підприємствам, підтримується незмінна структура виробництва, зростають соціальні виплати);

7) держава неодноразово прибігає до грошової емісії;

8) ускладнювалися інфляційні процеси розривом економічних зв'язків з торговими партнерами інших країн, зокрема, країн бувалого Радянського Союзу, наслідком якого був перехід на рівень цін світового ринку;

9) інфляція мала довгостроковий характер;

10) зниження інфляції ще цілий ряд років супроводжувалось падінням виробництва.

Інфляція, як форма прояву макроекономічної нестабільності тісно пов'язана з безробіттям. Цей взаємозв'язок має велике, перш за все, практичне значення, оскільки на його основі базується розробка ефективної макроекономічної політики, зокрема, антиінфляційної та політики зайнятості. Першим показав взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям І. Фішер, ще на початку ХХ ст. Його трактування оберненої залежності між темпом інфляції та рівнем безробіття базувалася на статистичних даних і більшістю економістів сприймалася, як належна та спеціально не досліджувалася.

У 1958 р. новозеландський економіст А. Філіпс побудував криву, що відображала цю залежність і отримала назву «кривої Філіпса». Взаємозв'язок між рівнем інфляції та безробіття простежується на основі аналізу класичної моделі ринку робочої сили. Як відомо, основними елементами ринку робочої сили є попит на робочу силу, її пропозиція та ціна. Попит на робочу силу є потенційним від сукупного попиту. Тому збільшення сукупного попиту веде до росту попиту на робочу силу, відповідно зростатиме реальна заробітна плата та витрати виробництва, що спричинятиме зростання цін, тобто спостерігатиметься інфляція пропозиції.

Загальний висновок полягає в тому, що збільшення сукупного попиту веде до зростання обсягів виробництва, зниження безробіття при одночасному зростанні цін.

Тому стимулюючи економічний ріст та підвищення зайнятості держава сприяє зростанню цін, а проведення активної антиінфляційної політики може призвести до економічного спаду та підвищення рівня безробіття.

Це положення не можливо трактувати та розуміти прямо. Тобто, це не означає, що якщо центральний банк збільшить емісію, яка з

провокує високий рівень інфляції, то це вирішить проблеми безробіття. І навпаки, спад виробництва, збільшення безробіття не завжди супроводжується зниженням загального рівня цін.

Крива А. Філіпса показує теоретично наявність певної альтернативи між інфляцією та безробіттям, яку держава, за певних умов може використовувати і на практиці. Хоча саме практично це зробити дуже важко, оскільки і інфляція, і безробіття для суспільства мають негативні наслідки, тому складно вибрати з двох бід меншу.

Окрім цього, крива Філіпса згодом втрачає свою актуальність. Це пов'язано з тим, що обернена залежність, яку вона відображає, виключає одночасне зростання рівня цін і безробіття, а практика показала можливість такої ситуації, особливо в умовах стагфляції.

Саме тому з'являються нові підходи до аналізу взаємозв'язку між інфляцією та безробіттям, виникає концепція природного рівня безробіття. Згідно з цією концепцією держава повинна регулювати безробіття лише при наявності циклічного безробіття, тобто в умовах коли фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень безробіття.

Теорія природного рівня безробіття мала два напрямки:

– *Теорія адаптивних очікувань* Крива Філіпса дійсна (існує альтернатива між інформацією і безробіттям) але з часом вона зміщується праворуч і вгору.

– *Теорія раціональних очікувань* Альтернативи між інформацією і безробіттям не існує. У довгостроковому періоді стимулювання попиту веде, як правило, до інфляції.

Теорія адаптивних очікувань була розроблена М. Фрідменом, представником школи монетарної політики. Обґрунтування теорії зводилось до того, що люди оцінюють рівень інфляції виходячи з попередніх її темпів і на цій основі формували вимоги, щодо підвищення номінальної заробітної плати, щоб запобігти втратам реальної заробітної плати. Якщо фактичний рівень інфляції виявлявся вищим за прогнозований, то за цих умов існує альтернатива між інфляцією і безробіттям, крива Філіпса працює, але зміщується праворуч і вгору (рис. 1).

Якщо припустити, що економіка знаходиться у стані рівноваги, на графіку це точка A_1 при цьому рівень безробіття відповідає природному і складає – 6 %, а рівень інфляції – 3 %. Виходячи з теорії адаптивних очікувань вимоги робітників з підвищення номінальної заробітної плати становитимуть – 3 %. Якщо, в цій ситуації, Уряд вирішує зменшити, наприклад, безробіття (за будь-яких причин), стимулюючи сукупний

попит, це призведе до зростання виробництва, збільшення зайнятості і витрат, в результаті чого ціни зростуть (інфляція), наприклад, до 6 %.

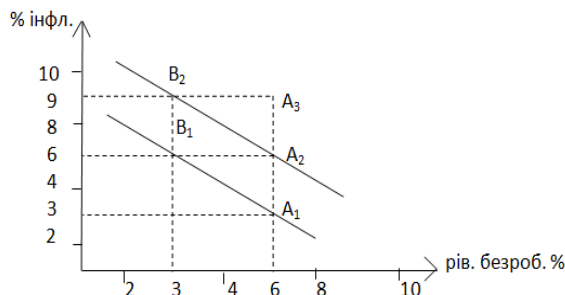

Рис. 5.1. Крива Філіпса

Це означатиме, що номінальна заробітна плата, за попередніх вимог, зросте на 3 %, а реальна – зменшиться також на 3 %. З іншого боку, враховуючи додатковий найм робочої сили, економіка буде функціонувати за умов більш низького рівня безробіття (3 %) та інфляції у 6 %, на графіку це точка B_1 . Така ситуація відповідає логіці теорії Філіпса, відповідно до якої між інфляцією і безробіттям існує обернена залежність, за якої зменшуючи безробіття Уряд провокує зростання цін і навпаки.

Але, якщо логічно обґрунтовувати далі поведінку робочої сили та роботодавців, то слід підкреслити, що зайняті на виробництві, розуміючи втрати реальної заробітної плати (3 %) будуть вимагати підвищення номінальної заробітної плати до 6 % (відповідно до рівня інфляції). Якщо роботодавці задовольняють ці вимоги, то витрати їх зростуть, збільшувати виробництво і додатково наймати робочу силу стане не вигідно (впадуть прибутки), можна припустити, що безробіття зросте, наприклад, до 6 % при рівні цін – 6 %, крива переміщується на графіку у точку A_2 , далі ситуація може повторюватись ($A_2 \rightarrow B_2 \rightarrow A_3$).

Висновок полягає в тому, що якщо економіка функціонує за умов повної зайнятості тобто природного рівня безробіття, то намагання знизити його призведе до підвищення рівня цін. Замість руху впродовж кривої, яка відображає зв'язок між інфляцією та безробіттям, крива буде зміщуватись праворуч і вгору до тих пір, поки будь-які намагання стимулювати сукупний попит, щоб зменшити безробіття нижче за рівень природного, призведе до зростання цін (інфляції) при незмінному обсязі виробництва ($A_1 \rightarrow A_2 \rightarrow A_3$).

Основою теорії раціональних очікувань є не адаптивна поведінка

людей, а точний прогноз факторів впливу на інфляцію, включаючи можливі варіанти державної політики. В такому випадку, вимоги підвищення номінальної заробітної плати будуть на рівні 6 %, що гарантуватиме збереження реальної заробітної плати у майбутньому. Прибутки виробників при цьому не зростатимуть, виробництво також, а спроби держави, в такій ситуації, зменшити безробіття шляхом стимулювання сукупного попиту провокуватиме лише підвищення цін (на графіку переміщення по вертикальній прамій з $A_1 \rightarrow A_2 \rightarrow A_3$) при незмінному рівні виробництва.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке гроші згідно сучасних трактовок їх сутності?
2. Які існують теорії походження грошей? Розкрийте їх суть?
3. Які основні функції грошей?
4. Назвіть основні види грошей?
5. Що таке банкноти та казначейські білети?
6. Що таке грошовий обіг, які його дві сфери?
7. Дайте визначення грошової системи, та назвіть основні її елементи.
8. Дайте визначення законів грошового обігу марксистської та кількісної теорії грошей.
9. У чому полягає основна причина інфляції?
10. Що таке інфляція?
11. Назвіть основні типи інфляції?
12. Наведіть основні види інфляції?
13. Що таке інфляція попиту та пропозиції?
14. Що означають прогнозована і непрогнозована інфляція?
15. Як визначається рівень інфляції?
16. Що таке індекс цін та індекс споживчих цін?
17. Поясніть/обґрунтуйте різницю між індексом цін Ласпейреса та Пааше?
18. Як визначається темп інфляції?
19. Що означає «правило 70»? ?
20. Обґрунтуйте взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям.

ТЕМА 6

СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

- 6.1. Сукупний попит: суть і структура. Закон і крива сукупного попиту. Детермінанти сукупного попиту.
- 6.2. Суть сукупної пропозиції. Закон і крива сукупної пропозиції.
- 6.3. Макроекономічна рівновага: суть і види.
- 6.4. Зміни макроекономічної рівноваги.

Основні терміни та поняття

Сукупний попит. Сукупна пропозиція. Загальний рівень цін. Реальний обсяг національного виробництва. Макроекономічна рівновага. Кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції. Проміжний відрізок кривої сукупної пропозиції. Вертикальний відрізок кривої сукупної пропозиції.

6.1. Сукупний попит: суть і структура. Закон і крива сукупного попиту. Детермінанти сукупного попиту

Бажаним результатом економічного розвитку, як вже відомо, є досягнення стійкого, поступового зростання, яке можливе при забезпеченні макроекономічної рівноваги основних макроекономічних пропорцій і перш за все, пропорцій між виробництвом і споживанням, сукупним попитом та сукупною пропозицією.

Сукупний попит (АД – aggregate demand) – це загальна кількість товарів та послуг, яку суб'єкти господарювання готові купити при кожному даному рівні цін. З визначення витікає, що сукупний попит, як і попит на окремі товари та послуги, відображає потреби і можливості покупців.

Тобто сукупний попит слід розглядати, як платоспроможні потреби. Це потреби основних суб'єктів національної економіки: - домогосподарств, підприємств та держави.

Тому структура сукупного попиту визначатиметься споживчими витратами домогосподарств, інвестиційними витратами підприємств, державною закупівлею товарів та послуг, та витратами на чистий експорт якщо враховувати зовнішньоекономічну діяльність держави.

$$AD = C + I + G + X_n \quad (6.1)$$

Де: C – споживчі витрати;

I – інвестиційні витрати;

G – державні закупівлі товарів та послуг;

X_n – чистий експорт (різниця між експортом та імпортом

$X_n = E - Z$, E – експорт; Z – імпорт).

Величина сукупного попиту, очевидно, залежить від загального рівня цін. Залежність ця обернена, вона виражається законом сукупного попиту. Суть закону: чим вищим буде рівень цін, тим нижчою буде величина (обсяг) сукупного попиту. Графічно залежність між загальним рівнем цін та величиною сукупного попиту можна показати за допомогою побудови кривої сукупного попиту.

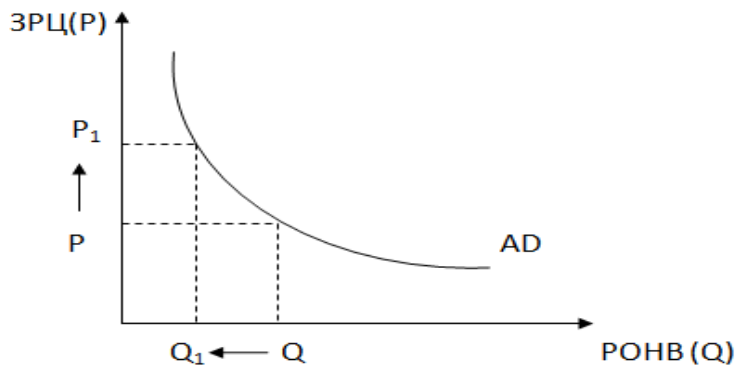

Рис. 6.1. Графік кривої сукупного попиту

Крива сукупного попиту має від'ємний, спадаючий характер, як і крива індивідуального попиту. Але крива сукупного попиту має свої особливості, які полягають у тому, що окремі фактори, які впливають на величину індивідуального попиту (доходи, наявність на ринку товарів субститутів) не спрацьовують на рівні національного ринку (приклад). Тому характер кривої сукупного попиту слід підтверджувати за допомогою ряду цінових факторів, таких як ефект відсоткової ставки, ефект багатства, ефект імпортних закупівель, ефект пропозиції грошей, тощо.

Суть ефекту відсоткової ставки (ефект Кейнса) полягає у тому, що підвищення загального рівня цін веде до збільшення попиту на гроші, при незмінній пропозиції грошей це приведе до зростання ціни грошей – відсоткової ставки. До того ж, зростання процентної ставки сприятиме зменшенню інвестиційних витрат, як для суб'єктів господарювання, так і для окремих споживачів, які відмовляться від закупівлі товарів

тривалого користування за рахунок кредитів. Оскільки споживчі та інвестиційні витрати є основними складовими сукупного попиту, то їх зменшення приведе до скорочення величини сукупного попиту при незмінних доходах. Загальний висновок є очевидним: підвищення загального рівня цін веде до зменшення величини сукупного попиту.

Другим ціновим чинником є ефект багатства, суть якого можна, також, логічно дослідити. Підвищення загального рівня цін веде до знецінення готівкових грошей та інших фінансових активів. Тому люди стають відносно біднішими, навіть при зростанні їх доходів. Особливо це стосується заощаджень, оскільки люди, які їх мають, повинні підтримувати їх купівельну спроможність, та це можливо за рахунок зменшення споживання, що приведе до зниження сукупного попиту. І навпаки, зі зниженням рівня цін споживачі відчують себе багатшими, що відповідно стимулює їх видатки і підвищує сукупний попит. Ефект багатства дослідив А. Пігу, тому в літературі цей ефект називають ефектом А. Пігу.

Третій чинник – це ефект імпортих закупівель. Якщо рівень цін на товари національного виробництва зростає, то споживачі будуть віддавати перевагу товарам імпортного виробництва, що стимулюватиме імпорт. З іншого боку зменшиться експорт, оскільки експортери намагатимуться знайти дешевші ринки для закупівлі товарів в інших країнах. Результатом такої ситуації стане зменшення чистого експорту, як складової сукупного попиту, що зумовлюватиме його зниження.

Окрім названих, як вважають економісти, важливим чинником який пояснює спадну траєкторію кривої *АД* є ефект пропозиції грошей. Цей ефект означає, що зростання цін за самої номінальної кількості грошей у обігу супроводжується зменшенням реального попиту на товари і послуги, оскільки знижується реальна пропозиція грошей.

Таким чином, всі вище названі чинники підтверджують обернену залежність між рівнем цін і величиною сукупного попиту, спадаючий характер кривої *АД* за умови, що інші чинники (крім рівня цін) залишаються незмінними. Під дією цінових факторів змінюється, як відзначалось, величина сукупного попиту і спостерігається на графіку кривої сукупного попиту переміщення з однієї точки (ціна – величина попиту) на кривій до іншої точки (ціна – величина попиту).

Однак на сукупний попит впливають і інші чинники, які не пов'язані зі зміною цін. Тому, якщо рівень цін залишатиметься незмінним, то під дією нецінових факторів, які отримали назву – нецінові детермінанти сукупного попиту, крива *АД* буде переміщуватись вліво або вправо. Якщо крива переміщується вправо, це

означає збільшення сукупного попиту, а вліво – зменшення сукупного попиту.

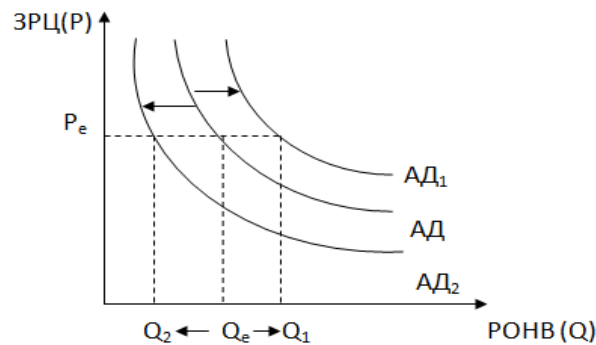

Рис. 6.2. Зміщення кривої AD під впливом нецінових факторів

До нецінових факторів сукупного попиту відносяться ті, які впливають на складові сукупного попиту і змінюють їх.

Отже, споживчі витрати залежать, перш за все, від кількості та доходів споживачів, їх багатства, життєвого рівня населення, в цілому. Таким чином, доходи споживачів, будь-то домогосподарства чи підприємства, залежить від податків. Зменшення податків веде до збільшення доходів споживачів, можливостей споживання і навпаки. Споживчі витрати, як відомо, визначаються не тільки власними коштами, а і зайомними, тому вони будуть залежати від величини заборгованості покупців та строків її погашення. Чим більшою є заборгованість тим більш обмеженими будуть споживчі витрати. Велике значення має і такий чинник, як сподівання споживачів, які стосуються змін їх власних доходів та рівня цін. Особливо впливають на зміну сукупного попиту інфляційні очікування, які можуть викликати ажіотажний попит, коли споживачі знаючи про можливе підвищення цін намагаються робити запаси товарів, частіше це стосується продуктів харчування або вкладають гроші у будь-які товари з метою запобігання їх знецінення.

Інвестиційні витрати, як відомо, залежать від ставки банківського відсотка, залежність ця обернена, тому, якщо ставка відсотка збільшуватиметься, то частина інвесторів не зможуть користуватися кредитами банку і інвестиційні витрати в економіку зменшаться. І навпаки зниження ставки банківського відсотка стимулює ділову та інвестиційну активність, інвестиції в економіку зростають, що сприятиме росту сукупного попиту. Виключенням з цієї залежності є ті випадки, коли суб'єкти господарювання, реалізуючи певні проекти,

очікують отримати високі прибутки, що дає можливість брати кредити під високий відсоток, це приводитиме до збільшення інвестиційних витрат навіть при умові зростання ставки банківського відсотка.

Інвестиційна активність суб'єктів господарювання залежить, також, від податків, оскільки можливості інвестування визначаються величиною прибутків за вирахуванням податків. Тому, чим більшими будуть податки, тим меншими можливості інвестицій.

Наразі інвестиційні витрати залежать від ефективності використання виробничих потужностей, їх завантаженості. Якщо виробничі потужності не повністю використовуються у виробництві, це стримуватиме додаткові інвестиції, які розраховані на певну віддачу.

Певну роль у інвестиційній діяльності підприємств мають інфляційні очікування. З попередньої теми відомо, що при високих темпах інфляції кредитори програють, а певні вигоди від інфляції мають зайомщики, оскільки повертають кредиторомі знецінені гроші. І хоча це стосується, в основному, не передбачуваної інфляції, підприємці намагаються будувати свою інвестиційну політику з урахуванням темпів інфляції.

Державні закупівлі товарів та послуг залежать, перш за все, від доходів державного бюджету. Якщо збільшення доходів бюджету зумовлено збільшенням податків, то це двояко впливає на сукупний попит. З одного боку, за рахунок зростання податків зменшуються доходи споживачів та прибутки підприємств, відповідно зменшуються споживчі витрати та приватні інвестиції, що приводить до скорочення сукупного попиту. З іншого боку, тільки доходи бюджету – більші можливості для реалізації державою соціальних програм і підвищення рівня життя населення, зростання споживчих витрат і сукупного попиту.

Багато залежить і від пріоритетів та характеру державної економічної політики. Якщо держава, на певному етапі розвитку, віддає перевагу реалізації соціальних програм, то зміниться співвідношення між споживчими витратами та державними закупками товарів та послуг на користь перших. Характер державної економічної політики формується в залежності від фази економічного циклу (політика експансії та політика стримування), тому держава може стимулювати або стримувати сукупний попит збільшуючи або зменшуючи державні закупівлі товарів та послуг.

Причиною зміни чистого експорту, як складової та фактору сукупного попиту є зміна цін на внутрішньому ринку. Але це не єдиний чинник, який впливає на чистий експорт. Якщо змінюватимуться ціни в країнах торгових партнерів, то це, також, приведе до зміни чистого експорту. Тому економічне положення країн – торговельних партнерів,

валютні курси виступають чинниками зміни сукупного попиту. Зміна валютного курсу може суттєво впливати на чистий експорт за рахунок зміни співвідношення між експортом та імпортом.

Слід зазначити, що всі нецінові фактори діють і впливають на сукупний попит не послідовно, а одночасно і різнонаправлено. Тому результат їх дії можна розглядати, як рівнодіючу всієї сукупності цих факторів.

6.2. Суть сукупної пропозиції. Закон і крива сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція (AS – aggregate supply) – це загальна кількість товарів та послуг, яка буде вироблена і представлена на ринку до реалізації при кожному можливому рівні цін. Іншими словами, сукупна пропозиція – це реальний обсяг національного виробництва при кожному можливому рівні цін.

Визначення передбачає, що між загальним рівнем цін і величиною пропозиції існує пряма залежність. Дійсно, вищий рівень цін створює для підприємств стимул виробляти і продавати більше товарів та послуг, оскільки при даному рівні витрат виробництва збільшення ринкових цін означатиме зростання прибутків підприємств і навпаки нижчий рівень цін веде до скорочення обсягів виробництва. Цю залежність виражає закон сукупної пропозиції. Суть закону: чим вищим є загальний рівень цін, тим більшою буде величина або обсяг сукупної пропозиції. Закон можна відобразити графічно, за допомогою кривої сукупної пропозиції.

В економічній літературі існують різні точки зору з приводу форми кривої сукупної пропозиції. Економісти вважають, що вона залежить від того, який проміжок часу аналізується – короткостроковий чи довгостроковий.

У короткостроковому періоді співвідношення між сукупним попитом і сукупною пропозицією визначає обсяг національного виробництва, зайнятості та навантаження виробничих потужностей. Тому чим вищим буде, наприклад, сукупний попит, тим вищим буде рівень цін, що стимулюватиме зростання обсягів виробництва. Крива, що відображає цю залежність має висхідну траєкторію. Графік кривої сукупної пропозиції у короткостроковому періоді:

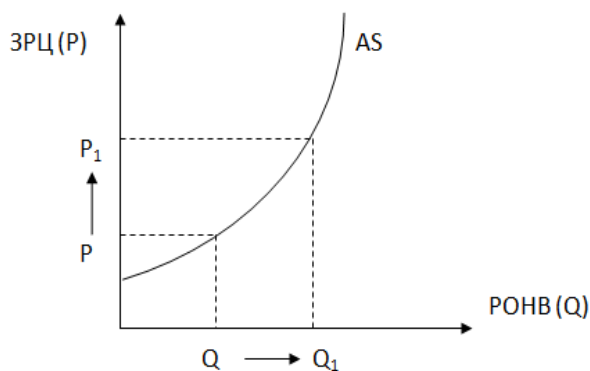

Рис. 6.3. Графік кривої сукупної пропозиції.

У довгостроковому періоді обсяг виробництва товарів та послуг визначається величиною економічних ресурсів та рівнем технологій і не залежить від рівня цін. Тому крива сукупної пропозиції у довгостроковому періоді є вертикальною:

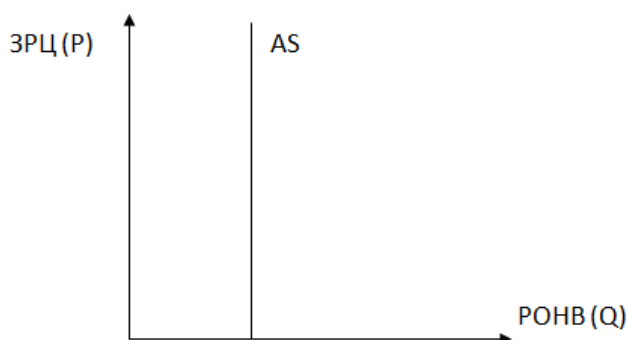

Рис. 6.4. Крива сукупної пропозиції у довгостроковому періоді.

Крива довгострокової сукупної пропозиції, як вважають економісти, показує обсяг виробництва, який називають природним. Цей рівень виробництва досягається за повної зайнятості, повного використання виробничих потужностей. Чинники, що впливають на природний рівень виробництва, переміщуватимуть криву сукупної пропозиції вправо або вліво. До такого роду чинників належать - кількість та ефективність економічних ресурсів, які використовуються, за тієї ж самої природної норми безробіття, та можливі заходи держави, що змінюють природну норму безробіття.

Наразі слід зазначити, що саме представники неокласичної школи стверджують, що крива сукупної пропозиції є вертикальною, а зміни сукупного попиту впливають тільки на рівень цін і не впливають на

обсяги виробництва та зайнятості. Це означає, що класична школа вважає повну зайнятість нормою для економіки. Кейнсіанці ж вважають криву сукупної пропозиції або горизонтальною, або висхідною. Тому зменшення сукупного попиту має негативні наслідки для виробництва та зайнятості, а саме, скорочує їх. Особливістю кривої сукупної пропозиції у короткостроковому періоді є те, що вона має три відрізки:

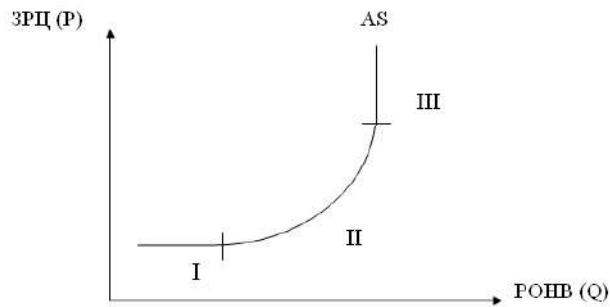

Рис. 6.5. Особливості кривої сукупної пропозиції

Перший (кейнсіанський) відрізок кривої відображає ситуацію, коли економіка розвивається в умовах не повної зайнятості та загрузки виробничих потужностей. На цьому відрізку фактичний обсяг виробництва менший за природний. Тому на цьому відрізку збільшення обсягу виробництва можливе без суттєвих змін середніх витрат виробництва, а відповідно, без зростання цін. Цей відрізок називається кейнсіанським, оскільки саме Дж. Кейнс вважав, що економіка функціонує в умовах неповної зайнятості.

Проміжний, або висхідний відрізок кривої сукупної пропозиції характеризується тим, що зростання обсягів виробництва супроводжується підвищенням рівня цін. Така ситуація можлива, коли економіка наближається до стану повної зайнятості і максимального навантаження виробничих потужностей.

В умовах коли економіка досягає обсягів виробництва ВВП за умов повної зайнятості, та максимальних виробничих можливостей ріст цін перестає стимулювати зростання виробництва, тому реакцією виробників на підвищення попиту в цих умовах буде підвищення цін при майже незмінних обсягах виробництва.

Таким чином, як було з'ясовано, основними ціновими факторами, що впливають на зміну величини сукупної пропозиції є зміна рівня цін та зміна відсоткової ставки. В обох випадках простежується пряма залежність між зміною кожного з факторів та величини сукупної пропозиції. Графічно така залежність зображається рухом від однієї

точки до іншої на кривій сукупної пропозиції.

На сукупну пропозицію, крім ціни, можуть впливати й нецінові фактори, викликаючи зміщення кривої. На рис. 6.6. зображене переміщення кривої з положення AS_1 у AS_2 , що показує збільшення сукупної пропозиції. На проміжному і вертикальному відрізках це збільшення означає переміщення вправо, яке показує, що фірми спільно вироблятимуть більший обсяг продукції за кожного рівня цін.

На горизонтальному відрізку кривої сукупної пропозиції збільшення сукупної пропозиції можна розглядати як зниження рівня цін для кожного рівня обсягу виробництва (переміщення кривої сукупної пропозиції вниз). Аналогічно, переміщення кривої з положення AS_1 у AS_2 є переміщення вліво, що відображає зменшення сукупної пропозиції.

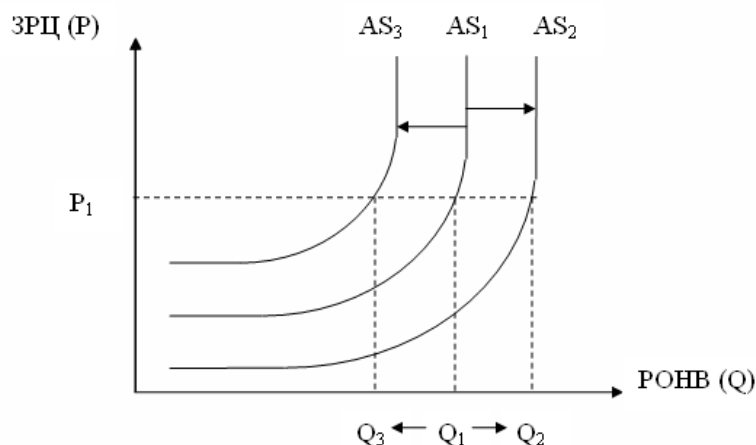

Рис. 6.6. Зміщення кривої сукупної пропозиції під дією нецінових факторів

Основними чинниками, що переміщують криву сукупної пропозиції є:

1. Зміни цін факторів виробництва:
 - а) наявність ресурсів в країні: земля; трудові ресурси; капітал; підприємницькі здібності;
 - б) ціни на імпортні ресурси;
 - в) ринкова сила.
2. Зміни продуктивності ресурсів;
3. Зміни правового та інституційного середовища.

Розглянемо докладніше ці фактори.

Наразі крива виробничих можливостей суспільства переміщується вправо, якщо її наявні ресурси зростають. Переміщення вправо кривої

виробничих можливостей зумовлює і переміщення вправо кривої сукупної пропозиції. Збільшення пропозиції внутрішніх ресурсів у країні знижує ціни факторів виробництва і зменшує витрати виробництва на одиницю продукції.

За будь-якого конкретного рівня цін, усі фірми спільно вироблятимуть і пропонуватимуть для продажу більший реальний обсяг виробництва, ніж раніше. Зменшення пропозиції ресурсів підвищує ціни факторів виробництва і переміщує криву сукупної пропозиції вліво.

Наступний чинник даного фактору – ціни імпортованих ресурсів. Як іноземний попит на вітчизняні товари розширює наш сукупний попит, так і ресурси, імпортовані з – за кордону, збільшують нашу сукупну пропозицію. Ресурси, вітчизняні чи імпортовані, збільшують виробничі потужності країни. Імпортовані ресурси знижують ціни факторів виробництва та зменшують витрати виробництва на одиницю виробленого у країні реального обсягу продукції. Загалом, зниження цін на імпортовані ресурси збільшує нашу сукупну пропозицію; зростання цін на ці ресурси зменшує нашу сукупну пропозицію.

6.3. Макроекономічна рівновага: суть і види

Останній елемент фактору – ринкова влада. Зміна ступеня ринкової влади, або монопольної влади, продавців ресурсів також може вплинути на ціни факторів виробництва і на сукупну пропозицію. Ринкова влада – це здатність встановлювати ціну, вищу від тієї, яка мала б місце за умов конкуренції. Добрим прикладом цієї ринкової ситуації є зростання і зниження ринкової влади Організації країн – експортерів нафти (ОПЕК) упродовж трьох останніх десятиріч. Десятикратне зростання цін на нафту, досягнуте ОПЕК у 1970-і роки, збільшило витрати виробництва на одиницю продукції і перемістило криві сукупної пропозиції багатьох країн вліво. Проте подальше різке послаблення ринкової влади ОПЕК у середині 1980-х років зменшило витрати виробництва та перевезення товарів і, як без посередній наслідок цього, збільшило сукупну пропозицію в багатьох країнах.

Продуктивність ресурсів пов'язує рівень реального обсягу виробництва у країні з кількістю фактора виробництва, що використаний для продукування цього обсягу продукції. Інакше кажучи, продуктивність є середнім обсягом продукції або реальним обсягом продукції на одиницю вкладеного фактора виробництва:

$$\text{Продуктивність} = \frac{\text{Реальний обсяг продукції}}{\text{Витрати фактора виробництва}} \quad (6.3)$$

Підвищення продуктивності означає, що економіка може одержати більший реальний обсяг продукції зі своїх ресурсів, або факторів виробництва. Тому зниження витрат виробництва на одиницю продукції, зростання продуктивності праці переміщує криву сукупної пропозиції вправо; зниження продуктивності праці збільшує витрати виробництва на одиницю продукції і переміщує криву сукупної пропозиції вліво.

Правове та інституційне середовище. Зміни у правовому та інституційному середовищі, у якому фірми функціонують та взаємодіють, можуть змінити витрати виробництва на одиницю продукції та перемістити криву сукупної пропозиції. Двома можливими видами цих змін є:

1. Зміни у податках та субсидіях.
2. Зміни в глибині державного втручання в економіку.

Вищі податки, такі, як податок на додану вартість, акцизний збір, податок із заробітної плати, збільшують витрати виробництва на одиницю продукції і зменшують сукупну пропозицію значною мірою у той же спосіб, що і зростання заробітної плати.

Фірми здебільшого мають додаткові витрати внаслідок державного регулювання. Наразі регулювання збільшує витрати виробництва на одиницю продукції і переміщує криву сукупної пропозиції вліво. Прихильники де регулювання енергійно доводять, що зменшення паперотворчості, пов'язаної з державним регулюванням, зменшить витрати на одиницю продукції. Як наслідок – крива сукупної пропозиції неодмінно переміщуватиметься вправо. Навпаки, якщо державне втручання в економіку посилиться, то витрати виробництва зростуть і сукупна пропозиція зменшиться.

Як бачимо, існує чимало нецінових факторів, що справляють значний вплив на зміну положення кривої сукупної пропозиції, але поділяються вони ще на дві групи: реальні та номінальні. Реальні чинники впливають на сукупну пропозицію як у короткостроковому, так і довгостроковому періодах, до тих відносять: обсяг ресурсів; інтеграція країни у світову економіку та додаткові витрати на підприємницьку діяльність. Номінальні чинники впливають лише на криву короткострокової сукупної пропозиції, до них входять: рівень цін на ресурси; інституційні чинники та структура ринків товарів та послуг.

Рівноважний стан на національному ринку встановлюється тоді,

коли бажання і можливості покупців придбати певний об'єм товарів та послуг за заданого рівня цін співпадають з бажанням і можливістю підприємців виготовити та поставити на ринок таку ж кількість товарів та послуг.

Графічно координати перетину кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції показують рівноважний об'єм національного виробництва та рівноважний рівень цін. У випадку відхилення одного із параметрів від рівноважного рівня ринковий механізм відновлює рівновагу.

Оскільки крива сукупної пропозиції AS складається із трьох відрізків, то і механізм встановлення рівноважного стану має свою специфіку в залежності від того, якому відрізку кривої AS відповідає ситуація в економіці. Розглянемо докладніше ці різні ситуації. P – загальний рівень цін; Q – реальний обсяг національного виробництва.

У такому випадку рівень цін не має жодного значення у формуванні рівноважного реального об'єму національного виробництва. За такого рівня цін (Рис. 6.7. А) виробники можуть збільшити об'єми виробництва не збільшуючи при цьому середніх витрат. Але тоді виникнуть серйозні труднощі з реалізацією продукції, через недостатній сукупний попит. Зіткнувшись із такою ситуацією, виробники змушені будуть скоротити об'єми виробництва доти, доки не відновиться рівновага на ринку. В протилежному випадку, якщо підприємства виробляють менший, ніж рівноважний (Q_e), об'єм продукції, то переважний сукупний попит змусить їх розширяти виробництво до тих пір, доки об'єм національного продукту не досягне рівноважного рівня (Q_e).

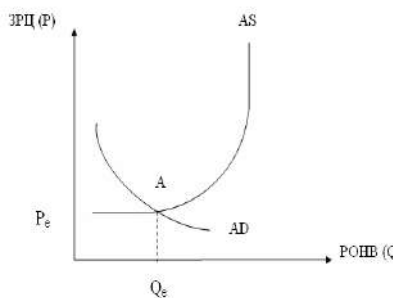

Рис. 6.7.А

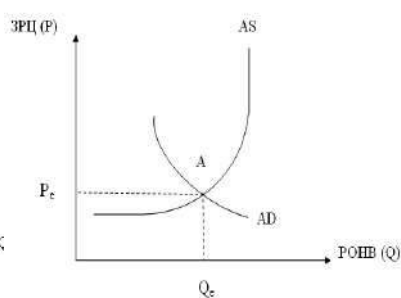

Рис. 6.7.Б

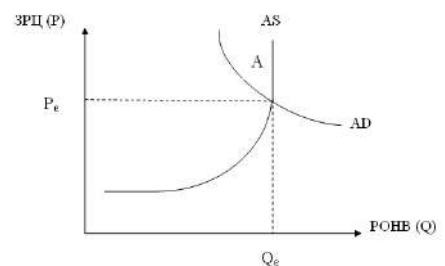

Рис. 6.7.В

Рис.6.7. Рівновага на відрізках кривої сукупної пропозиції

У процесі перетину кривою сукупного попиту кривої сукупної пропозиції на проміжному відрізку, відразу спрацьовує традиційний ринковий механізм відновлення рівноваги, добре відомий із аналізу індивідуальних ринків. У випадку пониження рівня цін нижче рівноважного відбудеться зменшення об'єму національного виробництва (Q_{AS_1}), водночас споживачі будуть готові придбати більшу кількість товарів та послуг (Q_{AS_2}). Утворений в економіці дефіцит товарів посилює конкуренцію між покупцями, що призводить до підвищення цін до рівноважного положення. У результаті цього величина сукупної пропозиції зростає, а сукупного попиту – спадає.

6.4. Зміни макроекономічної рівноваги

Рівновага на класичному відрізку настає тоді, коли економіка працює на межі своїх виробничих можливостей, тому механізм не може спрацьовувати в повному об'ємі. У випадку зниження рівня цін нижче рівноважного відбудеться збільшення сукупного попиту в той час як об'єм національного виробництва залишиться незмінним. Конкуренція між покупцями штовхає ціну вгору до рівноважного рівня. У результаті величина сукупного попиту зменшиться, а величина сукупної пропозиції не зможе адекватно відреагувати збільшенням, так як для цього в економіки немає ресурсів.

У протилежній ситуації, коли рівень цін виявиться вищим за рівноважний рівень цін, порушена рівновага відновлюється тільки за рахунок зниження цін, а об'єм національного виробництва залишається незмінним.

Таким чином, на кейнсіанському відрізку відновлення рівноважного стану досягається за рахунок зміни об'ємів виробництва за незмінного рівня цін, на проміжному відрізку – за рахунок одночасних змін об'ємів виробництва і рівня цін, і на класичному відрізку – за рахунок зміни рівня цін за сталих об'ємів національного виробництва.

Зміна макроекономічної рівноваги можлива при зміні сукупного попиту. Зміна сукупного попиту на різних відрізках кривої сукупної пропозиції дають різкий ефект.

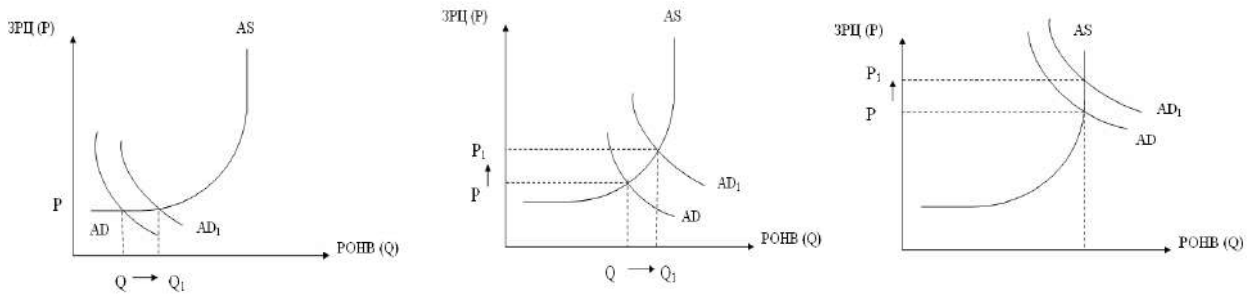

Рис. 6.8 А. на кейнсіанському відрізку Рис. 6.8 Б. на проміжному відрізку
Рис. 6.8 В. на класичному відрізку

Рис. 6.8. Зміни рівноваги під дією змін сукупного попиту.

Зміщення кривої AD на кейнсіанському відрізку призведе до збільшення рівноважного реального об'єму виробництва за незмінного рівня цін (рис. 6.8 А).

Збільшення сукупного попиту на проміжному відрізку веде до збільшення рівноважного реального об'єму виробництва, але одночасно підвищиться і рівень цін, тобто буде збільшення як реального, так і номінального ВВП (рис. 6.8 Б).

На класичному відрізку збільшення сукупного попиту викличе лише підвищення рівня цін, адже рівноважний реальний об'єм ВВП залишається незмінним (рис. 6.8 В).

Як бачимо з аналізу, збільшення сукупного попиту на проміжному і класичному відрізках кривої AS призведе до збільшення загального рівня цін, тобто до появи в економіці так званої інфляції попиту. Рівень її буде тим вищий, чим ближче економіка знаходиться до рівня повної зайнятості.

Розглянемо гіпотетичні ситуації, що допоможуть нам проілюструвати впливи зміни у структурі сукупної пропозиції на рівноважні рівні цін та реальний обсяг виробництва.

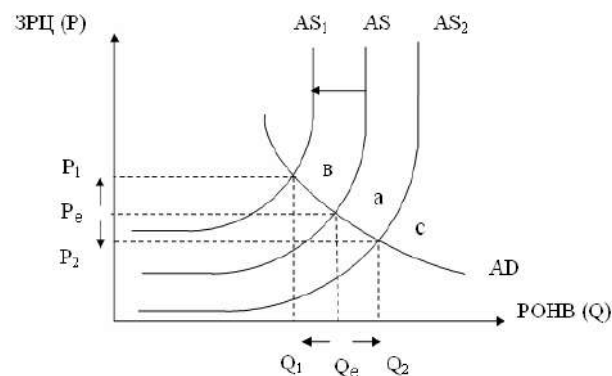

Рис. 6.9. Зміна рівноваги за умови зміни сукупної пропозиції

Припустимо, що іноземні постачальники різко підвищили ціни на імпорту нафту. Вищі ціни на енергію поширилися у всій світовій економіці, що збільшило витрати виробництва. Отже крива сукупної пропозиції перемістилась вліво, з положення AS в AS_2 . Підвищення цін з P_E до P_1 , безсумнівно є інфляцією витрат.

Наслідки переміщення кривої сукупної пропозиції вліво двічі несприятливі, бо реальний обсяг виробництва зменшиться з Q_E до Q_1 . Це означає, що економіка переміститься з точки, «а» в точку «в», зайнятість зменшиться і виникне інфляція.

Припустимо, що сукупна пропозиція зростає. Наприклад, в економіці простежується різке зростання продуктивності праці, яке не супроводжується підвищенням заробітної плати. Переміщення кривої сукупної пропозиції з положення AS у AS_2 збільшує реальний обсяг виробництва з Q_E до Q_2 і, за умови гнучкості цін та заробітної плати у напрямку зниження, водночас знижує рівень цін з P_U до P_2 . Економіка переміщується з точки «а» в точку «с».

Переміщення кривої сукупної пропозиції з положення AS у AS_2 передбачає зміну рівня повної зайнятості та реального обсягу виробництва за абсолютного повного використання потенціалу економіки. Зокрема, це переміщення свідчить про економічне зростання і вказує на збільшення виробничого потенціалу економіки.

Загалом, розуміння та вміння використовувати в своїх цілях системи макроекономічної рівноваги допомагають пересічній людині уникнути непередбачених збитків і збагатитися. А державний апарат має за основу саме цю модель, розробляючи плани майбутнього розвитку країни, плануючи держбюджет. І обирає основною своєю ціллю саме збереження макроекономічної рівноваги в країні.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке агрегатні величини?
2. Що означає процес агрегування?
3. Що таке сукупний попит?
4. Покажіть структуру сукупного попиту?
5. Дайте визначення закону сукупного попиту?
6. Що таке цінові фактори сукупного попиту?
7. Назвіть і розкрийте суть цінових факторів сукупного попиту?
8. Що таке детермінанти сукупного попиту?
9. Як впливають нецінові фактори на криву сукупного попиту?
10. Що таке сукупна пропозиція?
11. Дайте визначення закону сукупної пропозиції?
12. Які особливості кривої сукупної пропозиції?
13. Які нецінові фактори сукупної пропозиції?
14. Як нецінові фактори сукупної пропозиції впливають на криву сукупної пропозиції?
15. Що таке макроекономічна рівновага?
16. Які існують види макроекономічної рівноваги?
17. Проаналізуйте три варіанти макроекономічної рівноваги.
18. Що передбачає переміщення кривої сукупної пропозиції з положення AS у AS_2 ?
19. Які змінні впливають на макроекономічну рівновагу?

ТЕМА 7 ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ ЗАГАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ

7.1. Класична модель макроекономічної рівноваги. Закон Ж. Б. Сея

7.2. Поняття ефективного попиту в кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги

7.3. Рівновага інвестицій і заощаджень в кейнсіанській моделі. Крива IS та її логічне обґрунтування

7.4. Крива LM і її логічне обґрунтування. Загальна економічна рівновага за кейнсіанськими моделями

Основні терміни та поняття

Інвестиції. Заощадження. Закон Ж. Б. Сея. Формула Фішера. Кембріджське рівняння. Ціна попиту. Ціна пропозиції. Ефективний попит. Психологічний закон Дж. Кейнса. Середня схильність до заощаджень. Середня схильність до споживання. Гранична схильність до споживання. Гранична схильність до заощаджень. Крива IS. Крива LM. Ефект мультиплікатора. Інвестиційний мультиплікатор.

7.1. Класична модель макроекономічної рівноваги. Закон Ж. Б. Сея

З порушенням рівноваги виникають складні макроекономічні проблеми, вирішення яких є головною метою діяльності держави та уряду. Логічний зв'язок даної теми з попередньою полягає в тому, що в ній розглядаються причини порушення рівноваги на рівні окремих ринків і на рівні національного ринку, а основне, можливі механізми відновлення загальної рівноваги.

Отже, існують різні підходи, різних економічних шкіл до пояснення причин макроекономічної нестабільності та можливостей забезпечення сталого розвитку національної економіки. Ці розбіжності стосуються двох шкіл, перш за все, класичної та кейнсіанської, на теорії яких сформовано моделі макроекономічної рівноваги. Аналіз класичної та кейнсіанської моделей макроекономічної рівноваги є головною метою даної лекції.

Наукова розробка питань макроекономічної рівноваги має місце в роботах економістів XVIII–IXX ст., представників Кембриджської школи (А. Маршалла, А. Пігу, Д. Робертсона) та Лозанської школи (А. Вальраса, В. Парето та інш.). Саме їх ідеї покладено в основу класичної моделі макроекономічної рівноваги, яка характеризує конкурентну ринкову систему, рівновага якої забезпечується умовами вільного ринку та вільної конкуренції; Виникнення монополій наприкінці XIX – початку XX сторіччя, обмежує вільну конкуренцію, можливості ринку до саморегулювання, тому виникає об'єктивно необхідність пошуку нових механізмів забезпечення макроекономічної рівноваги.

Саме в 30-ті роки XX сторіччя виникає кейнсіанська теорія, автор якої Дж. Кейнс, видатний англійський економіст, системно проаналізувавши існуючі макроекономічні моделі, враховуючи нові економічні умови, створив свою модель макроекономічної рівноваги.

На перший погляд, зважаючи на основний закон моделей, кейнсіанська модель є повною протилежністю класичній, але між ними є певна єдність. Загальні риси класичної та кейнсіанської моделей макроекономічної рівноваги:

- обидві моделі короткострокові, тобто механізми підтримання рівноваги не виключають можливість залучення до виробництва додаткових ресурсів, але період, який розглядається, недостатній для заміни виробничих потужностей;

- економіка в моделях розглядається, як замкнута (не враховується вплив закордону на національну економіку);

- держава активно не впливає на економічні процеси суспільства, тому в самій моделі не враховуються податки, трансфертні платежі, тощо;

- макрорівновага встановлюється в результаті взаємодії ринків ресурсів, благ, грошей та заощаджень;

- умовою загальної рівноваги є рівновага інвестицій і заощаджень ($S=I$).

Класична модель макрорівноваги – це пояснююча короткострокова модель, яка відображає взаємодію ринків ресурсів, товарів, грошей та інвестицій і описує спосіб досягнення економічного оптимуму без державного втручання, за допомогою конкурентної ринкової системи.

Основою класичної моделі є закон Ж. Б. Сея, французького економіста кінця XVIII – початку XIX сторіччя (1767-1832), згідно якого будь-яка пропозиція утворює відповідний собі попит.

$$\sum_{i=1}^h Q_i^S = \sum_{i=1}^n Q_i^D \quad (7.1)$$

Цей закон маємо розуміти таким чином: кожен виробник може придбати таку кількість товарів та послуг у грошовій формі (попит), яка дорівнюватиме кількості товарів, або послуг, що він виробляє і реалізує на ринку, у грошовій формі (пропозиція). Тобто, для нього попит і пропозиція тотожні. Такий характер дій притаманний не окремому, а кожному з виробників. Тепер, якщо позначити через Y – сукупний дохід, а через E – сукупні витрати, то рівновага передбачає, що

$$Y = E \quad (7.2)$$

Але, зрозуміло, що це можливо при умові, що весь дохід йде на споживання і використовуються лише власні кошти, не враховуються найомні. Виняткова ситуація. У повсякденному житті, як правило, частка доходу може заощаджуватись, а джерелом сукупних витрат можуть бути не тільки власні кошти, але і зайомні (наприклад кредити). Ураховуючи ці обставини, сукупний дохід може складатись із двох частин $Y = C + S$; сукупні витрати, також, із двох частин – $E = C + I$; де C – це частина доходу, яка йде на споживання, споживчі витрати, S – заощадження, I – інвестиції.

Наразі загальна рівновага досягається при умові, що $S = I$.

І саме представники класичної школи вважали, що в ринковій системі існують механізми за допомогою яких забезпечується рівновага інвестицій і заощаджень майже автоматично, не зважаючи на те що інвестиції і заощадження здійснюють різні суб'єкти, інтереси яких можуть не співпадати.

Розкриваючи суть цього механізму класики виходили з того, що метою заощаджень є отримання додаткового доходу у вигляді банківських відсотків. При цьому зміна банківського відсотка впливає на розміри заощаджень. Наприклад, при високій ставці банківського відсотка люди намагаються більшу частину свого доходу заощаджувати, вкладаючи гроші на депозит у банк. Тому можна стверджувати, що заощадження – це функція від ставки банківського відсотка, причому зростаюча функція:

$$S = f(r) \quad (7.3)$$

Інвестори у своїй діяльності керуються інтересами отримання прибутку, при цьому вони частку цього прибутку повинні віддати постачальникам грошових ресурсів (при умові, що користуються зайомними коштами) у вигляді відсотків за кредит, як ціни грошового капіталу. Зрозуміло, що чим вищою буде плата за зайомний капітал у відсотках, тим менш вигідним буде його залучення, інвестиційна

активність знижуватиметься. І навпаки, низька ставка відсотка за користування зайомним капіталом стимулюватиме зростання інвестицій, можливим і вигідним стає вкладання капіталу навіть у ті проекти, які малоприбуткові і при високих ставках відсотків неможливі. Звідси висновок: інвестиції, також, є функцією від банківського відсотка, тільки спадаючою:

$$I = f(r) \quad (7.4)$$

Таким чином, якщо вважати, що ціною грошей виступає ставка банківського відсотка, то заощадження слід розглядати, як пропозицію грошей, а інвестиції – утворюють попит на гроші на специфічному грошовому ринку.

На рис. 7.1 r_e – це рівноважна ставка банківського відсотка, при якій інвестиції дорівнюють заощадженням. При цьому порушення рівноваги буде ліквідуватись за рахунок конкуренції між продавцями грошового капіталу, та його споживачами при зміні ставки відсотка та кон'юнктури ринку (розглянути на прикладі) грошей.

Загальний висновок: представники класичної школи вважали, що в механізмі ринку існує специфічний грошовий ринок, на якому у якості пропозиції грошей виступають заощадження, у якості попиту на гроші – інвестиції, ціною грошей виступає ставка банківського відсотка, гнучка зміна якого, під впливом конкуренції суб'єктів ринку, обов'язково відновлює рівновагу заощаджень та інвестицій, а відповідно сукупного попиту та сукупної пропозиції на товарному ринку.

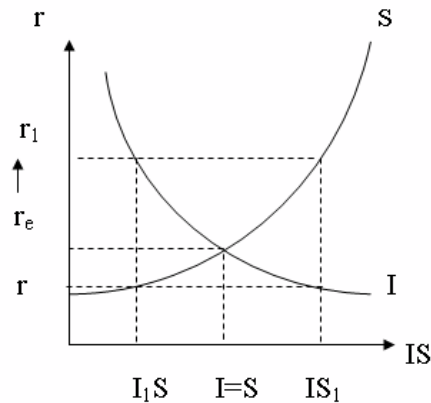

Рис. 7.1. Рівновага заощаджень і інвестицій у класичній моделі макроекономічної рівноваги

Класична модель орієнтована на макрорівновагу в умовах повної, ефективної зайнятості та повного завантаження виробничих потужностей, оскільки класики вірили в необмежені можливості ринку до саморегулювання. Вихідним у встановленні рівноваги є ринок ресурсів. Основним ресурсом у класичній моделі є робоча сила. Ринок

робочої сили – основа ринку ресурсів (див. лекцію № 4). Основним елементом ринку робочої сили є попит на робочу силу (L^D) та пропозиція робочої сили (L^S), а в якості ціни робочої сили виступає реальна заробітна плата (реальна кількість товарів та послуг, які може купити споживач на свою номінальну заробітну плату).

Попит і пропозиція робочої сили є функціями від реальної заробітної плати (W/P). Попит на робочу силу (L^D) є спадною функцією від реальної заробітної плати (W/P), а пропозиція праці (L^S) – зростаючою. В результаті взаємодії попиту та пропозиції встановлюється рівноважна заробітна плата (W_e/P_e) та рівноважна зайнятість (L_e), яка означає, що $L^D = L^S$.

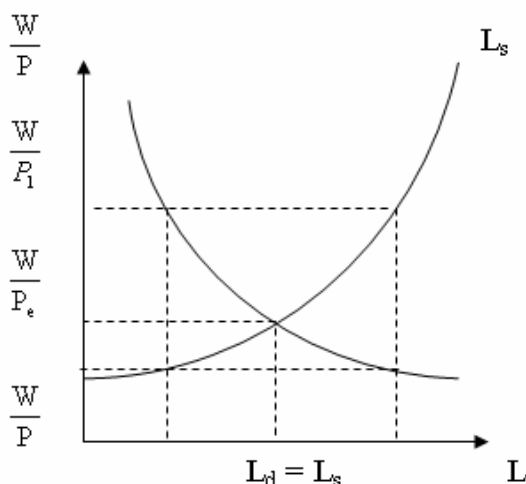

Рис. 7.2. Рівновага на ринку праці в класичній моделі

Під час зміни реальної заробітної плати змінюється кон'юнктура ринку, тобто співвідношення між величиною попиту та пропозиції робочої сили, в результаті чого може виникнути надлишковий попит або надлишкова пропозиція робочої сили, остання приведе до зростання безробіття. І у першому і у другому випадках включаються механізми конкуренції між роботодавцями з одного боку та найманими працівниками з іншого, в результаті чого заробітна плата буде змінюватись в бік підвищення, або зниження, до тих пір, поки не встановиться рівноважна заробітна плата і не буде досягнуто повної зайнятості (розглянути на прикладі).

Саморегулювання ринку робочої сили за класичною теорією забезпечує ефективну повну зайнятість.

Повна ефективна зайнятість означає, що всі бажаючі працювати, будуть забезпечені робочими місцями, а всі фірми будуть наймати

необхідну кількість робітників.

Якщо ж бувають випадки, коли виникає стійка незайнятість, то класики вважали, що причиною цього може бути порушення законів конкуренції, за умов яких заробітна плата перестає бути гнучкою, і не реагує на зміни кон'юнктури ринку робочої сили (наприклад, втручання профсоюзів або держави). Наразі певний час безробіття буде збільшуватись, але його не можна вважати вимушеним, оскільки породжується воно не об'єктивними факторами.

7.2. Поняття ефективного попиту в кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги

Класична економічна теорія виходить з того, що економічна система функціонує на основі традиційного товарного обігу, за умов якого гроші є нейтральними, оскільки їх маса (M) впливає на рівень цін та номінальну заробітну плату (W), але не визначає обсягів реального продукту (Y), зайнятості (L) та реальної заробітної плати (W/P). Така ситуація відповідає кількісній теорії грошей згідно з якою рівень цін, відповідно, номінальний продукт ($P*Q$) змінюються відповідно до зміни грошової маси, яка є у обігу.

Відомо, що існує два варіанти кількісної теорії грошей. Перший варіант може бути представлений формулою І. Фішера:

$$M * V = P * Q; \quad (7.5)$$

Саме за цією формулою, якщо рівень виробництва у короткостроковому періоді є величиною заданою, а швидкість обігу грошей не залежить від їх кількості, то загальний рівень цін буде змінюватись у тому ж напрямку і співвідношенні, що і маса грошей.

Наразі $M = \frac{P*Q}{V}$, де M – пропозиція грошей, яку можна позначити, як

M^s , це екзогенна величина і за класичною теорією, наперед визначена, а $\frac{P*Q}{V}$, або $\frac{Y}{V}$ – це попит на гроші, або M^d . Умовою рівноваги ринку грошей є: $M^d = M^s$.

Отже, грошовий ринок, за класичною моделлю – це інструмент формування загального рівня цін. Якщо Y – це номінальний продукт, або $P*Q$, то при умові, що $Q = \text{const}$, у короткостроковому періоді, то збільшення пропозиції грошей приведе до зростання цін (P), а відповідно до зростання номінального продукту Y ($P*Q$).

Другий варіант кількісної теорії грошей був розроблений А. Маршаллом. За його думкою виникнення кредитних грошей веде до того, що господарюючі суб'єкти завжди мають альтернативу між тим,

аби тримати гроші в ліквідній формі (готівкою), або у неліквідній (у вигляді фінансових активів). Оскільки готівка може, за певних умов, забезпечувати дохід і не менший ніж фінансові активи (приклад), то суб'єкти господарювання якусь частину свого капіталу будуть тримати у найбільш ліквідній формі, тобто готівкою. Маршалл вважав, що можна визначити, яку частку свого доходу суб'єкти будуть тримати готівкою, це величина більш-менш постійна, її визначає коефіцієнт K , тоді формула рівноваги на грошовому ринку буде виглядати наступним чином:

$$M = K * P * Q, \quad (7.6)$$

де M – пропозиція грошей (M^s);

$K * P * Q$ – попит на гроші (M^d);

K – коефіцієнт, доля доходу, яка зберігається у ліквідній формі;

P – загальний рівень цін;

Q – обсяг національного виробництва.

Знов таки, оскільки K і Q не залежать від кількості грошей у обігу і від рівня цін, то висновок буде таким же, як і в аналізі рівняння І. Фішера: загальний рівень цін змінюється у тому ж напрямку і співвідношенні, у якому змінюється кількість грошей у обігу.

Загальна економічна рівновага – це стан економіки, коли на всіх ринках – благ, робочої сили, грошей – одночасно досягається рівновага (закон Вальраса).

Загальний висновок, до якого доходимо, аналізуючи характеристику класичної моделі макроекономічної рівноваги, полягає в тому, що класики вважали конкурентну ринкову систему такою, що має механізми, здатні забезпечити загальну рівновагу та повну ефективну зайнятість економічно активного населення.

Як було підкреслено раніше, кейнсіанські моделі виходять з того, що обмеження можливостей ринку до саморегулювання зумовлює необхідність втручання держави у регулювання економічних процесів у суспільстві, оскільки економіка працює за умов неповної зайнятості і порушення рівноваги не відновлюється автоматично за рахунок внутрішніх механізмів конкурентного ринку.

У кейнсіанській теорії вирішальний вплив на кінцевий продукт і зайнятість має не пропозиція, як вважали класики, а сукупний попит. Тому основний закон в кейнсіанській моделі є повною протилежністю закону

Ж. Б. Сея: сукупний попит формує відповідну собі сукупну пропозицію. За умови випадку порушення рівноваги держава має регулювати саме сукупний попит. Обґрунтування закону: Дж. Кейнс вважав, що у короткостроковому періоді технологічний рівень виробництва не

змінюється, не змінними є і виробничі потужності, тому рівень виробництва визначається чисельністю зайнятих. Тобто виробники готові виробляти певну кількість продукції і забезпечувати кількість зайнятих при цьому, але в залежності від виручки, яку вони будуть отримувати від реалізації своєї продукції. Виручку від реалізації, яка мотивує рівень виробництва Кейнс називає *ціною пропозиції*. Іншими словами функція сукупної пропозиції буде задана, оскільки задані досягнутим рівнем технологій витрати виробництва на одиницю продукції, а значить і на любий обсяг продукції.

Ураховуючи ринкові ціни, обсяг виробництва і ринковий попит виробники очікують отримати певну виручку, що її Кейнс називає *ціною попиту*.

Дійсні обсяги виробництва будуть визначатись рівновагою ціни пропозиції та ціни попиту. Величина попиту у стані рівноваги в теорії Кейнса називається ефективним попитом.

Звідси загальний висновок: функції сукупного попиту і сукупної пропозиції визначають рівень виробництва і зайнятості, функція пропозиції у короткостроковому періоді є величиною заданою, у такому разі, реальний обсяг виробництва і зайнятості залежить від сукупного попиту. Саме цьому, підкреслював Кейнс, потрібно регулювати та стимулювати сукупний попит, щоб збільшувати обсяги виробництва і зайнятості. Розглянемо, спочатку, спрощену модель макроекономічної рівноваги Дж. Кейнса, що не враховує активних регулюючих функцій держави.

Сукупний попит, як відомо, можна визначити сукупними витратами, які суб'єкти господарювання готові здійснити на купівлю товарів і послуг. Структура сукупних планових витрат визначається формулою:

$$AD (E) = C + I + G + X_n, \quad (7.7)$$

де C – споживчі витрати;

I – інвестиційні витрати;

G – державні закупівлі товарів та послуг;

X_n – витрати на чистий експорт.

Оскільки економіка в макроекономічній моделі розглядається як замкнута, а простий її варіант не враховує активного втручання держави в економіку, то сукупні планові витрати можна представити, як споживчі витрати домогосподарств та інвестиційні витрати фірм, що є їх основними компонентами:

$$AD (E) = C + I; \quad (7.8)$$

Споживчі планові витрати залежать від доходу, тому їх можна розглядати, як функцію від доходу, це зростаюча функція: $C = f (Y)$;

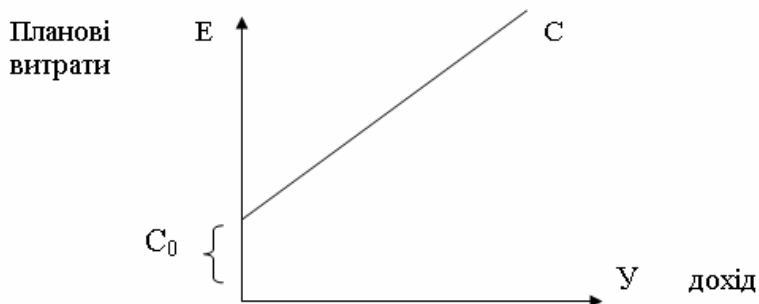

Рис. 7.3. Графік функції споживання

Очевидно, що з ростом доходу зростає споживання, про що свідчить висхідний характер кривої і споживання має місце навіть тоді, коли дохід дорівнює 0, тому крива зміщена вгору на певну величину. Ця величина визначається незапланованими інвестиціями в товарно-матеріальні запаси (ТМЗ) для підприємств та автономним споживанням для окремих споживачів.

Споживання залежить від доходу, але не слід забувати, що частина доходу може заощаджуватись. Заощадження, в свою чергу, залежать від доходу, чим більшим буде дохід, тим більшими будуть можливості для заощаджень. Цю залежність також можна розглянути, як функцію (зростаючу): $S = f(Y)$;

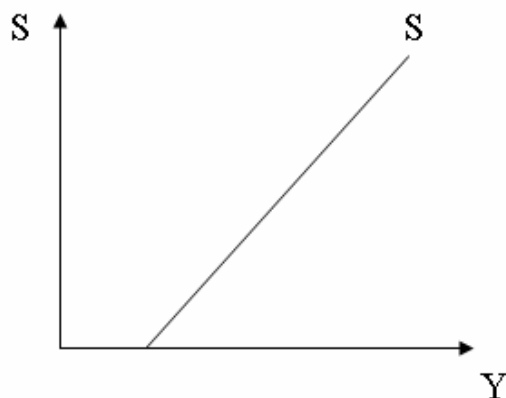

Рис. 7.4. Графік функції заощаджень

Заощадження можливі тільки за певного рівня доходу, тому крива починається не з 0. Заощадження та споживчі витрати складають сукупний дохід ($Y = C + S$).

Дж. Кейнс аналізуючи фактори, що визначають споживання і заощадження формулює свій основний психологічний закон. Суть закону: із ростом доходу зростає споживання, але споживання зростає

на меншу величину ніж дохід. Це означає, що з ростом доходу спостерігається затухаюче зростання споживання за рахунок прискореного зростання заощаджень. Саме ця закономірність у теорії Дж. Кейнса слугує аргументом того, що в економічному розвитку настає такий момент, коли ефективний попит виявляється недостатнім для забезпечення повної зайнятості, тому рівновага сукупного попиту та пропозиції на товарному ринку можлива за певного рівня вимушеного безробіття.

Для кількісної характеристики закону використовуються показники середньої та граничної схильності до споживання та заощаджень:

APC – середня схильність до споживання;

$$APC = \frac{C}{Y} \quad (7.9)$$

MPC – гранична схильність до споживання;

$$MPC = c = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \quad (7.10)$$

де C – споживчі витрати;

Y – дохід;

ΔC – зміна споживання;

ΔY – зміна доходу;

APS – середня схильність до заощаджень;

$$APS = \frac{S}{Y} \quad (7.11)$$

MPS – гранична схильність до заощаджень;

$$MPS = s = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (7.12)$$

де S – заощадження;

Y – дохід;

ΔS – зміна заощаджень;

ΔY – зміна доходу;

Зрозуміло, що при цьому $\Delta C + \Delta S = \Delta Y$, а $C + S = Y$.

Другим елементом сукупних витрат ($AD = C + I$) є інвестиційні витрати, що також мають зв'язок із доходом. Зокрема, Кейнс підкреслює, що інвестиції можуть змінюватись відносно автономно відносно ставки банківського відсотка. Зміна інвестицій відносно зміни доходу має мультиплікативний ефект. Мультиплікатор, у даному випадку, це числовий показник, який показує у скільки разів приріст сукупного доходу буде більшим, аніж приріст інвестицій, що спричинили зростання доходу. Кількісно він дорівнюватиме величині оберненій щодо граничної схильності до заощаджень:

$$M = \frac{1}{S} = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \quad (7.13)$$

Враховуючи фактори, що впливають на споживчі витрати і інвестиції, як головні компоненти сукупного попиту, можна повернутись до умов загальної рівноваги. Загальна рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції можлива за умови, що заплановані витрати E (AD) дорівнюють фактичним витратам, що є сукупною пропозицією Y (AS). Заплановані витрати визначаються грошовою сумою, яку домогосподарства, фірми та держава планують затратити на товари і послуги. Фактичні витрати – це витрати, що названі вище економічні суб'єкти фактично витратили на придбання товарів і послуг. Вони дорівнюють фактично отриманим доходам або сукупному випуску. Тому кейнсіанська модель отримала назву доходів і витрат. Графічно рівновагу за цією моделлю можна представити за допомогою променя з початку координат під кутом 45° :

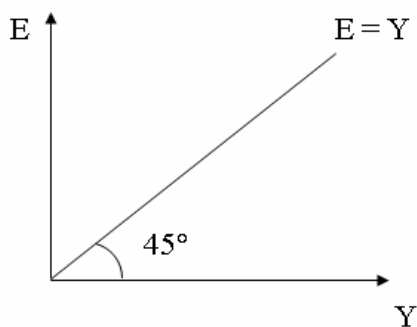

Рис. 7.5. Графік рівноваги доходів і витрат

Якщо на графік рівноваги доходів і витрат накласти графік функції споживання, то отримаємо графік, що прийнято називати «кейнсіанським хрестом»:

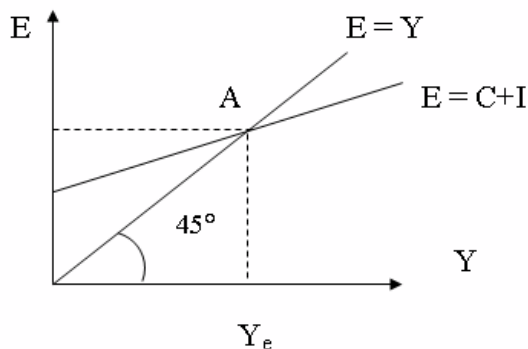

Рис. 7.6. Графік «Кейнсіанський хрест»

Точка А на графіку відображає рівновагу споживання, коли $E(AD)=Y(AS)$. Таким чином, можна зробити висновок:

– загальна умова рівноваги: $E(AD)=Y(AS)$ (планові витрати дорівнюють фактичним, сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції).

За умовами спрощеної моделі рівноваги:

$$E = C + I \quad (7.14)$$

$C = C_0 + c' Y \rightarrow$ функція споживання;

C_0 – автономне споживання;

c' – гранична схильність до споживання за доходом;

$I = I_0 \rightarrow$ функція інвестицій;

I_0 – автономні інвестиції, обсяг яких не залежить від обсягу доходу;

$$Y(AS) = E(AD) = C_0 + I_0 + c'Y \quad (7.15)$$

Y – фактичні витрати;

Підставивши в рівняння $E = C + I$ значення функцій споживання та інвестицій матимемо: $E = C_0 + I_0 + c'Y$ і підставивши значення сукупних витрат у першу умову, отримаємо: $Y = C_0 + I_0 + c'Y$. Це означає, що обсяг фактичних витрат залежить від автономного споживання (C_0), автономних інвестицій (I_0), граничної схильності до споживання за доходом (c') та обсягу фактичного доходу (Y).

7.3 Рівновага інвестицій і заощаджень в кейнсіанській моделі. Крива IS та її логічне обґрунтування

Загальна рівновага сукупного попиту та пропозиції є можливою за умови рівноваги інвестицій і заощаджень, це відомо ще з класичної моделі макроекономічної рівноваги. Кейнс також погоджується з цією умовою, але вважає що така рівновага не закономірність ринкової економіки, а скоріше, випадковість. Причина такого твердження полягає в тому, що з точки зору Дж. Кейнса інвестиції і заощадження залежать не тільки від ставки відсотка, а від доходу (вони розглядаються саме як функція від доходу), що мотиви заощаджень і інвестицій різні, тому обсяги їх можуть змінюватись незалежно відносно ставки відсотка. За цих умов рівновага навряд чи може встановлюватись автоматично.

Саме тому в кейнсіанських моделях обґрунтування рівноваги на товарному ринку, робочої сили, грошовому ринку та загальної рівноваги дещо ускладнено.

Модель «кейнсіанського хреста» (доходів і витрат) показує, що саме визначає рівень національного доходу для будь-якого рівня запланованих витрат, але ця модель виходить з того припущення, що рівень запланованих інвестицій фіксований в дійсності заплановані інвестиції залежать і від рівня позичкового відсотку. Таким чином, залежність обсягу інвестицій від процентної ставки є оберненою, тому зростання процентної ставки буде приводити до зменшення обсягу запланованих інвестицій, це, в свою чергу, вплине на обсяг сукупних витрат, які також зменшаться, що приведе до зменшення доходу. Отже, можна зробити висновок, що рівень процентної ставки має зворотній вплив на обсяг доходів.

Модель кейнсіанського хреста є базовою для моделі IS-LM, що характеризує рівновагу ринку благ і грошового ринку. Крива IS характеризує рівновагу на товарному ринку (ринку благ), логічно обґрунтування якої надано в дослідженнях відомого англійського економіста Дж. Хікса, лауреата нобелівської премії з економіки.

Передумови моделі Дж. Хікса:

- 1) закрыта приватна економіка;
- 2) сукупний попит визначається сумою споживчого попиту домогосподарств та інвестиційного попиту підприємницького сектору, тобто

$$AD = C(Y) + I(i) \quad (7.16)$$

- 3) сукупна пропозиція дорівнює валовому національному доходу, тобто $AS = C(Y) + S(Y)$;

4) рівновага на ринку благ встановлюється за умови:

$$AD = AS \rightarrow C(Y) + I(i) = C(Y) + S(Y) \rightarrow I(i) = S(Y) \quad (7.17)$$

Припущення в моделі Дж. Хікса:

- 1) рівень цін є сталим;
- 2) пропозиція благ є еластичною;
- 3) гранична схильність до споживання $c' = \text{const}$.

Для побудови графіка кривої IS застосовується метод асиметричного перенесення точок.

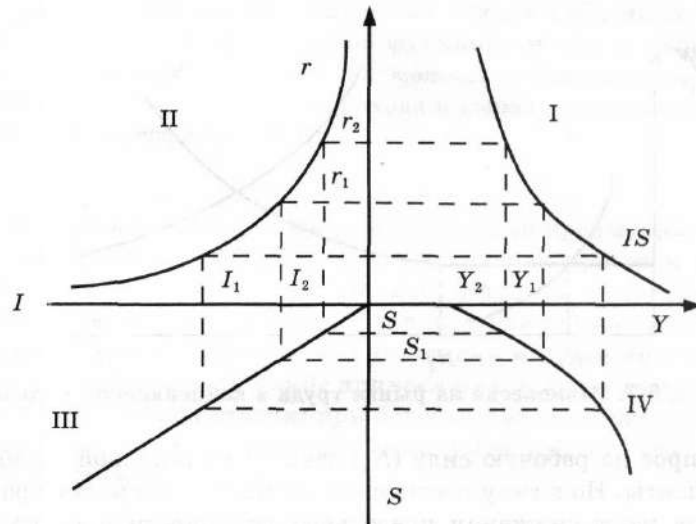

Рис. 7.7. Рівновага на ринку благ в моделі Дж. Хікса

Побудова графіка починається з другої чверті, у якій відображається функція інвестицій (залежність інвестицій від відсоткової ставки), залежність обернена (чим більшою є ставка відсотка тим меншими будуть інвестиції). У третій чверті, промінь з початку координат під кутом 45° означає рівновагу інвестицій і заощаджень.

У IV чверті відображається залежність заощаджень від рівня доходу. Завершується побудова графіка у I чверті побудовою кривої IS .

Крива IS є геометричним місцем точок рівноваги інвестицій (I) і заощаджень (S) за будь-яких значень процента і доходу. Кожна точка кривої IS показує, який рівень відсоткової ставки має відповідати кожному рівню доходу, щоб забезпечувались рівновага заощаджень та інвестицій. Цю відповідність і забезпечує держава, механізми впливу якої на рівновагу ринку благ буде розглянуто у наступних темах.

Відповідно до кейнсіанської теорії попит на робочу силу залежить від реальної заробітної плати, але враховуючи основний психологічний закон, тобто той факт, що зростання попиту відстає від росту доходу, тому сукупний попит може бути недостатнім для забезпечення повної зайнятості, точка перетину кривих сукупного попиту і сукупної пропозиції припадає на горизонтальний відрізок кривої сукупної пропозиції, що означає наявність вимушеного безробіття.

Стимулюючи сукупний попит, держава, тим самим, стимулюватиме попит на робочу силу, крива попиту на ресурс праці зміщується вправо за межі повної зайнятості та тільки за цих умов підвищення реальної заробітної плати стає фактором збільшення пропозиції робочої сили на ринку праці. За наявності вимушеного

безробіття пропозиція робочої сили є абсолютно еластичною до зміни рівня реальної заробітної плати.

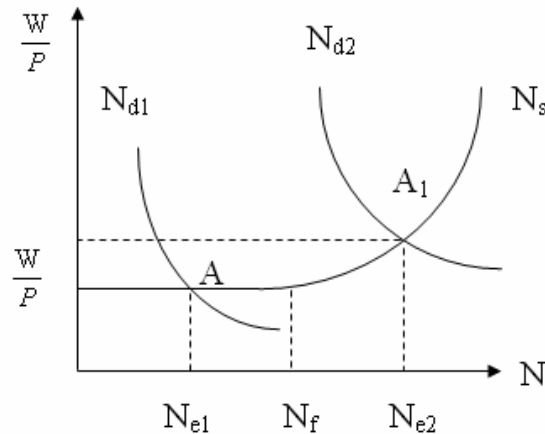

Рис. 7.8. Рівновага на ринку праці за кейнсіанською теорією

$\frac{W}{P}$ – реальна заробітна плата;

N – кількість зайнятих;

N_e – рівноважний рівень зайнятості; $N_d = N_s$;

N_f – природний рівень зайнятості;

N_d – попит на робочу силу;

N_s – пропозиція робочої сили.

Поняття рівноваги на грошовому ринку в кейнсіанською теорією, також, має свої особливості. Відомо, що рівновага на грошовому ринку існує за умови, якщо $M_s = M_d$, де M_s – це пропозиція грошей, а M_d – попит на гроші. Пропозицію грошей Кейнс розглядає як величину дану і такий підхід не відрізняється від теорії класичної школи. Пропозиція грошей M_s – це процес формування грошової маси в країні, що є однією з функцій держави і здійснюється центральним банком. M_s залежить від грошової бази (H), норми обов'язкового резервування у центральному банку (r), співвідношення між готівкою та депозитами (d).

Функція пропозиції грошей має вигляд: $M = M(i, r, H)$, тобто у короткостроковому періоді пропозиція грошей (M_s) прямо залежить від процентної ставки при заданій грошовій базі та незмінній нормі мінімальних резервних вимог.

Попит на гроші, за кейнсіанською теорією, називають теорією переваг ліквідності. Дж. Кейнс ділить попит на гроші на дві основні частини:

1. M_d^t – попит на гроші для здійснення товарних угод

(транзакційний, операційний мотив);

2. M_d^S – попит на гроші для здійснення спекулятивних угод (мотив збереження багатства, цінностей).

M_d^t – попит на гроші для здійснення транзакційних угод залежить від доходу, ця залежність пряма і не відображає на собі впливу зміни величини витрат чи вигод.

Спекулятивний попит на гроші пов'язаний із заощадженнями економічних суб'єктів, які зберігаються як запаси цінностей. Зберігаються заощадження у формі готівки або інших активів (цінні папери, нерухомість тощо). Спекулятивний попит на гроші – це певний резерв грошей, за допомогою якого економічні суб'єкти прагнуть застрахувати себе від можливих втрат в результаті коливань ринкової кон'юнктури.

Дж. Кейнс вважав, що економічні суб'єкти прагнуть мати гроші для спекулятивних цілей тому, що вони не впевнені в доходах від альтернативних активів, у яких ще можливо зберігати свої неспожиті в поточному періоді доходи. Тому спекулятивні угоди – це угоди, що здійснюються переважно за допомогою готівкових або абсолютно ліквідних грошей. Таким чином, готівкові гроші можуть приносити додатковий дохід (за рахунок спрощення, та скорочення часу здійснення угод) не менший ніж гроші розміщені на депозитах банку. Наразі готівкові гроші можна розглядати як одну з форм заощаджень, величина яких зменшується з ростом відсоткової ставки.

Загальний попит на гроші за кейнсіанською теорією, як підкреслювалось раніше, залежить і від рівня доходу (Y) і рівня процентної ставки (i).

Для побудови графіка рівноваги на грошовому ринку за кейнсіанською моделлю можна використовувати той же графічний метод асиметричного перенесення точок, що і на товарному ринку.

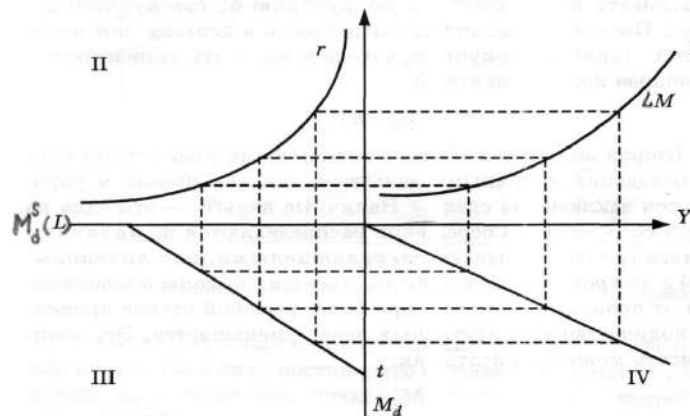

Рис. 7.9. Рівновага попиту і пропозиції на ринку грошей

Побудову починаємо з II чверті, в якій фіксуємо залежність ліквідності, або спекулятивних грошей від відсоткової ставки, ця залежність обернена. Рівновага попиту і пропозиції грошей має місце тоді, коли:

$$M_d^t + M_d^s = M_s \quad (7.18),$$

де $M_d^t + M_d^s$ – попит на гроші;

M_s – пропозиція грошей.

Ця ситуація на графіку відображена у III його чверті.

Попит на гроші для здійснення товарних угод залежить від доходу, залежність пряма (чим більшим буде дохід, тим більшим буде M_d^t). Графічно це відображено у IV чверті.

У I чверті, за допомогою асиметричного перенесення точок, ми отримаємо криву, кожна точка якої показує співвідношення між рівнем відсоткової ставки та доходу, що буде забезпечувати рівновагу попиту та пропозиції грошей.

Зв'язок між рівнем доходу (Y) та величиною процентної ставки (i) досліджував Дж. Хансен. Криву, що відображує цей зв'язок називають кривою ліквідності грошей (LM).

Загальний висновок: при кожному рівні доходу частина його йтиме на здійснення, товарних угод, друга частина може використовуватись, як спекулятивні гроші. Крива LM показує, що для забезпечення рівноваги на грошовому ринку необхідно, щоб при зростанні доходу, за незмінною пропозицією грошей зростала процентна ставка. Відсоткова процентна ставка повинна змінюватись в межах, необхідних для рівноваги попиту і пропозиції грошей.

7.4. Крива LM і її логічне обґрунтування. Загальна економічна рівновага за кейнсіанськими моделями

Знову повертаємося до того, що загальна рівновага існує тоді, коли встановлюється рівновага на окремих ринках (товарному, робочої сили та грошовому), які пов'язані між собою. Графічно загальна рівновага може бути представлена наступним чином:

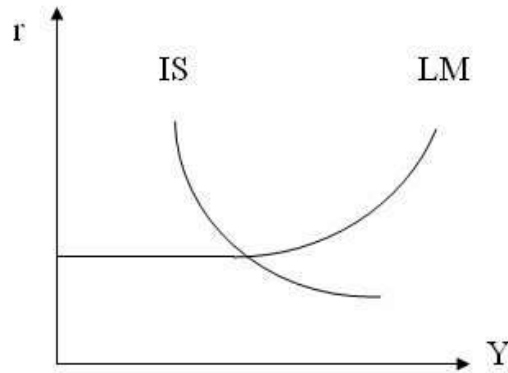

Рис. 7.10. Загальна рівновага кейнсіанських моделях

З характеристики загальної рівноваги визначається поняття ефективного попиту. Ефективний попит – це сукупний попит, який відповідає сумісній рівновазі двох ринків: товарного і грошового. Як видно із рис. 7.10, сумісна рівновага двох ринків за незмінного рівня цін ($P = \text{const}$) визначається нормою процента (i). Вона встановлюється в точці перетину кривих IS та LM. Цій точці відповідає ситуація, за якої пропозиція грошей (M^S) забезпечує таку процентну ставку (i_0), за якої заплановані інвестиції (I) урівноважують з заощадженнями (S).

Крива IS пов'язана з запланованими витратами і на її зміни впливають шляхом здійснення фіскальної політики.

Крива LM пов'язана з пропозицією грошей і її зміни пов'язані з монетарною політикою. Фіскальна і монетарна політика будуть розглянуті у наступних темах.

Взаємозв'язок ринків зумовлює певні можливості відновлення загальної рівноваги у разі її порушення, але слід звернути увагу на те, що при надто низькій відсотковій ставці (горизонтальний відрізок кривої LM) усі вільні від торгових угод гроші перетворюються у спекулятивні (так звана ліквідна пастка), при цьому збільшення грошей у обігу не веде до збільшення доходу оскільки не виникає додаткових мотивів інвестування, тому реальне збільшення доходу спостерігається при зміщенні кривої вправо.

Розглянувши основні положення кейнсіанської теорії та моделі загальної рівноваги можна зробити висновок:

- кейнсіанська теорія і моделі значно відрізняються від класичної;
- основний закон рівноваги кейнсіанської моделі є повною протилежністю закону класичної моделі (закону Ж. Б. Сея);
- кейнсіанська теорія виходить з того, що держава повинна

регулювати економічні процеси у суспільстві, оскільки ринок втрачає свої можливості до саморегулювання;

- держава повинна регулювати сукупний попит;
- I та S – є функціями від процентної ставки і доходу.

Загальна рівновага можлива за умови рівноваги на окремих ринках (товарно, робочої сили та грошовому), які пов'язані між собою.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. У чому суть закону Ж. Б. Сея?
2. Які абстракції допускає Сей, формулюючи свій закон?
3. Як можна обґрунтувати закон Ж. Б. Сея?
4. Який основний висновок витікає з обґрунтування закону Ж. Б. Сея?
5. Що означає рівновага на ринку праці у класичній моделі?
6. Чим є рівноважна ціна на ринку праці і що лежить в її основі?
7. Які існують два варіанти кількісної теорії грошей?
8. Які спільні риси та відмінності класичної та кейнсіанської моделей макроекономічної рівноваги?
9. Що означає ефективний попит в моделі Дж. Кейнса?
10. У чому полягає суть основного психологічного закону Дж. Кейнса?
11. Як визначаються середня та гранична схильність до споживання та заощаджень?
12. Як визначається інвестиційний мультиплікатор?
13. Чим є Крива IS? Як логічно вона обґрунтовується?
14. Що таке функція споживання та заощаджень?
15. Яку залежність відображає графік кейнсіанського хреста?
16. Які особливості теорії рівноваги грошового ринку в кейнсіанській моделі?
17. Що характеризує крива LM?
18. Які особливості ринку праці в моделі Дж. Кейнса?
19. Як визначається загальна рівновага в моделі Дж. Кейнса?
20. Чим кейнсіанська теорія і моделі відрізняються від класичної теорії і моделі?

ТЕМА 8. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ

- 8.1. Фіскальна система, її елементи та функції.
- 8.2. Податки, як основний інструмент фіскальної політики.
- 8.3. Державне регулювання економіки за допомогою фіскальних інструментів.
- 8.4. Механізм використання фіскальних інструментів, з метою регулювання сукупного попиту.

Основні терміни та поняття

Фіскальна політика. Державний бюджет. Дефіцит державного бюджету. Державний борг. Податки. Загальнодержавні податки. Місцеві податки. Об'єкти оподаткування. Суб'єкти оподаткування. Податкова ставка. Одиниця оподаткування. Прогресивні податкові ставки. Пропорційні податкові ставки. Прямі податки. Непрямі податки. Акцизи. Особистий податок.. Податок на додану вартість. Мито. Неоподаткований мінімум.

8.1. Фіскальна система, її елементи та функції

Оскільки сукупний попит залежить від двох основних факторів – сукупних витрат і пропозиції грошей, то в даній темі і наступній логічно розглядається фіскальна політика (регулювання сукупних витрат) та монетарна політика (регулювання пропозиції грошей).

Фіскальна політика держави – це сукупність заходів держави, які спрямовані на регулювання сукупного попиту за допомогою таких інструментів, як формування обсягу та структури державних витрат, а також, оподаткування, з метою зменшення циклічних коливань, запобігання безробіттю та інфляції.

Державні витрати здійснюються у формі державних закупівель товарів і послуг та трансфертних платежів. Трансфертні платежі – це державні видатки окремим індивідуумам, що є без еквівалентними та здійснюються на безповоротній основі.

Таким чином, основні інструменти фіскальної політики – це державні закупівлі товарів та послуг, трансфертні платежі та податки.

Залежно від безпосередньої цілі та бажаного результату фіскальна

політика має два види:

- стимулююча фіскальна політика (фіскальна експансія);
- стримуюча фіскальна політика (фіскальна рестрикція).

Залежно від механізму впливу, фіскальну політику можна поділити на дискреційну та недискреційну (автоматичну).

Дискреційна фіскальна політика – це політика, до якої уряд свідомо змінює податки та державні витрати з метою невилювання економічних коливань, забезпечення економічного зростання, контролю за рівнем безробіття та зайнятості, інфляції.

Недискреційна фіскальна політика базується на дії вмонтованих автоматичних стабілізаторів, що мають постійний вплив на кон'юнктуру ринку: своєю наявністю забезпечують певну стабільність економічного розвитку (приклад, прогресивної системи оподаткування).

Фіскальна політика держави здійснюється в межах фіскальної системи, яка включає в себе формування і виконання державного бюджету (бюджетну систему) та систему оподаткування.

Бюджетна система – це сукупність бюджетів різних рівнів, врегульованих певними нормами, що формуються на єдиних принципах під впливом державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджетна система України є дворівневою, вона включає у себе державний та місцеві бюджети.

Державний бюджет, як економічна категорія, відображає економічні відносини, які виникають між державою та іншими суб'єктами господарювання з приводу використання централізованих грошових ресурсів держави, шляхом перерозподілу ВВП, з метою реалізації регулюючих функцій держави.

Державний бюджет виступає основним фінансовим планом держави – це кошторис у грошовій формі доходів та витрат держави за рік. Державний бюджет, як відомо, розглядається бюджетним комітетом Верховної ради, обговорюється і затверджується на її засіданнях до початку нового фінансового року.

8.2. Податки, як основний інструмент фіскальної політики

Державний бюджет складається з двох частин: дохідної та видаткової.

У дохідній частині фіксуються джерела доходів та розміри надходжень у державний бюджет.

До основних джерел доходів державного бюджету належать:

- податки;
- доходи держави від власної виробничої та інших форм діяльності;
- доходи від продажу державного майна;
- платежі за ресурси, які згідно з чинним законодавством, належать державі;
- дивіденди по акціям, тощо.

У видадковій частині державного бюджету відображаються основні напрямки використання бюджетних коштів, це витрати на утримання невиробничої сфери, науки, культури, медичних закладів, забезпечення обороноздатності країни, охорону навколишнього середовища, утримання управлінського персоналу, тощо.

За визначенням, державні витрати – це грошові відносини щодо розподілу і використання централізованих та децентралізованих грошових коштів держави з метою фінансування загальнодержавних програм соціально-економічного розвитку.

За терміном використання витрати поділяють на *поточні* та *капітальні*.

Поточні витрати – це витрати бюджету на фінансування невиробничої сфери та соціальний захист населення.

Капітальні витрати – це витрати бюджету на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності держави (інвестиції у виробничу та невиробничу сфери, субвенції, фінансування структурної перебудови економіки).

За напрямками використання державні витрати поділяють на чотири групи:

- щовитрати на споживання у державному секторі (C^G);
- державні інвестиції (I^G);
- трансфертні платежі населенню (T_r);
- проценти по державним боргам (rD^G).

Витрати на споживання у державному секторі та інвестиційні витрати відносяться до державних закупівель товарів та послуг (G), які є елементом сукупних витрат ($E = C + I + G + X_n$). Трансфертні платежі відносяться до видатків державного бюджету, які було підкреслено раніше, вони є специфічною формою державних витрат.

Другим елементом фіскальної системи виступає *система оподаткування* – це система фінансових відносин між державою та платниками податків, яка склалася історично та закріплена законодавчо. *Податкову систему* можна розглядати, як сукупність податків, що встановлені законодавчою владою і стягуються виконавчими органами влади, а також, методи та принципи побудови податків.

Функції фіскальної системи:

1. Формування бюджетів із метою забезпечення матеріальної бази виконання державою своїх регулюючих функцій;
2. Регулювання виробництва (обсяг, структура, конкуренція), інвестиційної та інноваційної діяльності підприємств;
3. Регулювання інфляції;
4. Перерозподіл доходів.

Податки виступають основним джерелом надходжень до бюджету – підкреслювалося раніше.

Податки – це обов'язкові фіксовані платежі фізичних та юридичних осіб, які сплачуються державі (у державний бюджет) згідно існуючого законодавства.

Податки виконують три основні функції: фіскальну, економічну та розподільчу.

Фіскальна функція полягає у централізації частини коштів від створеного та реалізованого ВВП у бюджеті держави з метою забезпечення загальносуспільних потреб.

Економічна функція податків забезпечує можливість впливу держави на процеси відтворення у суспільстві, темпи зростання обсягів виробництва, регулювання сукупного попиту.

Розподільча функція: за допомогою цієї функції здійснюється перерозподіл вартості створеного ВВП між суб'єктами господарювання.

Кожен податок містить у собі наступні елементи: суб'єкт, об'єкт, джерело, одиницю оподаткування, податкову ставку, податковий оклад, початкові пільги.

Суб'єкт оподаткування (платник податків) – це фізична або юридична особа, яка, за існуючого законодавства, повинна сплачувати податки.

Об'єкт оподаткування – предмет, який підлягає оподаткуванню і служить базою для нарахування податків.

Джерело податку – це частина новоствореної вартості продукції у вигляді доходу суб'єкта оподаткування (з/п, прибутку, %, ренти) з якого сплачується податок.

Одиниця оподаткування – одиниця виміру об'єкта оподаткування.

Податкова ставка – це величина податку на одиницю оподаткування, у відсотках.

Податковий оклад – це сума податку, що сплачується суб'єктом оподаткування з одного об'єкту.

Податкові пільги – це повне, або часткове звільнення від податків платників податків згідно існуючого законодавства.

Основні принципи побудови оптимальної податкової системи:

- *загальність*, тобто охоплення податками всіх економічних суб'єктів, які отримують доходи;
- *адміністративна простота* та відносна дешевизна справляння податків;
- *відносна стабільність* у коротко – і середньостроковому періоді та *гнучкість* у довгостроковому періоді;
- оптимальне поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості;
- *обов'язковість*, тобто примусовість сплати податку, самостійність суб'єкта в його обчисленні та сплаті;
- *унікнення подвійного* (багаторазового) оподаткування;
- *адекватність*, тобто відповідальність податкової системи особливостям економічної та політичної організації, рівню податкової культури та правосвідомості громадян.

Основними методами оподаткування вважаються:

- пропорційне оподаткування;
- прогресивне оподаткування;
- регресивне оподаткування.

Пропорційне оподаткування означає, що податкова ставка залишається незмінною і не залежить від зміни доходу.

Прогресивне оподаткування означає, що середня ставка податку зростає, якщо зростає дохід. Існує два види прогресивного оподаткування: проста прогресія та складна. За умов простої прогресії зростаюча ставка податку застосовується відносно всього об'єкта оподаткування. Застосування виду складної прогресії означає, що зростаюча ставка податку застосовується не до всього об'єкта оподаткування, а лише до тієї його частини, що перевищує попередній діапазон, відносно якого застосовувалася інша ставка податку. Тобто об'єкт розподіляється на частини, кожна з яких оподатковується за своєю, зростаючою ставкою.

Отже, податкові ставки бувають двох видів:

- адвалерні – виражені у відсотках;
- специфічні – виражені у грошовій формі з одиниці оподаткування.

Середня податкова ставка – це відношення обсягу податків до величини доходу, який оподатковується:

$$T \text{ середн. (Y)} = \frac{T}{Y} \quad (8.1);$$

де $T \text{ середн. (Y)}$ – середня ставка оподаткування;

T – величина податкових надходжень;

Y – дохід.

Гранична податкова ставка – це відношення приросту податків, що сплачується до приросту доходу:

$$T_{\text{гр.}}(Y) = \frac{\Delta T}{\Delta Y} \quad (8.2);$$

де $T_{\text{гр.}}(Y)$ – гранична ставка оподаткування;

ΔT – приріст податкових надходжень;

ΔY – приріст доходу.

За використання податкових ставок, як інструмента макрорегулювання, може скластися враження, що збільшення податкових ставок постійно забезпечуватиме зростання податкових надходжень, але це не так. Залежність між податковими ставками та обсягом податкових надходжень можна проілюструвати за допомогою кривої Лаффера.

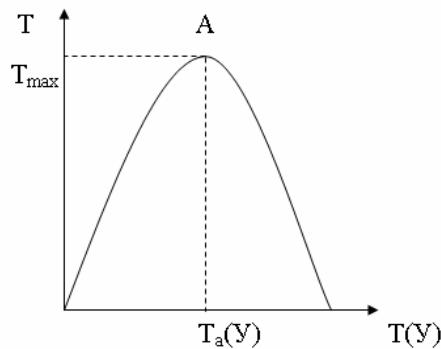

Рис. 8.1. Крива Лаффера

T – податкові надходження;

$T(Y)$ – податкова ставка;

$T_a(Y)$ – податкова ставка, за якої податкові надходження максимальні.

Очевидно, що зростання ставки податку до певного рівня буде супроводжуватись збільшенням податкових надходжень до бюджету, що в точці A досягнуть свого максимуму, але подальше зростання податкових ставок приведе до зменшення податкових надходжень. В т. A виникає критична межа оподаткування, для якої характерно:

- зменшення обсягів виробництва;
- зменшення податкових надходжень до бюджету;
- зменшення стимулів ділової економічної активності суб'єктів господарювання;
- розвиток тіньової економіки.

Звідси висновок: держава, формуючи податкові ставки, особливо, використовуючи прогресивне оподаткування, повинна робити це зважено, обґрунтовано, щоб запобігти можливим негативам

використання фіскальних інструментів, зокрема податків.

Ефективна фіскальна політика передбачає можливість отримання максимальних податкових надходжень при мінімально можливих ставках податків.

За формою вилучення податки бувають прямі і непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо на дохід або майно платників податків (податок на дохід фізичних осіб, на прибуток, землю).

Непрямі податки – це податки, які встановлюються, як надбавка до ціни товарів, або тарифів на послуги.

Непрямі податки мають три види: акцизи, фіскальні монопольні податки, мита.

Акцизи – це непрямі податки, які встановлюються на товари широкого вжитку та широко розповсюджені послуги (комунальні, транспортні та інш.). Акцизи бувають індивідуальні та універсальні. Індивідуальні встановлюються на окремі товари за твердими ставками з одиниці товару. До універсальних акцизів відносять податок з обігу, податок на додану вартість.

Фіскальні монопольні податки – це непрямі податки на товари масового вжитку, виробництво і реалізація яких є виключним правом держави.

Мита – це, також, непрямі податки, які встановлюються на імпорتنі, експортні та транзитні товари і надходять до державного бюджету.

Залежно від цілі вилучення мита розподіляються на фіскальні (сприяють формуванню доходів бюджету), протекціоністські (захищають внутрішній ринок), антидемпінгові (різновид протекціоністських, розповсюджується на імпорتنі товари, які на внутрішньому ринку реалізуються за необґрунтовано низькими цінами), преференційні – пільгові, які встановлюються на окремий товар, групу товарів або весь імпорт за домовленістю країн – торгових партнерів.

Залежно від того, хто встановлює податки, в чіє розпорядження вони надходять, податки ділять на:

– загальнодержавні (встановлюються і вилучаються державними органами влади, надходять до державного бюджету);

– місцеві (вилучаються місцевими органами влади і надходять до місцевих бюджетів).

До загальнодержавних податків відносяться: податки з доходів різних осіб, податки з прибутку, майнові, ПДВ, на землю, на цінні папери, на спадщину, податок із дарувань, тощо.

До місцевих податків – податок на розміщення реклами, готельний

сбір, з автотранспортних засобів та інше.

Залежно від використання податки ділять на загальні (загального призначення) і цільові (спеціального призначення). Загальні надходять до державного бюджету і використовуються для фінансування різних програм. Цільові – можуть бути використані лише для конкретних програм (відрахування до фонду Чорнобиля, безробіття, Пенсійний фонд та інш.).

8.3. Державне регулювання економіки за допомогою фіскальних інструментів

Вплив держави на макроекономічну рівновагу за допомогою фіскальних інструментів можна розглянути, повернувшись до спрощеної моделі рівноваги, що була проілюстрована раніше на прикладі графіка кейнсіанського хреста. На цьому графіку умови рівноваги розглядалися без урахування ролі держави як суб'єкта загальних витрат і суб'єкта, який впливає на споживчі та інвестиційні витрати через податки.

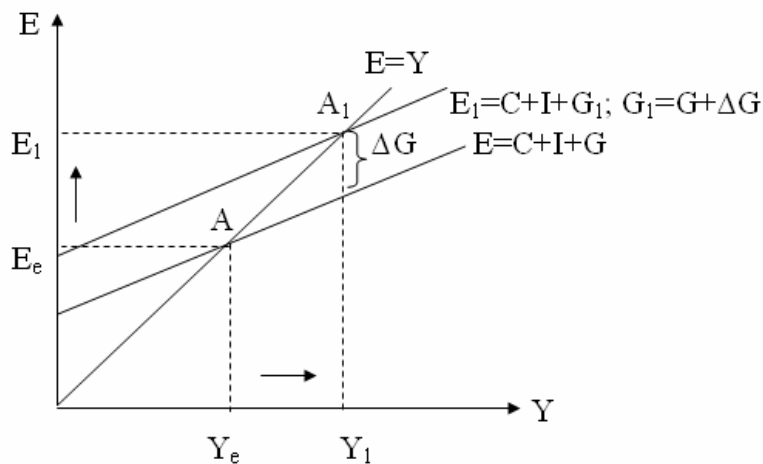

Рис. 8.2. Вплив зміни державних закупівель на обсяг доходу та рівновагу економічної системи.

Точка А на графіку, як підкреслювалось, означає рівновагу, координати цієї точки E_e та Y_e – це, відповідно, рівноважний рівень планових витрат та рівноважний рівень доходу, за цих умов планові витрати дорівнюють фактичним. Таким чином, фактичний рівень доходу є меншим за потенційний.

Припустимо, що держава з метою наближення рівноваги до

потенційного рівня виробництва і доходу вирішення збільшити закупівлі товарів і послуг на певну величину – ΔG . Планові витрати зростуть, крива планових витрат зміщується вгору ($G_1 = G + \Delta G$). Точка рівноваги переміщується в точку A_1 , координати якої Y_1 і E_1 показують, що зростають і планові витрати, і дохід. При цьому спостерігається ефект мультиплікатора, коли приріст доходу буде більшим за приріст обсягу державних витрат.

Мультиплікатор державних витрат (m_g) обчислюється формулою:

$$m_g = \frac{\Delta \acute{O}}{\Delta G} = \frac{1}{1 - \bar{c}'} \quad (8.3)$$

де \bar{c}' – гранична схильність до споживання.

Мультиплікатор державних витрат показує на скільки зміняться сукупні доходи (Y) при зміні державних витрат (G) на одиницю.

Загальний ефект від зміни витрат визначається за формулою:

$$\Delta Y = m_g \Delta G \quad (8.4)$$

ΔY – зміна сукупного доходу;

ΔG – зміна державних витрат;

m_g – мультиплікатор державних витрат.

За допомогою графіка кейнсіанського хреста можна розглянути, також, вплив податків на величину сукупних витрат або сукупного попиту.

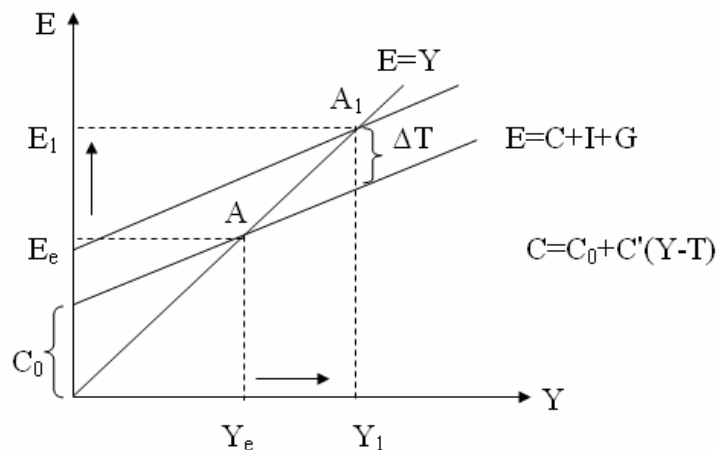

Рис. 8.3. Вплив зміни обсягу податків на обсяги доходу та рівновагу економічної системи

Раніше розглядалася система рівнянь, яка визначала умови рівноваги без врахування оподаткування. Якщо враховувати стягнення податків, то функція споживання виглядатиме наступним чином:

$$C = C_0 + C' (Y - T) \quad (8.5)$$

C – функція споживання;

C_0 – автономне споживання;

C' – гранична схильність до споживання;

Y – сукупний дохід;

T – податки.

Тоді загальні умови рівноваги можна записати формулою:

$$Y = AD(E) = C_0 + I + C'(Y - T) + G \quad (8.6)$$

Вплив зміни податків на обсяг виробництва і доходу має, також, мультиплікативний ефект. Мультиплікатор податків визначається за формулою:

$$m_{\tau} = -\frac{C'}{1 - C'} \quad (8.7)$$

знак «мінус» означає, що зростання доходу здійснюється за рахунок зменшення податків, тобто, зміна сукупного доходу має зворотну залежність від зміни розміру податків.

Мультиплікатор податків показує на скільки збільшиться сукупний дохід (ΔY) при зменшенні податків ($-\Delta T$) на одну одиницю.

Структура державних витрат за напрямками використання свідчить про те, що держава, окрім державних закупівель товарів і послуг, може використовувати трансфертні платежі, як інструмент фіскальної політики, за допомогою якого регулюється сукупний попит.

Трансфертні платежі будуть збільшувати сукупні доходи, зокрема залежність між зміною трансфертних виплат і зміною доходу буде прямою і матиме мультиплікативний характер.

Мультиплікатор соціальних трансфертів (T_r):

$$m_{\tau r} = \frac{\Delta Y}{\Delta T_r} = \frac{C'}{1 - C'} \quad (8.8)$$

Таким чином, ми розглянули можливості і механізми впливу держави на основні макропропорції за допомогою фіскальних інструментів. Представники кейнсіанської школи вважали, що фіскальна політика держави має великий стабілізаційний ефект.

Представники монетаристської школи, навпаки, вважали, що фіскальна політика має слабкий вплив на кон'юнктурні коливання, а головним стабілізуючим інструментом є монетарна (кредитно-грошова) політика держави.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що таке фіскальна політика і фіскальна система?
2. Назвіть основні функції фіскальної системи.
3. Що таке бюджетна політика та бюджетна система?
4. Що таке державний бюджет? Які його основні види?
5. Що таке фіскальні доходи та їх основні джерела?
6. Що таке податки? Основні функції податків?
7. Назвіть основні елементи податку.
8. Назвіть основні методи оподаткування.
9. Чим прямі податки відрізняються від непрямих?
10. Назвіть основні види податків.
11. Які податки відносяться до непрямих?
12. Що таке податкова ставка? Назвіть основні їх види.
13. Що таке державні витрати?
14. Дайте характеристику структури державних витрат за напрямками використання?
15. Як визначається мультиплікатор державних витрат?
16. Як визначається податковий мультиплікатор?
17. Що таке дефіцит державного бюджету?
18. Назвіть причини та види дефіциту державного бюджету.
19. Які є джерела фінансування державного бюджету?
20. Що таке державний борг?

ТЕМА 9 МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ІНСТРУМЕНТИ

- 9.1. Грошові агрегати та їх вимір. Банківська система, її функції та елементи.
- 9.2. Центральний банк та його функції.
- 9.3. Комерційні банки в системі ринкової економіки.
- 9.4. Державне регулювання економіки за допомогою інструментів.

Основні терміни та поняття

Гроші. Грошовий обіг. Грошова система. Кредитні гроші. Ліквідність. Грошові агрегати. Банк. Банківська система. Центральний емісійний банк та його функції. Комерційний банк. Кредитні операції банків: активні, пасивні. Строкові вклади. Безтермінові вклади. Поточні рахунки: умовні, безумовні. Кредит. Інвестиції. Принципи кредитування. Комісійні операції комерційних банків: перевідні, акредитивні, інкасові, за дорученням, торгово-комісійні.

Кореспондентський рахунок. Ліквідність банку. Прибуток банку. Відсоток. Резерви комерційного банку. Норма резервів. Грошовий та депозитний мультиплікатори. Факторинг. Траст. Консалтинг. Рестриктивна кредитно-грошова політика. Експансіоністська кредитно-грошова політика.

9.1/ Грошові агрегати та їх вимір. Банківська система, її функції та елементи.

Монетарна політика держави, як підкреслювалося раніше – це кредитно-грошова політика. Головною метою монетарної політики є регулювання грошової маси на грошовому ринку, що дає можливість здійснювати вплив на ділову активність суб'єктів господарювання, рівень цін, зайнятість.

Грошова маса сукупність усіх грошових засобів у готівковій і безготівковій формах, які виконують функції засобів обігу, платежу, накопичення.

Для виміру грошової маси використовується показник ліквідності. Термін «ліквідність» походить від латинського «Liquidus», що в перекладі означає рідкісний. Ліквідність грошей означає дійсно рідкісну

їх здатність швидко і без втрат вартості, або з мінімальними втратами вартості обмінюватись на інші активи. Ліквідність інших активів – це їх здатність перетворюватись у готівкові гроші. Готівкові гроші як елемент грошової маси є абсолютно ліквідним засобом. Рівень ліквідності, як це видно, залежить від втрат і строків цих перетворень, найбільш ліквідними будуть ті фінансові активи, що з мінімальними втратами номінальної вартості і в найкоротші строки можуть перетворюватись у готівку.

Залежно від рівня ліквідності фінансові активи формують грошові агрегати.

Грошові агрегати – це сукупність грошових засобів у визначеній конкретній формі поєднаних особливими якісними ознаками в окремій елемент грошової маси. Грошовою масою називають загальний обсяг грошей в економіці.

Основні грошові агрегати, які використовуються, зокрема, в Україні, є M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

M_0 – це готівкові гроші поза банками;

$M_1 = M_0 +$ кошти на розрахункових та поточних рахунках, поточні депозити;

$M_2 = M_1 +$ строкові депозити, валютні заощадження;

$M_3 = M_2 +$ депозитні сертифікати, особливі види нагромаджень.

Пропозиція грошей (M^s) на грошовому ринку складається з готівкових грошей, які знаходяться поза банківською системою та поточних депозитів банків. За складом пропозиція грошей визначається агрегатом M_1 , при цьому готівкові гроші – це забор'язання Центрального банку, оскільки емісія грошей є виключними його правом, а депозити – це забор'язання комерційних банків (Д). Звідси є очевидним, що на пропозицію грошей впливають:

- величина грошової бази (Н);
- норма обов'язкового резервування у центральному банку (r);
- співвідношення між готівкою та депозитами.

Грошова база (Н) – це та частина пропозиції грошей, яка створюється центральним банком і забезпечується його активами у формах золотовалютних резервів, цінних паперів та кредитів, що надаються центральним банком. Загальний обсяг грошової бази в будь-який момент можна визначити за балансом центрального банку. З одного боку грошова база (Н) є сумою готівки (С), яка знаходиться позабанківською системою та загальних резервів комерційних банків (TR), а з іншого боку грошова база розподіляється в будь-який момент між готівкою, що перебуває у обігу та депозитами комерційних банків,

які зберігаються у центральному банку.

Тому не завжди сума коштів, що внесені на депозити у комерційних банках, може впливати на пропозицію грошей.

Сума депозитів, що не використовується на кредитування, складає загальні резерви комерційних банків (TR). Мета резервування – ліквідність банківських депозитів. Якщо сума депозитів дорівнює сумі загальних банківських резервів ($D = TR$), то має місце 100 % резервування. У цьому разі D не впливає на пропозицію грошей. Але 100 % резервування практично виключається, тому що мало вірогідно, щоб усі вкладники одночасно вирішили забрати свої гроші у банку – це з одного боку, а з іншого, якщо припустити, що це можливо, то кредитування з боку банків обмежувалось би власними капіталами банків та кредитами ЦБ комерційним банкам. Основним компонентом загальних банківських резервів є обов'язкові (мінімальні) банківські резерви (R), що комерційні банки зберігають у Центральному банку (НБУ). Звідси пропозиція грошей:

$$M^S = \frac{\text{готівкові гроші} + \text{обов'язкові банківські} + \text{надлишкові резерви (ГГ) резерви (R) банку (B)}}{D} \quad (9.1)$$

Норма обов'язкових банківських резервів (r) визначається, як відношення суми обов'язкових резервів (R) до суми депозитів банку (D):

$$r = \frac{R}{D} \quad (9.2)$$

Надлишкові резерви банку визначаються як різниця між загальними та обов'язковими резервами комерційного банку:

$$B = TR - R \quad (9.3)$$

Саме надлишкові резерви комерційних банків обумовлюють можливості банку з кредитування, створення так званих кредитних грошей. Тому на пропозицію грошей впливає саме ця частина депозитів банків. А надлишкові резерви, як бачимо з формули, залежать від норми обов'язкових банківських резервів. Чим меншою буде норма обов'язкових банківських резервів, тим більшою буде грошова маса. Норма обов'язкових банківських резервів є одним з основних інструментів монетарної політики держави, який застосовується як засіб швидкої зміни грошової маси в економіці країни.

Другим, не менш важливим, інструментом регулювання грошової маси, пропозиції грошей, є облікова ставка.

Цей інструмент прямого регулювання грошово-кредитного обігу, застосовується для управління кредитною активністю.

Третій інструмент – це операції на відкритому ринку. Операції на відкритому ринку пов'язані з купівлею та продажами цінних паперів Центральним банком. Механізм використання пов'язаний з перетворенням готівкових грошей на цінні папери з познакою грошових коштів, зазвичай, за умов дефіцитного бюджету, зокрема грошова маса змінюється під час продажу цінних паперів та збільшується при їх погашенні (облігації) або викупу.

9.2. Центральний банк та його функції

Механізм реалізації кредитно-грошової політики.

Регулювання пропозиції грошей здійснюється в межах кредитно-грошової системи, головними суб'єктами якої виступають банки.

Слово «банк» походить від італійського слова «banco», що в перекладі означає «лавка», «ослін», «конторка» (за якою міняли обмінювали гроші). За визначенням банк – це установа, що організує рух грошових коштів, перш за все, кредитів. Перші банки з'явилися ще у рабовласницькому суспільстві і носили назву «ділових домів». Вони виконували різноманітні функції, у тому числі:

- прийом і видача вкладів;
- надання кредитів;
- безготівкові розрахунки;
- оплата чеків, тощо.

У багатьох країнах роль банків виконували храми та монастирі. На початку XV сторіччя виник перший банк сучасного типу, це був банк святого Георгія у Генуї (1407). У XVI – XVII сторіччі у ряді країн Західної Європи формуються спеціальні жиробанки, які здійснювали безготівкові розрахунки між своїми клієнтами. 1694 року було засновано перший акціонерний Англійський банк, який згодом перетворився у центральний банк. У XVIII сторіччя банки існують уже у більшості країн Західної Європи. У російській імперії перший банк було створено 1879 року. Економічна роль банків полягала в тому, що вони сприяли розширенню виробництва та підвищенню його ефективності перерозподілу коштів між галузями виробництва, забезпечували прискорення обігу грошей та зменшення його витрат. Банки виконували 5 основних функцій.

- посередництво у кредитах;
- посередництво у розрахунках і платежах;
- акумуляція тимчасово вільних грошових коштів і перетворення

їх у капітал;

- створення кредитних засобів обігу;
- емісія грошей і цінних паперів.

Згодом ці функції перейшли спеціалізованим кредитно-фінансовим уставом, що створили сучасну банківську систему.

Сучасна банківська система є дворівневою.

Перший рівень – це Центральний банк, в Україні його роль виконує Національний банк України.

Другий рівень – це комерційні банки.

Центральний банк виконує такі функції:

- емісійного центру країни (випуск банкнот, збереження золотого та інвалютного резервів, чеканка монет та інші.);
- банка – банків (кредитування комерційних банків);
- банкіра уряду (касове обслуговування бюджету, управління державним боргом, надання позик уряду, тощо);
- кредитно-грошового регулювання (зміна облікової ставки, регулювання);
- міжнародна (представництво на міжнародному рівні, участь у міжнародних організаціях, керування золотими, запасами та інвалютними резервами).

Основними завданнями Центрального банку є:

- забезпечення стабільності банківської системи;
- забезпечення стабільності національної валюти;
- забезпечення платіжного обігу;
- гарантії ліквідності комерційних банків;
- державний контроль за приватними банками;
- контроль за величиною пропозиції грошей, тощо.

Комерційні банки – це фінансові устами, які приймають внески та видають комерційні позики.

Комерційні банки виступають у ролі посередника між тими у кого є тимчасово вільні гроші і тими, хто їх потребує. Економічний інтерес комерційного банку полягає в отриманні банківського прибутку, що кількісно визначається як різниця між відсотками отриманими за позики та відсотками, оплаченими вкладниками. Якщо різниця позитивна – банк отримає прибуток. Економічний інтерес вкладників полягає у отриманні відсотків по вкладам. Відсоток – це доход, що отримується за передачу у тимчасове користування грошей. Він може бути номінальним і реальним.

Номінальний відсоток – це сума грошей, яку власник грошового капіталу отримує за надання його у тимчасове користування.

Реальний відсоток – це номінальний, визначений з урахуванням інфляції (різниця між індексом номінального відсотка і індексом інфляції).

Депозитні операції відносяться до кредитних, адже в разі їх здійснення банк начебто кредитується вкладниками, вкладники за свої внески отримують відсоток, банк залучає кошти вкладників тимчасово і зобов'язаний повернути їх. Наявні усі три принципи кредитування, наразі банк виступає зайомщиком, а вкладники – кредиторами.

Більшість безстрокових депозитів – це депозити на «поточний рахунок» за умовами їх розміщення клієнти можуть отримувати гроші будь-коли і у будь-якій сумі. У свою чергу, поточні рахунки можуть бути чековими і без чековими умовними і безумовними, реальними і уявними.

9.3. Комерційні банки в системі ринкової економіки

До пасивних операцій комерційних банків належить також випуск облігацій внутрішнього займу.

Результатом депозитної політики і діяльності банку є формування кредитних ресурсів банку.

Активні операції комерційних банків – це операції з розміщення банківських ресурсів. У структурі активів виділяють дві групи: кредити і інвестиції.

Кредит – це форма руху позичкового капіталу. Принципи кредитування: повернення кредиту, повернення кредиту у заздалегідь обумовлений строк, плата за користування кредитом.

Види кредиту:

- банківський;
- комерційний;
- споживчий;
- державний;
- іпотечний.

Друга група активних операцій банків – це інвестиції. Інвестиції – це довгострокові, цільові капіталовкладення. Здійснюються вони шляхом купівлі банком акцій або облігацій.

Окрім кредитних операцій, банки виконують комісійні операції. Комісійними називають операції банку, що здійснюються за дорученням клієнта та за його рахунок.

Виділяють 5 груп комісійних операцій комерційних банків:

- переводні;

- акредитивні;
- інкасові;
- за довірою (трастові);
- торгово-комісійні.

Комерційні банки можуть виконувати інші операції, такі як, наприклад, обмін валют, консалтингові, факторингові, облік векселів.

До грошово-кредитної системи відносяться, також небанківські фінансово-кредитні установи. Їх поділяють на депозитні та недепозитні.

Депозитні приймають кошти на депозитні рахунки (кредитно-ощадні асоціації, кредитні спілки).

Недепозитні залучують грошові кошти шляхом продажу цінних паперів, страхування, прийому пенсійних внесків, тощо. До недепозитних установ належать:

- інвестиційні компанії;
- фінансові компанії;
- страхові компанії;
- пенсійні фонди.

Суб'єктом грошово-кредитної системи можуть бути і міжнародні фінансові організації.

Механізм використання монетарних інструментів можна розглянути з точки зору прямого впливу держави на пропозицію грошей та опосередкованого.

До механізмів прямого впливу на пропозицію грошей слід віднести:

- емісію готівкових грошей;
- лімітування обсягів кредитів;
- пряме регулювання процентної ставки.

Емісія готівкових грошей використовується для довгострокового впливу на пропозицію грошей.

Право емісії, як підкреслювалося раніше, належить виключно НБУ і це є основою його контролю за пропозицією готівки. Основний вид готівки – це банкноти, яким центральний банк гарантує купівельну спроможність.

Існують три канали емісії сучасних банкнот:

- емісія, як забезпечення зв'язку між грошовим обсягом і динамікою виробництва ВВП;
- емісія з метою покриття дефіциту державного бюджету;
- емісія під приріст золотовалютних резервів країни.

Показником забезпеченості обороту ВВП грошовою масою є коефіцієнт (рівень) монетизації. Цей показник розраховується, як

відношення величини агрегату M_2 до величини ВВП у грошовій формі:

$$K_{m_t} = \frac{M_2}{ВВП_t} \quad (9.4)$$

K_{m_t} – коефіцієнт монетизації ВВП в період t ;

M_2 – високоліквідні гроші в період t ;

$ВВП_t$ – обсяг ВВП за період t .

Наслідками низького рівня монетизації є погіршення умов грошового обігу (загострення кризи неплатежів).

Покриття дефіциту державного бюджету можливе за рахунок випуску та продажу облігацій (практично це означає, взяти гроші у борг у тих хто купляє ці облігації), емісії готівкових грошей та використання валютних резервів. За умови нестабільної економіки, коли високі темпи інфляції з'їдають валютні резерви, підриваючи довіру до державних боргових зобов'язань, найпростішими шляхом покриття дефіциту є емісія готівкових грошей.

У країнах із активним платіжним балансом емісія готівкових грошей можлива під приріст офіційних золотовалютних резервів.

Пряме регулювання процентної ставки та пряма лімітування кредитів на відміну від емісії готівки, застосовують тільки у короткостроковому періоді.

Ефект від прямого впливу держави на економіку взагалі і зокрема на пропозицію грошей завжди очевидний і результативний, у питанні досягнення основної мети, але якщо таке втручання триває довго, то воно набирає негативних наслідків, порушуючи ринкові механізми саморегулювання. Тому в сучасних умовах перевагу слід надавати інструментам непрямого впливу держави на пропозицію грошей, до яких ми відносили:

- регулювання облікової процентної ставки на позики;
- регулювання обов'язкових банківських резервів;
- операції банку на відкритому ринку.

Облікова (дисконтна) ставка – це процентна ставка за якою центральний банк надає позики комерційним банкам. Механізм застосування цього інструменту базується на величині облікової ставки залежно від економічних коливань економіки. Відтак, центральний банк, збільшуючи облікову ставку обмежує кредитну активність комерційних банків, а знижуючи її, сприяє розширенню кредитування. Хоча передбачити в якій мірі зміна облікової ставки вплине на пропозицію грошей дуже важко, тому що згідно, наприклад, кейнсіанської теорії позичальники, отримуючи кредити, орієнтуються не тільки на рівень облікової ставки, а і на можливі у майбутньому

прибутки, окрім цього, позичальники можуть отримувати кредити із альтернативних джерел (наприклад міжбанківські кредити), а це вплине, наразі на рівень облікової ставки.

9.4. Державне регулювання економіки за допомогою інструментів

Більш прогнозованим є наступний інструмент монетарної політики держави – це зміна норми обов'язкових банківських резервів. Механізм застосування цього інструменту пов'язаний із маніпуляцією нормою обов'язкових резервів, що комерційні банки повинні зберігати на рахунках у Центральному банку. Раніше підкреслювалось, що чим меншою буде норма обов'язкових банківських резервів, тим більшими будуть можливості комерційних банків щодо кредитування, збільшення пропозиції грошової маси, за рахунок, так званої, емісії безготівкових грошей, це означає, що видаючи кредити, комерційні банки збільшують платоспроможність своїх позичальників, при цьому спостерігається ефект депозитного і грошового мультиплікатора.

Депозитний мультиплікатор показує у скільки разів комерційні банки збільшують пропозицію грошей у обігу. Депозитний мультиплікатор є величиною оберненою до норми мінімальних банківських резервів.

$$m = \frac{1}{r}; \quad \text{або} \quad m = \frac{\Delta M^\delta}{\Delta H} \quad (9.5)$$

m – депозитний мультиплікатор;

r – норма обов'язкових банківських резервів;

ΔM^δ – приріст кредитних ресурсів;

ΔH – приріст грошової бази.

Дію депозитного мультиплікатора можна розглянути на прикладі.

Припустимо, що норма обов'язкового резерву становить 20 %. До комерційного банку вкладено на депозит 1000 грн. Цей банк з вказаної суми може видати кредит 800 грн. своєму клієнту. Наразі цей клієнт із виданого кредиту заплатить партнеру готівкою, чи безготівковим перерахунком грошей, але 800 грн. рано чи пізно надійдуть в інший банк (банк № 2). Банк № 2 теж залишить резерв 20 % від цієї суми, тобто 160 грн., а решту віддасть в кредит і т.д.

Таблиця 9.1

Приклад вкладу суми депозиту

Банки	Вкладена сума, грн.	Залишено у виді резерву, грн.	Видано в кредит, грн.
1-й банк	1000	200	800
2-й банк	800	160	640
3-й банк (і т.д.)	640	128	512
Всього	5000	1000	4000

Таким чином, із вкладеної суми депозиту, шляхом емісії безготівкових грошей банками, додатково до обігу надійшло 4000 грн.

$$\Delta КГ = \Delta Д \cdot r,$$

де $\Delta КГ$ – кількість грошей, що додатково надійшли в обіг;

$\Delta Д$ – кількість грошей, що надійшли у банківську систему у вигляді депозиту;

r – норма обов'язкового резерву.

В нашому прикладі: $\Delta КГ = 1000 : 0,2 = 5000$ грн.

Ще раз висновок, депозитний мультиплікатор показує, у скільки разів збільшилася сума грошей, що надійшла у банківську систему у вигляді депозиту, завдяки емісії безготівкових грошей банками (в нашому прикладі ця сума збільшилася у 5 разів), тобто $m = 1 : 0,25 = 5$.

Процес емісії платіжних засобів у межах системи комерційних банків називається кредитною мультиплікацією.

Враховуючи той факт, що комерційний банки можуть використовувати не тільки власні кошти а і брати кредити у центральному банку, останній, змінюючи норму обов'язкових резервів, впливає на формування кредитних ресурсів комерційних банків і здійснює контроль за пропозицією безготівкових грошей.

Наприклад, зміна норм банківських резервів з 20 до 10 % збільшить на 10 % кредитні ресурси комерційних банків, збільшиться і кредитний мультиплікатор:

– у першому випадку – $m = 1 : 0,2 = 5$;

– враховуючи зміни – $m = 1 : 0,1 = 10$.

Мультиплікатор збільшується у 2 рази при зменшені норми обов'язкових резервів у 2 рази. Крім цього, якщо кількість грошей, що надійшли у банківську систему у вигляді депозиту, у нашому прикладі становила 1000 грн., то при нормі обов'язкових резервів 20 %, додатково до обігу надійшло 4000 грн.

$(1000 - \frac{20\%}{10\%} \times 1000)$ а при нормі резервів – 10 %, кредитні ресурси

банку зростуть до 9000 грн. $(1000 - \frac{10\%}{100\%} \times 1000)$.

Здатність банків створювати гроші залежить не лише від норми обов'язкових, банківських резервів, а від такого фактору, як можливості, схильність до заощаджень населення та бажання заощаджувати за допомогою банківської системи, що значною мірою залежить від довіри населення до банків.

Скажімо, зниження довіри до банківської системи змінює співвідношення між готівкою у населення і грошима на депозитах (останні будуть зменшуватись). До того ж, банки втрачатимуть можливості надання кредитів і впливу на грошову пропозицію. Поведінка населення враховується у процесі розрахунку грошового мультиплікатора. Грошовий мультиплікатор (m^*) – це ускладнений варіант депозитного:

$$m^* = \frac{1+d}{r+d} \quad (9.6)$$

де m^* – грошовий мультиплікатор;

r – норма обов'язкових резервів;

d – відношення готівкових грошей до депозитів у населення.

Очевидно, що чим більшою буде величина d , тим меншим буде грошовий мультиплікатор. За умови, що $d = 0$, тобто коли населення зберігає усі свої гроші у банку, то грошовий мультиплікатор дорівнюватиме депозитному ($m=m^*$). Таким чином, грошовий мультиплікатор можна визначити, як відношення грошової маси (M^S) до грошової бази (H).

Механізм використання третього інструменту (операції на відкритому ринку) регулювання пропозиції грошей, як підкреслювалося раніше, пов'язаний з купівлею та продажем державних, цінних паперів Центральним банком, комерційним банкам, фірмам або населенню. Купуючи або продаючи державні цінні папери ЦБ впливає на обсяг грошової маси, перетворюючи готівку у цінні папери, а цінні папери – у готівку.

Отже, наприклад, якщо ЦБ випускає і продає державні цінні папери, то готівка, що була на руках у КБ фірм, населення, мобілізується у ЦБ, наразі обмежується кількість грошей у обігу. зменшується надлишкові резерви КБ, попит на гроші буде рости, зростатиме і ціна грошей (відсоткова ставка). Така політика ЦБ отримала назву політики «дорогих грошей». І, навпаки, викуповуючи державні цінні папери, ЦБ збільшує пропозицію грошей, попит на гроші буде зменшуватись, ціна грошей також. Така політика ЦБ називається політикою «дешевих грошей».

Можливості використання монетарних інструментів обумовлюють два основних типи кредитно-грошової політики. Розрізняють рестриктивну та експансіоністську кредитно-грошову політики.

Кредитна рестрикція (політика дорогих грошей) здійснюється шляхом обмеження пропозиції грошей і має за мету запобігання економічній кризі та зменшення темпів інфляції.

Кредитну експансію (політика дешевих грошей) спрямовано на збільшення пропозиції грошей розширення виробництва, посилення ділової активності та зменшення безробіття.

Інструменти та механізми їх використання в кредитно-грошовій політиці відображено в таблиці 9.2.

Таблиця 9.2

Інструменти та види кредитно-грошової політики

Інструменти кредитно-грошової політики	Види кредитно-грошової політики	
	Рестриктивна	Кредитної експансії
	Мета – запобігання економічній кризі, зменшення інфляції	Мета – зростання ділової активності, обсягів виробництва, зайнятості
1. Облікова ставка	збільшується	зменшується
2. Норма обов'язкових резервів	збільшується	зменшується
3. Операції на відкритому ринку	продаж державних цінних паперів	викуп державних цінних паперів

Монетарна політика має досить складний передавальний механізм, який відображає варіанти та результати монетарного впливу держави на економіку. Механізм впливу зміни пропозиції грошей на економіку отримав назву механізму грошової трансмісії (money transmission mechanism). За допомогою цього механізму можна прослідити яким чином зміна пропозиції грошей впливає на зміну обсягів виробництва.

Якщо, наприклад, економіка знаходиться у стані спаду, то центральний банк, використовуючи кредитну експансію (політика дешевих грошей), скуповує державні цінні папери, зростають кредитні можливості комерційних банків, мультиплікативно зростає пропозиція грошей, ціна грошей відсоткова ставка падає, і таким чином, попит на кредити, відповідно, зростатиме, зростатимуть інвестиційні витрати, як основна складова сукупного попиту, а збільшення сукупного попиту

стимулюватиме зростання обсягів виробництва (зайнятості). Зміна відсоткової ставки може сприяти, також зростання споживчих витрат за рахунок споживчих кредитів та витрат на чистий експорт, як результат – зростання сукупних витрат (сукупного попиту).

Якщо ж економіка знаходиться на фазі підйому, держава проводитиме політику стримування (політику дорогих грошей), зокрема центральний банк, продаючи державні цінні папери, обмежує кредитні можливості комерційних банків пропозиція грошей скорочується, зростає їх ціна – ставка відсотка, зменшуються інвестиції, виробництво падає.

І в першому, і в другому випадках економіка стабілізується.

Держава зокрема залежно від конкретної економічної ситуації в країні, задач, що нею вирішуються, обраної тактики і стратегії, причин, що зумовили порушення рівноваги на грошовому ринку, – може обирати ті чи інші засоби впливу (прямі чи непрямі) на економіку, здійснювати жорстку або гнучку монетарну політику.

Жорстка монетарна політика – це політика підтримання на певному рівні грошової маси. Гнучка монетарна політика – це політика підтримання певного рівня процентних ставок.

Вибір варіантів кредитно-грошової політики залежить від причин, які зумовили зміну попиту на гроші. Якщо це інфляція, то краще використовувати жорстку політику, якщо зміна швидкості обігу грошей то перевагу матиме гнучка монетарна політика.

Використовуючи монетарну політику, як інструмент стабілізації економіки слід врахувати її недоліки і переваги.

До переваг монетарної політики можна віднести:

- швидкість прийняття рішень і отримання певного результату з моменту виникнення проблеми;

- мультиплікативний ефект впливу на економіку (подвійний).

Недоліки монетарної політики:

- провокування інфляції;

- можливі збої в механізм грошової трансмісії;

- наявність побічних ефектів, які виникають внаслідок зміни пропозиції грошей;

- залежність монетарної політики від фіскальної;

- неможливість відокремлено регулювати пропозицію грошей і процентну ставку.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Надайте сучасну трактовку грошей.
2. Що таке грошовий обіг?
3. Дайте визначення національної грошової системи та назвіть основні її елементи.
4. Що таке кредитні гроші?
5. Назвіть основні грошові агрегати та покажіть їх структуру.
6. Що таке банк та банківська система?
7. Назвіть основні функції Центрального банку.
8. Що таке комерційний банк?
9. Які види кредитних операцій комерційних банків?
10. Які види поточних рахунків Ви знаєте?
11. Що таке кредит?
12. Назвіть основні принципи кредитування .
13. Суть та основні види комісійних операцій комерційних банків?
14. Що означає ліквідність банку?
15. Як формується і кількісно визначається прибуток банку?
16. Суть і значення обов'язкових резервів банку?
17. Що таке норми обов'язкових банківських резервів?
18. Як визначається грошовий мультиплікатор?
19. Що таке номінальна та реальна ставка банківського відсотку?
20. Назвіть сучасні форми банківських операцій.

ТЕМА 10

ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

- 10.1 Економічне зростання: суть, показники і фактори.
- 10.2 Кейнсіанські моделі економічного зростання.
- 10.3 Неокласичні моделі економічного зростання.
- 10.4 Практичне застосування макроекономічних моделей.

Основні терміни та поняття

Економічне зростання. Показники економічного зростання. Індекс зростання реального ВВП. Темп приросту реального ВВП. Крива виробничих можливостей. Екстенсивні та інтенсивні фактори економічного зростання. Модель економічного зростання Е. Домара. Потенційна середня суспільна продуктивність інвестицій. Модель Р. Харрода. Гарантований, природний та фактичний темп зростання. Виробнича функція зі змінними коефіцієнтами. Гранична норма субституції факторів виробництва. Модель Р. Солоу. Модель Дж. Міда. Прогнозування.

10.1 Економічне зростання: суть, показники і фактори

У зв'язку зі скороченням обсягу аудиторного учбового навчання проблеми економічного зростання виносяться на самостійне вивчення. Розгляд основних питань даної теми слід почати з визначення суті економічного зростання. В курсі політичної економії студенти вже знайомились з цим поняттям. Економічне зростання – це кількісне та якісне збільшення факторів та результатів суспільного виробництва, забезпечення стійких та високих темпів економічного росту.

Теорія економічного зростання відповідає на наступні питання:

1. Джерела і фактори економічного зростання?
2. Типи економічного зростання?
3. Оптимальні темпи економічного зростання?

До джерел економічного зростання, як відомо, відносять: пропозицію факторів та її зміну під впливом науково – технічного прогресу.

Взаємозв'язок факторів виробництва, їх продуктивності та обсягів виробництва відображає виробнича функція, за допомогою якої і визначається вибір джерел економічного зростання. Самою простою виробничою функцією є двофакторна:

$$y = f(KL) \quad (10.1)$$

Окрім цієї функції студенти повинні пригадати трьох факторну та багатофакторну функції і показати, чим вони відрізняються.

Далі слід розглянути три групи факторів економічного зростання:

- фактори попиту (СП визначає безпосередньо обсяги виробництва і потенційно зайнятість.)
- фактори пропозиції (капітал, трудові ресурси, технології, організацію)
- фактори розподілу (крива виробничих можливостей).

Типи економічного зростання також, розглядалися у попередньому курсі, тому студенти повинні пригадати, що означають екстенсивний та інтенсивний типи економічного зростання, дати характеристику змішаного типу, розглянути фактори економічного зростання.

Обов'язково слід пригадати показники економічного зростання:

Темп економічного зростання: $T_{зр.} = \frac{Y_1}{Y_0} \times 100\%$ (10.2)

Y_0, Y_1 – відповідно базисний та поточний обсяг виробництва.

Темп річного приросту виробництва: $T_{\Delta} = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}$;
(10.3)

Відповідаючи на питання про оптимальність темпів економічного зростання, необхідно підкреслити, що єдиного критерію, за яким би визначались оптимальні темпи економічного росту не може бути, оскільки самими різноманітними є цілі економічного і соціального розвитку. Тому складовими економічного зростання можуть бути і досягнення повної зайнятості, і зростання доходів та зменшення їх диференціації, максимізація споживання, економічна і соціальна стабільність, тощо. Хоча в підручниках оптимальність економічного зростання зводиться до знаходження такого співвідношення між динамікою темпів економічного зростання та джерел зростання, що максимально відповідає інтересам суспільного розвитку.

Головною проблемою даної теми є питання про досягнення умов довгострокової рівноваги, механізми її забезпечення та підтримки.

10.2. Кейнсіанські моделі економічного зростання

Існують різні точки зору та моделі економічного зростання: кейнсіанські, некейнсіанські та неокласичні. До кейнсіанських моделей економічного зростання відносять моделі Е. Домара та Р. Харрода.

Модель економічного зростання Е. Домара (1947) є однією з перших спроб обґрунтувати довгострокове економічне зростання на основі кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги. Згідно цієї моделі рівноважне економічне зростання буде досягнуте за умови рівного приросту сукупного попиту (ΔAD) та сукупної пропозиції (ΔAS). Тобто

$$\Delta AS_t = \Delta AD_t \quad (10.4)$$

Зокрема, ΔAD_t забезпечується приростом інвестицій поточного періоду, а ΔAS_t – приростом капіталу поточного періоду, але інвестиціями попереднього періоду. Виходячи з цього розраховується формули умов динамічної рівноваги за моделлю Е Домара:

$$d \times s' = \frac{\Delta I_t}{I_{t-1}} \quad (10.5)$$

де d = МРК – гранична продуктивність капіталу;

S' – гранична норма заощаджень;

ΔI – приріст інвестицій поточного періоду;

I_{t-1} – інвестиції попереднього періоду.

Економічний зміст формули полягає в тому, що зростання економіки буде рівноважним за умови, що темп приросту інвестицій буде дорівнювати добутку граничної продуктивності капіталу та граничної норми заощаджень.

Вихідні параметри моделі Е. Домара: на ринку існує надлишкова пропозиція; ціни постійні; гранична продуктивність капіталу ($MPR = \frac{\Delta Y}{\Delta K}$) – const; гранична норма заощаджень S' – const; основні суб'єкти економіки: домогосподарства та підприємства (фірми); вибуття капіталу відсутнє; очікування суб'єктів є статичними. На цих же передумовах ґрунтується і модель Р. Харрода, яка була запропонована автором у 1939 році.

Особливості моделі Р. Харрода: ця модель використовує ендогенну інвестиційну функцію; ґрунтується на принципі акселератора, а не мультиплікатора; в моделі враховуються зміни в очікуваннях суб'єктів господарювання. Згідно моделі Р. Харрода рівноважний темп приросту виробництва:

$$\frac{\Delta Y_t}{\Delta Y_{t-1}} = \frac{1}{\frac{\beta}{S'} - 1} = \frac{S'}{\beta - S'} \quad (10.6)$$

Де, β - акселератор;

$\frac{S'}{\beta - S'}$ – Р. Харрод назвав гарантованим темпом економічного зростання.

Цей темп забезпечує динамічну рівновагу та повне використання усіх виробничих потужностей, але повна зайнятість при цьому досягається не завжди. Темп економічного зростання, за якого інвестиційні витрати будуть достатніми для досягнення повної зайнятості в теорії Р. Харрода називається природним.

Недоліки кейнсіанських моделей економічного зростання:

1. Використання двохфакторної виробничої функції, в якій праця і капітал не можуть замінювати одне одного;
2. Незалежність параметрів моделі один від одного, що мінімізує вірогідність досягнення рівноважного економічного зростання.
3. Порушення рівноважного стану одного з параметрів руйнує рівновагу усієї системи.

10.3. Неокласичні моделі економічного зростання

Неокласична модель економічного зростання отримала назву моделі Р. Солоу. Передумови моделі: досконала конкуренція; взаємозамінність ресурсів (праці і капіталу); використання функції Кобба Дугласа; постійна віддача від масштабу $\sum K \text{ і } L = 1$; наявність вибуття капіталу (постійна норма амортизації); відсутність інвестиційного лагу (зношений капітал зразу відновлюється); спадна а не постійна гранична продуктивність капіталу; враховуються зміни технологій (три фактори; праця, капітал і технології).

Аналізуючи вплив усіх трьох факторів на стійке економічне зростання Р. Солоу робить висновок, що визначальну роль у зростанні продуктивності праці, прирості загального обсягу виробництва та зростанні добробуту населення відіграє технологічний прогрес, він забезпечує постійне економічне зростання, тоді як праця і капітал на кожен даний момент, забезпечують тимчасовий вплив.

Для того, щоб максимізувати споживання необхідно підтримувати відповідність між чистим граничним продуктом, темпами приросту населення, приростом ефективності праці, яка зумовлена технічним

прогресом.

Переваги моделі Р. Солоу: досліджується довгострокова рівновага при повному використанні усіх видів ресурсів; враховується чинник технічного прогресу; критерієм оптимальності економічного зростання вважається максимізація споживання.

Модель має і свої недоліки, але на сьогодні є базою для сучасних, більш досконалих моделей економічного зростання.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття економічне зростання.
2. Назвіть два основних джерела економічного зростання.
3. Що таке виробнича функція?
4. Яку залежність виражає двофакторна (трифакторна, багатфакторна) виробнича функція?
5. Назвіть три групи факторів економічного зростання?
6. Що виражає крива виробничих можливостей?
7. Що означає екстенсивний тип економічного зростання?
8. Що означає інтенсивний тип економічного зростання?
9. За якою формулою визначається темп економічного зростання?
10. За якою формулою визначається темп річного приросту виробництва?
11. На яких засадах ґрунтується модель Е. Домара?
12. За якою формулою визначається умова динамічної рівноваги в моделі Е. Домара?
13. Які основні відмінності моделі Р. Харрода від моделі Е. Домара?
14. Чим відрізняється теорія акселератора від теорії мультиплікатора?
15. Що означає і як визначається гарантований темп економічного зростання за моделью Р. Харрода?
16. Що означає природний темп економічного зростання в моделі Р. Харрода?
17. У чому полягають недоліки кейнсіанських моделей економічного зростання?
18. Передумови неокласичної моделі економічного зростання Р. Солоу?
19. Які фактори економічного зростання враховується в моделі Р. Солоу?
20. Що виступає критерієм оптимальності темпів економічного зростання в моделі Р. Солоу?

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка. Підручник. Книга 1 / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. Львів, Апріорі, 2020. 583 С.
2. Бурда М., Виполош Ч. Макроекономіка: Європейський контекст. Київ, 2018. 258 с.
3. Бюджетний кодекс України: Закон, Кодекс від 08.07.2010 № 2456–VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
4. Всі новини економіки та фінансів. URL : <http://www.ukr.net/ua/news/jekonomika>.
5. Гронтовська Г. Е., Косік А. Ф. Макроекономіка : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 672 с.
6. Державна податкова служба України. URL : <http://www.sta.gov.ua/>
7. Державний комітет статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Дідур С.В. Чинники досягнення макроекономічної рівноваги // Тенденції і пропорції розвитку економіки України ; за ред. В. Ф. Беседіна. Київ : НДЕІ. 2005. С. 162–168.
9. Карпенко Г. В. Аналіз основних факторів інфляції в Україні Г. В. Карпенко. Фінанси України. 2018. №11. С. 29–40.
10. Ліга Бізнес Інформ. URL : <http://www.liga.net/>
11. Макроекономіка: Навч. посібник за заг.ред. Гупала О. Г. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018.
12. Макроекономіка. Мультимедійний навчальний посібник / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, М. А. Мащенко та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 705 с.
13. Макроекономіка : навч. посіб. / С. І. Архієреєва. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2019. 216 с.
14. Мікроекономіка і макроекономіка. Підручн. Для студ. екон. спец, заклад, освіти: у 2 ч. С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Лукіна та ін.; За заг ред. С. Будаговської. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2019. 517 с.
15. Міністерство фінансів України. URL : <http://www.minfin.gov.ua>.
16. Мочерний С. В., Мочерна Я. С. Політична економія. Навчальний посібник. Київ : Знання, 2017. 684 с.

17. Нормативні акти України. URL : <http://www.nau.kiev.ua/>.
18. Пустовойт О. Ефективність моделі розвитку внутрішнього ринку України О. Пустовойт. Економіка України, 2017. № 5, С.24-27.
19. Радіонова І. Макроекономіка та економічна політика. Київ : Таксон, 2016. 328 с.
20. Рахункова палата України. URL : <http://www.ac-rada.gov.ua/>.
21. Сервер Верховної Ради України. URL : <http://www.Rada.gov.ua/>.
22. Соколовська Л. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні Л. Соколовська Економіка України. 2017. № 3. С. 20-33.
23. Туленков М. В. Ринок праці в інституціональному вимірі М. В. Туленков, А. В. Зарицька Ринок праці та зайнятість населення. 2019. № 4.
24. Уманців Ю. Макроекономічне рахівництво: концепції, принципи та напрями розвитку Ю. Уманців, Г. Уманців Банківська справа. 2018. № 3(37).
25. Урядовий портал. URL : <http://www.kmu.gov.ua/>.
26. Фісуненко Н. О., Чириченко Ю. В. Теоретико-методичні засади формування ринку інвестиційних ресурсів в галузі будівництва. Management of modern socio-economic systems. Collective monograph edited by J. Žukovskis, K. Shaposhnykov. Lithuania : Aleksandras stulginskis university, 2017. Vol. 1. P. 178-196.
27. Фісуненко Н. О, Дзюба С. В. Сутність ринку інвестиційних ресурсів в галузі будівництво. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Серія «Економіка». Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова. 2017. Том 22. Вип. 5(58). С. 77-82.
28. Фісуненко Н. О. Сутність та роль інвестиційних ресурсів в розвитку національної економіки. Економічний розвиток держави, регіонів підприємств і підприємництва: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 6 травня 2017 р.). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія. 2017. С. 38-41.
29. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. Київ : Скарби, 2020. 335 с.

Для нотаток

Навчальне видання

**Фісуненко Надія Олександрівна
Альошина Тетяна Валеріївна
Сидоров Олександр Анатолійович
М'ячин Валентин Георгійович**

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Редактори, оригінал-макет –
А. В. Сямотуга, С. В. Лобань
Редактор *Н. В. Леонова*

Підп. до друку 24.04.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 8,60. Обл.-вид. арк. 9,25. Зам. № 07/24-нп

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua.
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018.